

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

*Збірник наукових праць
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

Том VII

ЕКОЛОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Випуск 43

Житомир – 2017

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Житомир: “Вид-во ЖДУ ім. І. Франка”, 2017. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 43. – 174 с.

Головний редактор:

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор *С.Д. Максименко*

Заступник головного редактора:

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор *Н.В. Чепелева*

Відповідальні секретарі:

канд. психол. наук, ст.н.с. *Н.В. Слободяник* (друкована версія),

канд. психол. наук, ст.н.с. *О.Л. Вернік* (електронна версія).

Редакційна колегія:

Моляко В.О., дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; професор; *Карамушка Л.М.*, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Смульсон М.Л.*, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Кокун О.М.*, доктор психол. наук, професор; *Максимова Н.Ю.*, доктор психол. наук, професор; *Москаленко В.В.*, доктор філос. наук, професор; *Піроженко Т.О.*, доктор психол. наук, професор; *Швалб Ю.М.*, доктор психол. наук, професор; *Музика О.Л.*, канд. психол. наук, професор; *Кісарчук З.Г.*, канд. психол. наук, ст.н.с.; *Терещук А.Д.*, канд. психол. наук, ст.н.с.

Члени міжнародної редакційної колегії:

Антон Фабіан, професор, доктор габілітований, завідувач кафедри соціальної роботи, Університет Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (Словаччина); *Марек Палюх*, професор надзвичайний, доктор габілітований гуманітарних наук, завідувач кафедри соціальної педагогіки в Інституті педагогіки Жешівського університету (Польща); *Євген Глива*, професор, доктор філософських наук з психології, іноземний член НАПН України, (Австралія); *Роман Трач*, професор, доктор філософських наук, іноземний член НАПН України (США); *Альфред Прітци*, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда (Австрія).

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту психології

імені Г.С. Костюка НАПН України.

(протокол № 4 від 03.04.2017 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України

в галузі психологічних наук

(Наказ МОН України № 1021 від 7.10.2015 р.)

© Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2017

<http://www.apppsychology.org.ua>

<http://www.ecopsy.com.ua>

G.S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS Ukraine

ACTUAL PROBLEMS of PSYCHOLOGY

*Scientific Papers
of the G.S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS Ukraine*

Volume VII

ENVIRONMENTAL PSYCHOLOGY

Issue 43

Zhitomir – 2017

Actual Problems of Psychology: G. S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS Ukraine / ed. S. D. Maksymenko. - Vol VII: Environmental Psychology / by scientific ed. S. D. Maksymenko - Issue 43 - Zhitomir : ZhDU of I. Franko, 2017. - 174 p.

Editor:

Full member NAPS Ukraine, doctor psychology, professor *S.D. Maksimenko*

Deputy editor:

member NAPS Ukraine, doctor psychology, professor *N.V. Chepeleva*

Executive secretary:

PhD in psychology, senior researcher *N.V. Slobodianyuk* (paper version),

PhD in psychology, senior researcher *O.L. Vernik* (e-version).

Editorial Board:

Moliako V.O., member NAPS Ukraine, doctor psychology, professor; *Karamushka L.M.*, corresponding member NAPS Ukraine, doctor psychology, professor; *Smulson M.L.*, corresponding member NAPS Ukraine, doctor psychology, professor; *Kokun O.M.*, doctor psychological, professor; *Maksimova N.J.*, doctor psychological, professor; *Moskalenka V.V.*, doctor philosopher, professor; *Pirojenko T.O.*, doctor psychological, professor; *Shwalb J.M.*, doctor psychological, professor; *Muzyka O.L.*, PhD in psychology, professor; *Kisarchuk Z.G.*, PhD in psychology, senior researcher; *Tereschuk A.D.*, PhD in psychology, senior researcher

Member of international editorial board:

Anton Fabian, Professor, Habilitated Doctor, Head of the Department of Social Work, The Pavol Jozef Šafárik University in Košice (Slovakia); *Marek Paluh*, Professor Extraordinarius, Habilitated Doctor of Humanities, Head of the Department of Social Pedagogy of Institute of Pedagogy, Zhesliv University (Republic of Poland); *Eugene Hliva*, Foreign Member of the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, Consulting Professor at The Australian Society of Clinical Hypnotherapists (Australia); *Roman Trach*, Doctor of Philosophical Science, Professor, Foreign Member of the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine (USA); *Alfred Prits*, Professor, Doctor of Psychology and Pedagogy, Rector of Sigmund Freud University (Republic of Austria).

*Published by the decision of the Academic Council of G. S. Kostiuk
Institute psychology NAPS Ukraine
(№ 4 of 03.04.2017 p.)*

*Certificate of registration of print media
HF series number 17847-6693PR of 10.06.2011*

*The collection included in the list of scientific professional editions Ukraine psychology
(Order of MES Ukraine № 1021 of 7.10.2015 p.)*

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 43.

У збірнику наукових праць представлені статті науковців, у тому числі співробітників, аспірантів та наукових кореспондентів лабораторії екологічної психології Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, в яких висвітлюються теоретико-методологічні та прикладні проблеми екологічної психології як напряму досліджень, що вивчає психологічні проблеми взаємодії людини із середовищами її життєдіяльності. Особливу увагу приділено психологічним проблемам захисту та збереження довкілля. Збірник адресований викладачам психології вищих навчальних закладів, аспірантам, студентам, працівникам у галузі практичної психології, науковцям-психологам, іншим фахівцям, що розробляють проблеми розуміння та інтерпретації.

Actual Problems of Psychology: G. S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS Ukraine – Vol VII: Environmental Psychology – Issue 43.

The collection of scientific papers submitted articles scholars, including staff, graduate students and research correspondents environmental psychology laboratory of the G. S. Kostiuk Institute psychology NAPS Ukraine, which highlights the theoretical, methodological and applied problems environmental psychology as a direction research that studies the psychological problems human interaction with the environment her life. Particular attention is paid to psychological problems protecting and preserving the environment. Collection psychological and teachers addressed gies higher educational institutions, graduate students, workers in the field applied psychology, scientists, psychologists and other professionals with problems understanding and interpretation.

ЗМІСТ

<i>Березянська В.В.</i>	Стратегії особистісної адаптації онкологічних хворих. транзакційний підхід	10-20
<i>Вернік О.Л.</i>	Репетиторство як спосіб екологізації сімейного і освітнього середовищ життєдіяльності підлітка	21-30
<i>Вовчик-Блакитна О.О., Гурлева Т.С.</i>	Дитина і життєве середовище: екологізація простору	31-40
<i>Кирпенко Т.М.</i>	Функція волі в системі психологічної регуляції способу життя.....	41-48
<i>Кліманська М.Б.</i>	Психологічні особливості сприймання житлових будівель	49-60
<i>Клименко І. В.</i>	Ситуація невизначесності та роль толерантності як складової соціально-психологічної адаптації курсантів-правоохоронців.....	61-70
<i>Котик І.О.</i>	Ціннісно-сміслова регуляція соціальних меж і автентичності в системі особистості надійності людини.....	71-83
<i>Литвинчук Л.М.</i>	Сучасні погляди на проблему психологічної залежності наркоманів	84-94
<i>Люта Л.П.</i>	Динаміка туристичних запитів у сучасному суспільстві	95-102
<i>Овчиннікова А.С.</i>	Психологічна компетентність фахівців соціономічних професій	103-115

<i>Паниотова Д.Д.</i>	Взаимосвязь идеологии либерализма и консерватизма с важностью заботы об окружающей среде – эмпирическая верификация на примере Украины, Польши и Швейцарии ...	116-126
<i>Рудоміно-Дусятська О.В.</i>	Організаційно-методичні засади дослідження ідентичності особистості як чинника екологічно-орієнтованої життєдіяльності	127-135
<i>Савченко Г.В.</i>	Соціономічні особливості професійно-психологічної готовності до суддівської діяльності.....	136-147
<i>Ткач Т.В.</i>	Психосоціальний характер змін в життєвому просторі (пол.)	148-157
<i>Швалб Ю.М.</i>	Складні життєві обставини як об'єкт психологічних практик	158-169
Наші автори		170-171
Наші автори (англ.)		172-173

CONTENTS

<i>Berezianska V.</i>	
Personality adaptation of oncology sick people. Transactional analysis approach.....	10-20
<i>Vernik O.</i>	
Tutoring as a way of ecologizing the family and educational environments of a teenager's life activity...	21-30
<i>Vovchuk-Blakytina O., Gurleva T.</i>	
The child and the living environment: the ecologization of space.....	31-40
<i>Kyrpenko T.</i>	
Function of will in the system of psychological regulation of lifestyle	41-48
<i>Klimanska M.</i>	
Psychological features of perception of the apartment houses	49-60
<i>Klymenko I.</i>	
The situation of uncertainly and the role of tolerance as part of social and psychological adaptation of students-police officers	61-70
<i>Kotik I.</i>	
Value-sense regulation of social boundaries and reliable authenticity of the individual	71-83
<i>Litvinchuk M.</i>	
Modern views on the problem of psychological dependence of addicts	84-94
<i>Lyuta L.</i>	
The dynamics of travel requests in modern society	95-102
<i>Ovchinnikova A.</i>	
Psychological competence of specialists of socionomic professions.....	103-115

<i>Paniotova D.</i>	Interdependence of the ideology of liberalism and conservatism with the importance of caring on the environment – empirical verification on the example of Ukraine, Poland and Switzerland	116-126
<i>Rudomino-Dusiatska O.</i>	Organizational-methodical bases of research of identity of a person as determinants of ecologically-oriented daily activity	127-135
<i>Savchenko H.</i>	Socionomic features of professional-psychological readiness for judicial activities article considers current issues of psychological nature of enforcement activities of judges.....	136-147
<i>Tkach T.</i>	Psychospołeczny charakter zmian na przeszerzeni Życia	148-57
<i>Shwalb Yu.</i>	Difficult life circumstances as an object of psychological practice	158-169
<i>Our authors (ukr.)</i>	170-171
<i>Our authors</i>	172-173

СТРАТЕГІЇ ОСОБИСТІСНОЇ АДАПТАЦІЇ ОНКОЛОГІЧНИХ ХВОРИХ. ТРАНЗАКЦІЙНИЙ ПІДХІД

Увага даної статті прикута до вивчення адаптаційних стратегій особистості онкохворого та його сценарних диспозицій, що свідомо або підсвідомо можуть обумовлювати онкозахворювання. Було використано 4 психодіагностичні методики, дві з яких розроблені в транзакційному аналізі. В результаті встановлено, що найбільш домінуючими драйверами є «Будь сильним», «Будь досконалим» та «Радуй інших». Виявлено, що переважаючими стратегіями адаптації досліджуваних онкохворих є «Блискучий скептик», «Відповідальний трудоголік». Встановлено наявність кореляції між драйвером «Намагайся» та шкалою «майже все у моєму житті відповідає ідеалу», що для наших респондентів стає джерелом зростання суб'єктивного очікування стресу.

Ключові слова: *особистість онкохворого, транзакційний аналіз, драйвери/директиви, стратегії особистісної адаптації.*

На сьогодні в Україні проживає понад 860 тис. осіб, які перенесли онкологічне захворювання. У загальній структурі смертності злоякісні хвороби займають друге місце (13– 15 %), поступаючись лише серцево-судинній патології. Останнім часом почали з'являтися роботи, мета яких визначити та описати особистісні особливості онкологічних хворих. Так, дослідники В.В. Ніколаєва, А.Ш. Тхостов, В. І. Герасименко, А.В. Гнезділов, А.Г. Шкурпат, К. і С. Саймонтони, Г.Портер і П.Норісс, А.А. Шутценбергер, Le Zarus, R Норре & J.Bloom, A.Schmale & G.Marrow, розглядаючи особистісні особливості онкохворого, його внутрішню картину хвороби, вказують на особливу роль психологічного чинника в розвитку і перебігу онкозахворювання. Зокрема, реєструється наявність стресу, що передує хворобі (Le Zarus, К.П. Баліцкій, та ін.). З'являються роботи (А.Г.Шкурпат, А.А.Шутценбергер, К. і С. Саймонтони та ін.), в яких показана ефективність деяких психокорекційних методів у лікуванні цього захворювання: зміна способу життя, деяких рис своєї особистості, ставлення до хвороби і т.д.

На сьогодні все частіше звучить ідея, що хвороба за своєю суттю - це порушення зв'язків з навколишнім світом, оточенням. Хвороба виникає саме тоді, коли усвідомлюється, а значить, ігноруються

загальні принципи взаємодії (Н.М. Вігорська). Саме тому нами було прийнято рішення розглянути особистість онкохворого в руслі транзакційного аналізу, який найкраще серед нині існуючих теорій вивчає особистість через взаємодії, стосунки.

Не дивлячись на наявність низки робіт, питання про специфічну роль психіки в розвитку онкологічної хвороби залишається відкритим. Відтак, актуальним є дослідження особистості онкохворого та його сценарних диспозицій, що свідомо або підсвідомо можуть обумовлювати онкозахворювання. Відповідно, метою дослідження став аналіз особистості онкохворого, його стратегій за допомогою транзакційного аналізу.

Основною метою терапевтичного процесу в традиції транзакційного аналізу є реконструювання особистості на основі перегляду рішень, прийнятих у дитинстві. Ми припускаємо, що саме ці дитячі рішення заважають прийняттю саме адекватному сприйняттю реальність, і, тим самим, приводять до виникнення онкологічного захворювання.

Для реалізації поставленої мети було використано наступний інструментарій:

1. Опитувальник для вивчення драйверів (директиви), розроблений М. Кокс, M.Ed., TSTA (Cambrai Services, Calderbridge, Cumbria, UK).
2. Опитувальник особистісних адаптацій В. Джойнса (3-я редакція) (переклад А. Гороховської) для вивчення стратегій адаптування.
3. Шкала стресу Холмса та Пейєра для вивчення рівня стресу.
4. Шкала задоволення життям короткої скринінгової опитувальник, призначений для опитувань респондентів про ступінь суб'єктивної задоволеності їх життям. Запропоновано E. Diener, R.A. Emmons, R.J. Larsen і S. Griffin в 1985 році, адаптована і валідизована Д. Леонтьєвим і Е. Осиним в 2003 році російською мовою.

В якості математико-статистичного аналізу було використано описові статистики, кореляційний аналіз.

У дослідженні прийняло участь 25 онкологічних хворих, які перебували на лікуванні у Київському обласному онкологічному центрі.

В дослідженні використано терміни і визначення, прийняті в методі транзакційного аналізу для пояснення логіки застосованих опитувальників. Зокрема: окейність й сценарій життя (Е.Берн), драйвери/директиви, заборони, міні сценарій, (Т.Кейлер), особистісні адаптації (В.Джойнс)[1-4]. Фундаментальним постулатом транзакційного аналізу є те, що всі люди ОК – тобто, всі люди (і ти, і я) цінні, гідні поваги. Хоча поведінка людини не завжди відповідає

позиції ОК, проте ці стратегії були обрані людьми в дитинстві для того, аби вижити і отримати від світу все, тобто стати ОК.

Розглянемо більш детально поняття драйверів чи директив.

Т. Кайлер [2, с. 182] та його колеги визначили п'ять поведінкових послідовностей, які вони назвали директивами або драйверами. Автори вважають, що кожна людина може демонструвати всі п'ять форм поведінки. Проте, більшість людей обираються для себе одну, яка реалізується найчастіше. Саме ця директива стає першою у відповідь на транзакційний стимул. Її називають головною директивою. У людини може бути одна, дві головні директиви, значно рідше зустрічаються люди з трьома і більше головними директивами. Найбільш відомими є «Будь досконалим», «Подобайся іншим», «Намагайся», «Будь сильним» та «Поспішай». З'ясувавши головну директиву, стає зрозуміло, який саме сценарій розгортається для цієї людини. Директиви можуть виконувати в сценарії функцію захисту від більш небезпечних заборон, отриманих в дитинстві. Керуючись директивою, людина вважає, що вона ОК доти, поки вона: є досконалою, подобається іншим, тобто виконує відповідну директиву. Кожна директива співвідноситься з відповідною схемою перебігу певного сценарію. Дане співвідношення представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Співвідношення директив та схем сценарію

Головна директива	Схема перебігу сценарію
Будь досконалою	Поки не
Подобайся (радує) іншим	Згодом
Будь сильною	Ніколи
Вперго намагайся	Завжди
Поспішай	Немає конкретної схеми

Опишемо портрет людей з різними домінуючими директивами [2, с.182- 185].

Людина, яка реалізує директиву «Будь досконалим», думає «Я в порядку, тільки якщо я досконалий». Ці люди будуть докладати зусиль для досягнення досконалості. Пастка в тому, що багато речей ніколи не стануть досконалими. Вони часто в розмові використовує вставні слова та речення, або викладає свою думку по пунктах, називаючи цифри або букви: наприклад, по-перше, по-друге і т.д., підкріплюючи слова рахунком пальців. Голос добре поставлений, людина дивиться вгору і убік, ніби намагається прочитати «досконалу» відповідь.

Люди з сильним драйвером «Радуй інших» будуть ладити з іншими і думати «Я в порядку, тільки якщо я тішу людей». Пастка в тому, що ви не можете радувати всіх і завжди. Ці люди унікати-

муть конфронтації, які мають важливе значення в здорових стосунках. Їх мова включає безліч питальних слів і фраз типу «З тобою все гаразд?», «Це типу ...», «Щось на зразок ...». Директива «Подобайся іншим» проявляється через вживання конструкцій типу «дуже добре – але – не дуже добре», через використання запитальних слів і фраз. Голос високий із писклявою інтонацією, яка підвищується в кінці кожного речення. Долоні зазвичай розкриті, часто людина киває головою.

Люди з сильним драйвером «Намагайся» будуть схильні докладати багато зусиль і брати участь у багатьох подіях. Драйверне повідомлення - «Я в порядку, тільки якщо я намагаюся». Пастка в тому, що вони будуть брати на себе занадто багато і часом схильні не помічати можливість виконати роботу розумніші і з меншими зусиллями, а не тільки шляхом важкого наполегливої праці. Людина з директивою «Намагайся» буде вживати слова «намагатись», «пробувати». Голос такої людини звучить приглушено та придушено. Нерідко така людина прикладатиме руку до брів або до вуха, ніби щось намагається побачити або почути. Пальці можуть бути стиснуті в кулаки.

Люди з тенденцією слідувати драйверу «Будь сильним» беруть під свій контроль кризові ситуації, не дозволяючи емоціям керувати собою, вони вважають, що «Я в порядку тільки тоді, коли сильний». Пастка полягає в тому, що вони будуть сприймати співпрацю або потреба в підтримці як слабкість. «Будь сильним» - людина нерідко використовуватиме фрази, які передаватимуть думку: «я не несу відповідальності за свої почуття та вчинки, бо вони викликані зовнішніми чинниками». Говорячи про себе, вона нерідко буде вживати знеособлені слова типу «людина», «ви», «ми». Голос монотонний, зазвичай низький. У людей з цією директивою відсутньою є жестикуляція. Обличчя такої людини є байдужим і нічого не виражає. Постать такої людини є нерухомою, із закритими позами.

Люди з сильним драйвером «Поспішай» будуть надавати велике значення швидкості. Драйверне повідомлення - «Я в порядку, тільки якщо я поспішаю». Пастка полягає в тому, що вони будуть квапити події і схильні починати щось без обдумування наслідків. Людина з директивою «Поспішай», буде вживати слова «поспішай», «швидше», «уперед», «пішли», «немає коли» і т.д. Голос уривчастий, нагадує кулеметні черги. Іноді може говорити так швидко, що ковтатиме слова. Може вистукувати пальцями, постукувати, крутитись на стільці, часто позирати на годинник. При погляді на постать людини виникає враження, що вона постійно кудись поспішає.

Отже, розглянемо домінуючі директиви у досліджуваній вибірці. Результати аналізу отриманих результатів представлені на Рисунок 1.

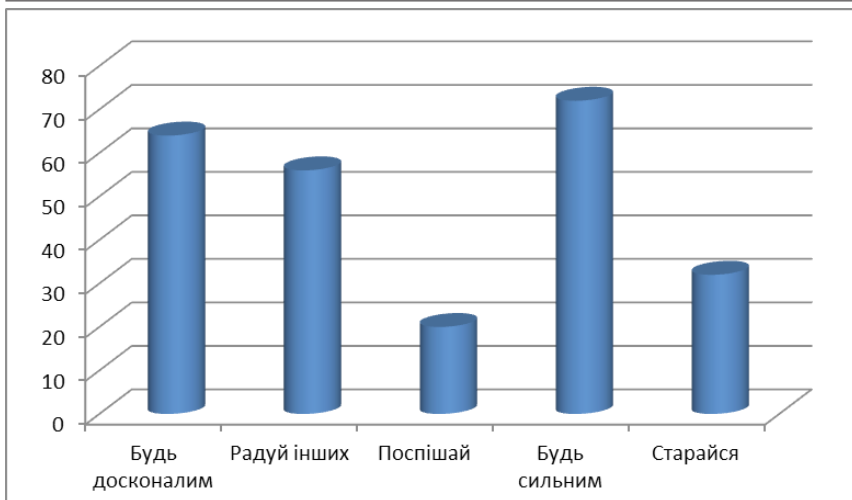

Рис. 1. Аналіз прояву директивів/драйверів досліджуваної вибірки

Найбільш домінуючою поведінковою тенденцією серед досліджуваних виявився драйвер «будь сильним» (72 % досліджуваних), «будь досконалим» (64 % досліджуваних) та «радай інших» (56 % досліджуваних).

Це вказує на те, що для досліджуваної вибірки (для 72 %) властивими є прагнення завантажити себе максимальною кількістю завдань, неспроможність звернутись з проханням про допомогу до інших людей та ігнорування власних бажань заради виконання чогось важливого. Для 64 % досліджуваних притаманним є встановлення нереалістичних стандартів якості виконання та точності виконання, страх зробити помилку. І, відповідно, для 56 % вибірки домінуючими є прагнення вгадати чого хочуть інші люди аби зробити для них приємність, ігнорувати власними бажаннями і неспроможність іншим вказати на їх помилки, страх розчарувати інших людей.

Для 72 % вибірки характерним є схема «Ніколи», яка звучить наступним чином: «Я ніколи не можу отримати те, чого мені більше всього хочеться». Такий сценарій описує людину, яка не отримує того, що їй хотілося б і що вона могла б отримати, якби зробила всього лише одне зусилля чи один крок. Для людей таким сценарієм властивим є зависання в негативному сценарію свого життя.

Для 64 % вибірки домінуючим є схема «Поки не», що, відповідно, звучить як «Я не можу радіти, поки не закінчу... (щось робити)», «щось гарне недопустиме, якщо не буде закінчене менш гарне». Тобто такі люди схильні відкладати щось важливе, приємне в ко-

роткотривалому та довготривалому плані, день за днем очікуючи завершення цього «поки не».

Для 56 % вибірки домінуючою є схема «Згодом», яка є перевертнем схеми «Поки не». Людина живе за таким гаслом: «Сьогодні я можу порадіти, але завтра мені доведеться за це заплатити». Людина завжди думає на тим, що сьогодні вона може радіти лише тому, що завтра їй потрібно буде це відпрацювати чи за радість відплатити.

За допомогою кореляційного аналізу встановлено наявність оберненого кореляційного зв'язку між показниками віку досліджуваних та вибором драйвера «будь сильним» $-0,536$ при $p=0,015$. Такий зв'язок можна пояснити домінуванням особливостей у вихованні наших досліджуваних, коли від дітей вимагалось приховувати свої почуття та бажання, придушувати свої зовнішні прояви.

Аналіз кореляцій між показниками вираження драйверів, оцінки стресу та шкалою задоволеності життям виявив ряд взаємозв'язків. Встановлено, що суб'єктивна оцінка стресу пов'язана з оцінкою відповідей за методикою оцінки задоволення життям за такими шкалами: «майже у всьому моє життя відповідає ідеалу» $-0,481$ при $p=0,032$; «умови мого життя ідеальні» $-0,559$ при $p=0,01$ та загальним показником задоволення життям $-0,526$ при $p=0,017$. Таким чином, можемо зробити висновок, що прагнення ідеалу і недосяжність цього ідеалу для досліджуваних стає джерелом наростання суб'єктивного відчуття стресу. Оскільки ідеалу досягти неможливо, то, відповідно, прагнення досягти ідеалу стає ще одним стресовим фактором людей, які захворіли на онко.

Також встановлено наявність зв'язку між відповіддю на запитання «майже у всьому моє життя відповідає ідеалу» та драйвером «Намагайся» $-0,439$ при $p=0,041$. Такий зв'язок ще раз підкреслює вище зроблений висновок: досліджувані прагнуть побудувати ідеальне життя, не усвідомлюючи, що ідеал недосяжний, прагнути-муть завжди своє життя підвести до ідеалу.

Розглянемо ще поняття особистісної адаптації. Це поняття в транзакційному аналізі означає тип створення стосунків з людьми і вирішення проблемних ситуацій життя та діяльності [1]. Типи створення стосунків з людьми бувають активними і пасивними, груповими або індивідуальними.

Стили адаптації людини формуються в ранньому віці внаслідок певного типу батьківського виховання. Вони теж стають захисною поведінкою дитини на сімейні події та настанови. Якщо сила ситуації перевищує здатність дитини емоційно впоратися з нею і відсутня підтримка батьків й близького оточення, то така ситуація сприймається дитиною, як загроза її життю. Таким чином, формуються певні стилі виживання, які В. Джойнс назвав

адаптаціями виживання. Їх три: Творчий Мрійник (активно-груповий стиль), Блискучий Скептик (активно-індивідуальний) і Чаруючий Маніпулятор (антисоціал, поєднання активно-групового та пасивно-індивідуального стилів). Період їхнього формування: від народження приблизно до півтора року. Адаптації виживання «включаються», коли існує сильна загроза, надмірний стрес, які в сприйнятті малої дитини, а потім, і дорослої людини несвідомо переживаються, як загроза життю [1].

Наступні три адаптації формуються в період від півтора до трьох років, як стиль задоволення очікувань батьків й близького оточення. Це такі стилі: Грайливо-Норовливий (пасивно-груповий стиль), Відповідальний Трудоголік (активно-індивідуальний) і Надтореагуючий Ентузіаст (активно-груповий стиль) [1].

Аналіз результатів опитувальника особистісних адаптацій В. Джойнса виявив, що домінуючими типами адаптації досліджуваної вибірки є «Блискучий скептик», «Відповідальний трудоголік». Найменш притаманним для нашої вибірки є тип адаптації «Чарівний маніпулятор». Отримані результати представлені у Таблиці 2.

Таблиця 2

Типи особистісної адаптації онкологічних хворих

Стратегії особистісних адаптацій	Показники середнього арифметичного	Стандартне відхилення
Відповідальний трудоголік	7,32	1,84
Блискучий скептик	7,76	2,05
Грайливий норовливець	6,72	2,5
Чарівний маніпулятор	3,84	1,49
Творчий мрійник	6,00	3,24
Надмірно реагуючий ентузіаст	6,04	1,99

Домінування показників типу адаптації «Блискучий скептик» - 7,76 - вказує, що досліджувані занадто жорсткі, з прагненнями до надмірного контролю, критичним ставленням до себе та інших, схильні неправильно інтерпретувати стимули і вірять, що їх думки є істиною, та переконані, що вони знають краще рішення. Блискучий Скептик виявляє обережність в стосунках з іншими людьми, аби все правильно зробити й таким чином, уникнути непередбачених обставин. Це його спосіб контролювати ризики. Якщо запропонована стратегія не приймається, Блискучий Скептик стає підозрілим, критичним, наполягає на своєму. Найкраще працює щодо виявлення

недоліків, підготовки кращих варіантів вирішення проблем. Вміє добре організувати справу і довести її до завершення.

При встановленні міжособистісних контактів вважає за краще почекати і подивитися, чи будуть інші ініціювати контакт з ними. Якщо не будуть, він сам ініціює контакт, але віддає перевагу спілкуванню один на один або в маленькій групі. Блискучий скептик дуже уважно аналізує ситуації. По мірі того, як він звикає до людей, він звільняється від своєї жорсткості і стає більш розслабленими і товариськими.

Другим за вираженням є стиль адаптації «Відповідальний трудоголік» - 7,32. Люди з таким типом адаптації відповідальні, сумлінні, надійні, хороші працівники. Проте, вони не знають, коли припинити працювати, можуть здаватися байдужими і нудними, контролюють кожну дрібницю, їм важко вдається делегувати повноваження, відчувають, що повинні зробити все, їм дуже важко розслабитись. При встановленні стосунків виділяють одну людину, або - щонайбільше - двох чи трьох в групі, і активно спілкуються саме з ними. При спілкуванні будуть встановлювати контакт, обговорюючи більше інтелектуальні, ніж емоційні питання.

Людина з адаптацією Відповідального трудоголіка орієнтована на досягнення, сподівається отримати гідне і поважне ставлення бездоганною роботою, прагне бути надто відповідальною стосовно інших. Якщо стратегія досягнень не допомагає відчутти себе коханою і значущою у відносинах людиною, вона думає: «Може, якщо я зроблю щось ще, тоді мене гідно оцінять». Як результат, весь її час зайнятий, бо вона весь час намагається чогось досягнути і стати досконалою.

В. Джойнс зазначає, що два вищезазначених типи адаптації добре співживаються і контактують.

І найменше проявляється тип адаптації, який автор методики назвав «Чарівний маніпулятор» - 3,84. Люди такого типу ініціюватимуть контакт з іншими, якщо бачать якусь вигоду для себе, і вони вважають за краще взаємодіяти в групі, вкладають найбільше енергії в поведінку. Вони активні і агресивні і намагаються залякати або спокусити інших, щоб вони дали їм те, чого вони хочуть. Чарівний Маніпулятор звертає увагу лише на себе і свої потреби, йому байдуже на потреби інших людей. Якщо він не отримує задоволення власних потреб іншими людьми, то маніпулює, хитрує, залякує, аби змусити їх поступитися. Задовольняє свої потреби будь-якою ціною.

Таким чином, можна зробити висновок, що досліджувані нашої вибірки переважно жорсткі, ригідні, з прагненнями до надмірного контролю, критичним ставлення до себе та інших, надають пере-

вагу аналізу, уникають обговорення емоційних питань, гнучкості та маніпулювання іншими людьми.

Встановлені кореляційні зв'язки між показниками адаптованості та драйверами розкрито у Таблиці 3.

Таблиця 3

Кореляційна матриця зв'язків драйверів та стратегій адаптації онкологічних хворих

	Будь до- сконалим	Радуй	Поспішай	Б у д ь сильним	Намагайся
Трудоголік			0,564**	0,482*	
Скептик			0,416*		
Норовливець			0,546**		0,521*
Маніпулятор					
Мрійник		0,430*	0,420*		0,428*
Ентузіаст	0,583**				

Примітка: ** - рівень статистичної значущості $p \leq 0,01$, * - рівень достовірності $p \geq 0,05$.

Найбільше взаємозв'язків у досліджуваній групі виявлено між драйвером «поспішай» та стратегіями адаптації: трудоголік (0,564 при $p=0,01$), норовливець (0,546 при $p=0,01$), скептик (0,416 при $p=0,05$) та мрійник (0,420 при $p=0,05$). Це підтверджує ідею, що директива «Поспішай» безпосередньо не пов'язана з якоюсь схемою, а є насамперед підсилювачем іншої головної директиви. Аналіз інших взаємозв'язків демонструє захисні способи реалізації відповідних директив: особистість, яка повинна тішити інших, «втікає» у мрії (0,430 при $p=0,05$), особистість, яка повинна бути досконалою, «втікає» у стиль занадто реагуючого ентузіаста (0,583 при $p=0,01$), свою силу особистість може проявити через трудоголізм (0,482 при $p=0,05$) та особистість із драйвером «Намагайся» може обрати два стилі реалізації: відхід у мрії (0,428 при $p=0,01$) чи у грайливий опір (0,521 при $p=0,01$).

Висновки: Висновки: Отже, для онкологічних хворих, які прийняли участь у нашому дослідженні, найбільш притаманними є почуття обов'язку і відповідальності за іншу людину, бо це створює в них ілюзії великої компетентності, сили, розуму. Такі люди з найкращими намірами (на їх думку) кидаються рятувати своїх колег, підлеглих або родичів, звалюють на себе їх відповідальність і не дозволяють оточуючим своїми силами вирішувати проблеми. Така людина замість того аби дати можливість оточуючим самим робити свої завдання, намагається «всім допомогти», і, таким чином,

блокує активність інших людей. Тобто, хоча і демонструється прагнення допомогти, але воно базується на почутті переваги над іншою людиною.

Досліджувані нашої вибірки переважно ригідні, прагнуть надмірного контролю, критично ставляться до себе та інших, надають перевагу аналізу, уникають обговорення емоційних питань, гнучкості та маніпулювання іншими людьми.

Прагнення ідеалу і недосяжність цього ідеалу для наших респондентів стає джерелом зростання суб'єктивного очікування стресу: досліджувані прагнуть побудувати ідеальне життя, не усвідомлюючи, що ідеал недосяжний, прагнуть знову і знову своє життя підвести до ідеалу і переживають стрес через недосяжність бажаного. Таким чином, створюється хронічне особистісне напруження, яке полягає в незадоволенні життям та собою, що сприяє виникненню хвороби. Вихід з цього хронічного стресу без спеціальної психологічної роботи неможливий.

Дослідження та його математико-статистична обробка свідчать про те, що онкохвора людина стає заручником неусвідомлених дитячих установок та пристосувань, які можна виявити при допомозі інструментів, запозичених в транзактному аналізі. Змістовний характер транзакційних феноменів дозволяє працювати з особистісною інформацією більш методично та цілеспрямовано.

Список використаних джерел

1. Скиба А. Прогнозування соціально-психологічних та ситуаційних чинників активації злочинних думок і намірів у сфері інформаційної безпеки / А. Скиба, О. Хоріна. // *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. – 2015. – Vol. 21. – Issue 2. – P. 165 – 173.
2. Стюарт Й. Основи ТА: Транзакційний аналіз: Пер. з англ. / Й. Стюарт, В. Джойнс. – К.: ФАДА, ЛТД, 2002. – 393 с.
3. Joines Personality Adaptation Questionnaire, JPAQ. - <http://seinstitute.com/jpaq>
4. Taibi Kahler «The Process Therapy Model - The Six Personality Types With Adaptations» - <http://www.kahlercommunications.com>.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Skyba A. Prohnozuvannia sotsialno-psykholohichnykh ta sytuatsiinykh chynnykiv aktyvatsii zlochnnykh dumok i namiriv u sferi informatsiinoi bezpeky / A. Skyba, O. Khorina. // *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. – 2015. – Vol. 21. – Issue 2. – P. 165 – 173.
2. Stiuart I. Osnovy TA: Tranzaktsiinyi analiz: Per. z anhl. / I. Stiuart, V. Dzhoins. – К.: FADA, LTD, 2002. – 393 s.
3. Joines Personality Adaptation Questionnaire, JPAQ. - <http://seinstitute.com/jpaq>

4. Taibi Kahler «The Process Therapy Model - The Six Personality Types With Adaptations» - <http://www.kahlercommunications.com>.

Березьянская В.В. Стратегии личностной адаптации онкологических больных. Транзакционный подход

Внимание данной статьи приковано к изучению адаптационных стратегий личности онкобольных и их сценарных диспозиций, сознательно или подсознательно могут обуславливающих онкозаболевания. Было использовано 4 психодиагностические методики, две из которых разработаны в транзактном анализе. В результате установлено, что наиболее доминирующими драйверами являются «Будь сильным», «Будь совершенным» и «Радуй других». Выявлено, что преобладающими стратегиями адаптации исследуемых онкобольных являются «Блестящий скептик», «Ответственный трудоголик». Установлено наличие корреляции между драйвером «Старайся» и шкалой «Почти все в моей жизни соответствует идеалу», что для наших респондентов становится источником роста субъективного восприятия стресса.

Ключевые слова: личность онкобольного, транзактный анализ, драйверы\директивы, стратегии личностной адаптации.

V. Berezianska. Personality adaptation of oncology sick people. Transactional analysis approach

Taking into consideration that malignant tumors take the second place in general structure of death rate, this article focuses on study the adaptive strategies of an oncology ill person and his or her scenario disposition which can consciously or subconsciously predetermine oncologic diseases. Correspondingly, transactional analysis becomes the method which implements the assigned tasks. Therefore, 4 psychological methodologies have been used, two of them were developed in transactional analysis. 25 persons who are currently undergoing treatment at Kyiv oblast oncological hospital took part in the research questioning. As a result, it is cleared out that the most dominating drivers are: “Be strong”, “Be perfect”, “Make others glad”, so, it is specified that for the selected group it is common to overload themselves with a big amount of tasks, to ignore their own needs for the sake of other people’s needs, to set unrealistic standards of quality and accuracy of performance; guess other people’s wishes and needs to satisfy them. Also it is revealed that prevailing strategies of adaptation for oncology ill people are “Brilliant skeptic”, “Responsible workaholic”, that shows people under research like those who are very careful in relations with other people, seldom initiate contact, critical, reliable at work, diligent, responsible, often do not know when to stop and to take a rest. An available correlation of “Try hard” and “Almost everything is ideal in my life” drivers simultaneously show striving for ideal and inaccessibility of this ideal, which becomes for our respondents a source of growing subjective expectation of stress. In such a way the chronic personal tension is made, which lies in dissatisfaction with one’s life and personality that is favorable to disease.

Key words: personality of oncology ill person, transactional analysis, drivers\directives, strategies of personal adaptation.

докторант, старший науковий співробітник лабораторії екологічної психології Інституту психології, доцент кафедри соціальної роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

РЕПЕТИТОРСТВО ЯК СПОСІБ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ СІМЕЙНОГО І ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПІДЛІТКА

У статті аналізується проблема екологізації життєдіяльності підлітка, пов'язана з його учінневою діяльністю. Стверджується, що зниження її успішності може бути наслідком як деформації взаємин з сімейним, шкільним освітнім середовищами, так і негативного впливу особистісних чинників. Необхідною умовою покращення шкільної успішності є усунення вищевказаних причин через відновлення відповідних відносин. Однією з ключових у даному процесі фігур може стати репетитор, оскільки його функціональне місце дозволяє: бути рівновіддаленим від "зацікавлених сторін", встановлювати паритетні і довірчі відносини з молодістю людиною. Таким чином, пропонується розглядати репетиторство у даному контексті як спосіб екологізації сімейного і освітнього середовищ життєдіяльності підлітка.

Ключові слова: *особистість, підліток, життєдіяльність, екологічність, репетитор, сімейне середовище, освітнє середовище.*

Актуальність. Людина розвивається, здійснює і реалізує власну життєдіяльність у різних сферах свого життя. Нерідко трапляється ситуація, коли задачі, що вирішуються нею, викликають внутрішні протиріччя, що призводить до деформацій відносин з одним або декількома середовищами. Особливо «небезпечним» у цьому плані є підлітковий вік, коли відбуваються швидкі системні індивідуальні зміни на фізіологічному, соціальному й психологічному рівнях, пов'язані насамперед зі статевим дозріванням. Ці зміни характеризуються реструктуруванням зв'язків з середовищами життєдіяльності. На перше місце виходять взаємини з однолітками на соціально-статусному й особистісно-інтимному рівнях. При цьому, піддаються зміні відносини з базовими сімейним і освітнім середовищами.

Для багатьох дітей навчання у середній школі (починаючи з 6-7 класів) характеризується різким зниженням учінневої успішності, зростанням кількості конфліктних ситуацій як у школі, так і, відповідно, вдома. В таких умовах батьки не рідко звертаються до сторонньої людини – педагога і спеціаліста у сфері тих чи інших знань, за допомогою якого намагаються поліпшити успішність свого сина чи доньки. Проте, ефект від подібних дій є часто-густо значно менший

за очікуваний. **Метою** статті є аналіз причин даного стану та пошук шляхів його поліпшення.

Ступінь розробленості проблеми. Глибока системна криза у вітчизняній освітній сфері обумовила розвиток різноманітних форм неформальної освіти, серед яких одне з центральних місць посідає форма індивідуальних або групових, додаткових до основних занять з фахівцем у тій чи іншій сфері знань. Такий вид освітньої практики називають репетиторством¹. До репетитора зазвичай звертаються батьки учнів або студенти у ситуації, коли необхідно підвищити їхній рівень володіння предметом. При чому цілі можуть переслідуватися досить різні – подолання відставання, підвищення шкільної успішності, поглиблення знань, набуття вмінь і навичок у застосуванні знань, підготовка до екзаменів, тестувань, оцінювання тощо.

Окремо вкажемо на практику тьюторства, як досить близьку і споріднену з репетиторством, а в деяких підходах як одну з її форм або, навпаки, як педагогічну практику, однією з форм якої є репетиторство. Загально прийнятим на сьогодні є розуміння тьюторства як історично сформованої специфічної педагогічної діяльності, яка полягає у забезпеченні розробки освітніх програм, супроводженні процесів індивідуальної освіти у школах, ВНЗ, системах додаткової освіти [1; 2]. Історично тьюторство виникло в рамках університетської освіти, й отримало свого розвитку й офіційного визнання, насамперед, в Англії у XVII столітті, як форма наставництва, яка згодом набула освітніх функцій.

Найбільш поширене визначення тьюторської діяльності – це індивідуальне консультування учня, в процесі якого спеціально підготовлена особа допомагає дитині розробити індивідуальну освітню траєкторію учіння. Основне тут полягає в цінності індивідуалізації, самовизначення, осмислення ставлення до власного життя. Проте, інтерпретацій функцій самого тьютора існує досить багато. Це й наукове керівництво, й психологічне консультування, й коучінг, й предметне консультування, й функції класоводу та класного вихователя тощо. При усій схожості, зазначимо, що тьюторство є складовою частиною освітнього середовища навчального закладу, тоді як репетиторство здійснюється в інших просторово-фізичних і психологічних межах.

У сучасних публікаціях, залежно від вказаних цілей, можна зустріти досить широкий спектр вимог і критеріїв для вибору репетитора, які поділяються на чотири класичні групи профвідбору – «професійні якості», «професійний досвід», «особистісні якості», «додаткові характеристики». До першої групи відносять наявність

¹ Ми вважаємо, що даний термін не зовсім точно відображає зміст виконуваної діяльності й більш згодні з терміном «інформаційні консультативні послуги».

і якість основної і додаткової освіти, професійний інтелект, розвиненість й відповідність сучасній ситуації, рівень володіння предметом, здатність пояснювати й ін. За досвідом радять звертати увагу на педагогічний та репетиторський стаж, знання поточних вимог у відповідному навчальному закладі, попередню і поточну кількість клієнтів, кількість успішних учнів, для філологів – досвід і поточна практика з корінними носіями мови тощо. До особистісно важливих якостей відносять пунктуальність, комунікабельність, відкритість, щирість й т.п. Нарешті серед додаткових характеристик відзначають вартість послуг і формалізацію договору на їх надання, підпорядкованість компанії, комфортність предметного середовища та ін.

Варто розрізняти репетиторську діяльність зі школярем, студентом і зрілою людиною. У випадку, коли формальна освіта закінчилася, репетитор часто-густо перебирає на себе функції саме вчителя, тобто управляє навчальним процесом. В подальшому ми розглядатимемо насамперед ситуацію репетиторства в процесі набуття учнем середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Не піддаючи сумніву важливість аналізу вищевказаних характеристик, більш значущим ми вважаємо вивчення репетиторства з позиції самого суб'єкта професійної діяльності, тобто з боку особистості репетитора.

Найчастіше репетиторську діяльність явно або неявно розглядають як окрему форму педагогічної викладацької діяльності. Наприклад, в обговоренні і публікаціях на поширених ресурсах² прямо стверджується, що найближча до професії репетитора є професія вчителя, а уся різниця між ними тільки в соціальних і економічних чинниках – наявність-відсутність спеціальної освіти, форма і джерела фінансування, залежність-незалежність від трудового колективу, залежність-незалежність від вимог навчальної програми тощо. Таким чином цілі, завдання і інструментарій репетиторства співставляються з цілями, завданнями і засобами викладача. Як то – «виховання особистості, здатної до розбудови життя, достойного Людини» [4, С. 69]. Реалізація такої мети пов'язується з рішенням завдань – формування виховного середовища, організація діяльності вихованців, створення виховного колективу, розвиток індивідуальності. Засобами виступають – наукові знання, тексти підручників, спеціально організовані спостереження за фактами, законами, властивостями предметної дійсності тощо.

² https://vk.com/topic-51223693_29454619, <http://repetitor-live.com/uchitel-i-repetitor-chem-otlichayutsya-eti-professii/>, <http://poliglots.ru/repetitor/chastnyiy-repetitor-angliyskogo-yazyika-osnovnyie-otlichiya-ot-gruppovogo-obucheniya.htm> (дійсні на 02.2017).

Проте між викладацькою і репетиторською діяльністю існують значно глибші за вказані відмінності, через які остання не може бути зведеною до викладацької. Розглянемо їх.

- **Мета** діяльності вчителя зазвичай визначається як управління учіннєвою діяльністю / навчальним процесом, що включає функції планування, організації, регулювання (стимулювання), контролю, оцінки і аналізу результатів [4; 5]. Вочевидь в управлінському процесі не може існувати більше одного центру, тобто репетитор не повинен автономно, але одночасно з вчителем, викладачем з того чи іншого предмету – англійської мови, історії, хімії чи математики – управляти відповідною учіннєвою діяльністю. Таким чином, метою репетитора може бути тільки допомога клієнту в здійсненні учіннєвої діяльності з освоєння певного предмету.
- Відповідно до цілей різняться й **задачі** діяльності вчителя і репетитора. Так репетитор, на відміну від вчителя, не повинен – формувати виховний колектив, працювати з ним, здійснювати виховний вплив на особистість учня для її відповідності певним культурним нормативам, а допомога у засвоєнні учнем деякого учбового стандарту стає не завданням, але засобом виконання завдань, досягнення мети репетитора.
- Серед **установок** щодо взаємодії з учнем в діяльності вчителя відзначають переважно високий рівень контролю, схильність до авторитарного стилю, схильність до спрощення у сприйманні особистості учня, оцінковість суджень щодо нього (за Д. Обориною). В репетиторській діяльності вказані настанови є в більшості неефективними.
- **Комунікативну позицію** вчителя у школі й викладача у виші можна визначити як здебільшого «навпроти», тоді як для репетитора у взаємодії з клієнтом бажана позиція – «поруч».

Відзначимо й відмінність диспозицій вчителя і репетитора у системі взаємодії з учнем. Вчитель являє собою представника шкільного середовища і взаємодіє з учнем саме в його рамках, як один елемент з іншим всередині системи. Також через нього повинен реалізовуватися зв'язок шкільного і сімейного середовищ учня. Позиція репетитора інша. Він – певною мірою поза обох систем, тобто не включений в усталені зв'язки як між членами сім'ї, так і в школі³. Він, подібно до психолога-консультанта, виконує роль супроводжувача, помічника,

³ Ми не розглядаємо ситуації, коли у навчанні допомагають або член родини, або вчитель-предметник, який одночасно й викладає в учня. У першому випадку може відбуватися девальвація консультування за рахунок як упередженого ставлення дитини до родича, так і викривлених фінансових відносин. У другому, з нашої точки зору, може складатися ситуація конфлікту інтересів вчителя з незначним заробітком і репетитора з можливістю постійного приробітку

провідника. Таким чином, метою його діяльності стає допомога школяру гармонізувати власну активність відповідно до вимог шкільного й з урахуванням особливостей сімейного середовища.

Враховуючи вказане можемо висунути твердження про близькість такої форми репетиторства до психологічного консультування. Основними завданнями як першого, так і другого є допомога у запуску, прискоренні «механізму» самонавчання і саморозвитку, допомога у долатті особистих бар'єрів, які заважають вказаному. Як в першому, так і в другому випадку необхідною умовою успішної діяльності є налаштованість на високу когнітивну складність клієнта, безоцінковість, схильність до ліберального стилю взаємодії, взаємодія «поруч». Нарешті, позиція психолога-консультанта і позиція репетитора є зовнішньою по відношенню до сфер життєдіяльності клієнта.

Еколого-психологічна модель репетиторської діяльності

В контексті еколого-психологічного підходу особистість учня розглядається в якості активної складової різних середовищ її життєдіяльності – насамперед, сімейного, побутового і освітнього [10]. При чому, екологічна орієнтованість розуміється як активність, спрямована на взаємний розвиток середовища і індивіда.

В цілому, місце репетитора в системі середовищ дитини нам бачається, з одного боку, на перетині сімейного і шкільного, з іншого – зовнішнє по відношенню до них (див. рис. 1).

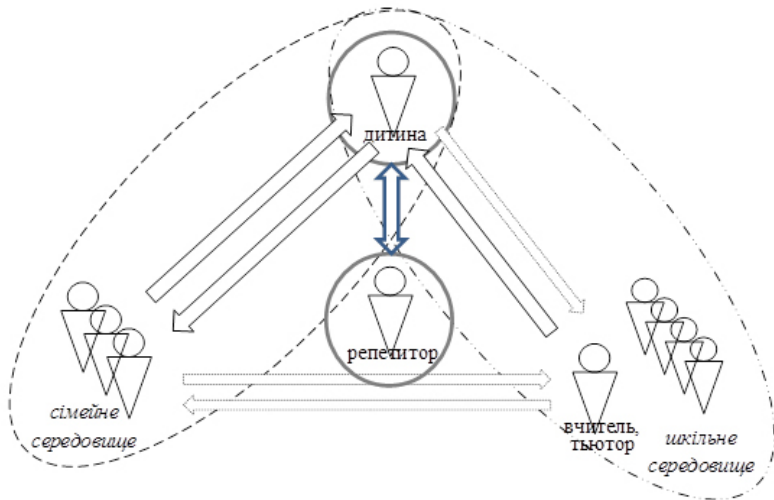

Рис. 1. Місце вчителя і репетитора у системі взаємодії з учнем

Дитина одночасно входить до сімейного й до освітнього шкільного середовищ. В кожному з них встановлюються способи відношень. Причому, якщо в сім'ї вони в звичайному випадку більш рівнозначні, то у школі – більш односпрямовані, а міжсередовищні – й досить слабкі. Звідси, зокрема видно, чому додаткова допомога вчителя чи тьютора у школі буде менш ефективною порівняно з репетиторською. Вчитель є складовою освітньої системи шкільного середовища, й знаходиться по відношенню до сімейного середовища дитини зовні, а щодо школи – «всередині» й є представником школи. Репетитор рівновіддалений від сім'ї і від школи й, таким чином, не представляє собою для підлітка ані бік батьків, ані бік вчителів, що закладає передумови становлення паритетних взаємин.

По суті, метою діяльності репетитора в умовах роботи з підлітком є допомога у вибудовуванні ним адекватних взаємин з освітнім шкільним і, як наслідок, корекція відносин з сімейним середовищами його життєдіяльності. Для становлення відповідних способів взаємодії необхідною умовою є усвідомлення учнем 1) системи середовищ власної життєдіяльності і 2) свого місця в цій системі. Недостатня чи неадекватна сформованість даних уявлень обумовлює й дві базові ситуації звертання до послуг репетитора – проблемну і розвивальну⁴.

Перша пов'язана з доланням конкретної навчальної неуспішності учня. Друга – з підтримкою і супроводом у його розвитку. Вочевидь і підходи, і засоби у цих ситуаціях повинні різнитися. Якщо у проблемних обставинах зусилля варто спрямовувати насамперед на визначення й усунення психологічних причин, пов'язаних з ускладненням адаптації в освітньому середовищі школи, то в іншому випадку основна увага повинна зосереджуватися на розвитку креативності, на творчій складовій учня, тобто на його суб'єктності (рис. 2).

Усвідомлення учнем системи середовищ життєдіяльності передбачає розуміння відповідних умов й вимог, зокрема шкільного освітнього середовища, й організацію і налагодження взаємодії відповідно цим вимогам.

Отже першим кроком репетитора є визначення типу ситуації, з якою він стикається для вироблення загальної стратегії взаємодії. Розглянемо більш детально ситуацію репетиторської допомоги при навчальній неуспішності учня. Для цього ми пропонуємо виділити такі рівні джерел виникнення проблем: *сімейне середовище; шкільне середовище; сам учень*.

⁴ Звісно, найбільш поширеним завданням репетитора у ситуації шкільного навчання на сьогодні є підготовка до складання ДПА чи ЗНО. Проте, ефективність його вирішення залежить від адекватної оцінки спеціалістом ситуації як проблемної чи розвивальної, та вибудовуванням відповідної стратегії дій

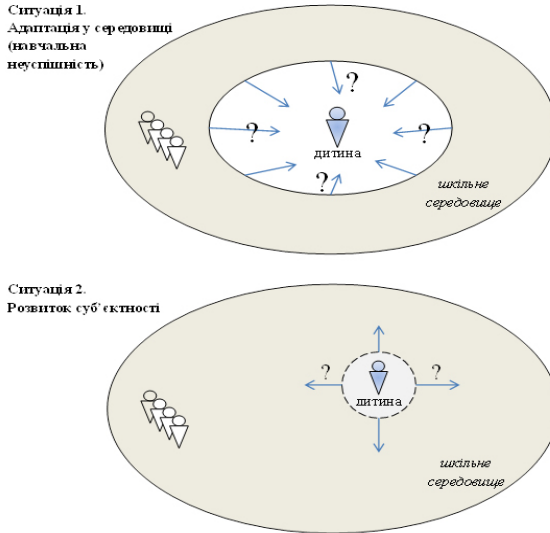

Рис. 2. Базові ситуації репетиторського втручання

Розглянемо їх. В системі сімейних відносин можливі проблемні точки в більшості випадків визначаються в системі «Контроль» – «Опіка». Так, недостатній контроль і гіперопіка, наприклад коли батьки весь час задіяні на роботі, а дитина постійно знаходиться «під наглядом» бабусі, для якої основним завданням – метою – смыслом є годування онука, зазвичай стає причиною недостатньої розвиненості довольної уваги, самоконтролю й відповідальності, що спричиняє небажання й невміння виконувати навчальні вимоги. Це, в умовах школи призводить до вироблення в учня замісних навичок – в широкому розумінні «копіпастингу». Таким чином мисленеві функції у розв'язуванні учбових завдань майже не задіюються. Нерідкою тут трапляється ситуація, коли учень за допомогою репетитора успішно засвоює матеріал на занятті, але не виконує самостійні вправи на закріплення, й на наступному занятті усе починається з початку.

Недостатня опіка і гіперконтроль з боку батьків зазвичай є передумовою зниження самооцінки школяра, що виявляється у невпевненості в собі, й, відповідно, у низькій (чи неналежній з точки зору батьків) учинцевій успішності. Тут може виникати подвійна ситуація. З одного боку, батьки можуть переносити на репетитора завищені вимоги до власної дитини, й тоді на нього здійснюватиметься постійний тиск щодо наявних успіхів дитини. З іншого, очікувати від репетитора подібного рівня тиску на дитину.

Одночасно знижені опіка і контроль у взаєминах батьків з дитиною в практиці репетитора практично не зустрічаються, що, в прин-

ципі, справедливо – там де дитина сама по собі, батькам подібні потреби не потрібні.

Також серед суттєвих щодо низької успішності школяра факторів рівня сімейного середовища варто виділити особливу ситуацію. Батьки, нібито достатньо й опікають, й контролюють власну дитину, але ігнорують її суб'єктність. Це виражається зазвичай у тому, що батьки вважають, що їх син чи донька «не знають і не розуміють», що йому чи їй треба, а що – ні; чим варто займатися, а чим не варто й т. і. В результаті у підлітка виникає опір, протест, який досить часто має прихований, неусвідомлюваний характер, й може виражатися як у заниженій самооцінці, так і у відсутності мотивації до діяльності.

Проблеми учінневої успішності також можуть бути пов'язані з взаєминами у шкільному середовищі. Тут вбачаємо щонайменше три причини: 1) соціально-статусні чинники, як то незадоволеність власною роллю у класному колективі, вади міжособистісної взаємодії з однолітками; 2) ускладнення взаємин з класоводом або вчителем-предметником; 3) загальний рівень агресивності освітнього середовища школи. Перша група причин потребує проговорення з самим підлітком, звісно без нав'язування і тиску. Друга вимагає батьківського втручання. Тому, репетитору бажано поспілкуватися з батьками щодо їх подальших дій по відношенню до вчителя, оскільки сформована негативна установка останнього буде суттєво гальмувати процес покращення учінневої успішності. Найскладнішою є остання ситуація. Адміністраціями деяких шкіл свідомо створюється освітнє середовище «виживання» за принципом «станеш сильним, якщо виживеш». В подібних закладах свідоме заниження шкільної успішності, зокрема шляхом збільшення стресорів, є одним з інструментів тиску. У такій ситуації репетитор мав би, разом з батьками, виступати у ролі підтримки і опори для підлітка.

На особистому рівні проблеми у навчанні можуть бути викликані, серед іншого, педагогічною занедбаністю, акцентуаціями, нескладними розладами нервової системи, тимчасовими незначними затримками психічного розвитку тощо.

Розглянуте далеко не вичерпує психологічні причини зниження учінневої успішності підлітка, проте дозволяє окреслити структуру і основні напрями роботи репетитора в ситуації її відновлення. Репетитор може стати однією з ключових у даному процесі фігур, оскільки його функціональне місце дозволяє: бути рівновіддаленим від “зацікавлених сторін”, встановлювати паритетні і довірчі відносини з молодою людиною. Таким чином, репетиторство у даному контексті ми розглядаємо як спосіб екологізації сімейного і освітнього середовищ життєдіяльності підлітка. Репетитор не тільки навчає, але через навчання допомагає клієнту самому розвиватися та долати вирішувати власні проблеми в освітньому середовищі.

Список використаних джерел

1. Андреева Е.А. Эволюция классической модели тьюторской деятельности и ее современные формы // Вестник поволжской академии государственной службы. 2011. № 2 (27). – С. 131-136.
2. Андрейковец Е.М. Тьюторство как технология управления индивидуальной траекторией развития студента // Современные научные исследования и инновации. 2014. № 10. Ч. 2 [Электронный ресурс]. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2014/10/39277> (дата обращения: 27.02.2017)
3. Ачкасов М. Выбираем репетитора [Электронный ресурс] / Максим Ачкасов. – Режим доступа: <http://english4real.com/articles-choosing-tutor.html>
4. Педагогика /Под ред. П.И. Пидкасистого. - М.: Педагогическое общество России, 2002. –
5. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / Виталий Александрович Слостенин, Илья Федорович Исаев, Александр Иванович Мищенко, Евгении Николаевич Шиянов. – М.: «Школа-Пресс», 1997. – Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/pedagogika-3/index.htm>
6. Перевозна Т.О. До вивчення психологічних складових тьюторської моделі освіти у вищій школі // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Серія Психологія. Серія «Психологія». №1095. 2014. – С. 39-41.
7. Романова Е.С. 99 популярных профессий. Психологический анализ и профессиограммы. – СПб. : Питер, 2003. – 464 с.
8. Руденко О.В. Репетитор – професія актуальна/ Олександра Руденко; упоряд. І.М. Рожнятовська. – К.: Шк. Світ, 2011. – 128 с.
9. Ткач Т.В. Нові суб'єктні змісти сучасного освітнього простору особистості / Тамара Ткач // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Том 7, вип. 37. – С. 186-194.
10. Швалб Ю. М. К определению понятий среды и пространства жизнедеятельности человека / Ю. М. Швалб // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2006. – Т. 7, вип. 8. – С. 182-190.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Andreeva E.A. Evolyuciya klassycheskoj modely t'jutorskoj dejatel'nosti y ee sovremennyye formy // Vestnyk povolzhskoj akademyy gosudarstvennoj sluzhby. 2011. № 2 (27). – S. 131-136.
2. Andreykovec E.M. T'jutorstvo kak tehnologiya upravleniya yndyvdydual'noj traektorijej razvytija studenta // Sovremennyye nauchnye yssledovaniya y ynnovacyu. 2014. № 10. Ch. 2 [Elektronnyj resurs]. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2014/10/39277> (data obrashheniya: 27.02.2017)
3. Achkasov M. Vybyraem repetytora [Elektronnyj resurs] / Maksym Achkasov. – Rezhym dostupu: <http://english4real.com/articles-choosing-tutor.html>
4. Pedagogyka /Pod red. P.Y. Pydkasystogo. - M.: Pedagogicheskoe obshhestvo Rossyy, 2002. –
5. Pedagogyka: Uchebnoe posobyе dlja studentov pedagogicheskyyh uchebnyh zavedeniy / Vyталyj Aleksandrovych Slastenyn, Yl'ja Fedorovyh Ysaev, Aleksandr Yvanovyh Myshhenko, Evgenyy Nykolaevych Shyjanov. – М.: «Shkola-Press», 1997. – Rezhym dostupu: <http://www.bibliotekar.ru/pedagogika-3/index.htm>

6. Perevozna T.O. Do vyvchennja psihologichnyh skladovyh t'jutors'koi modeli osvity u vyshnij shkoli // Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo universytetu imeni V.N. Karazina Serija Psihologija. Serija «Psihologija. №1095. 2014. – S. 39-41.
7. Romanova E.S. 99 populjarnyh professyj. Psihologicheskyj analiz y professyogrammy. – SPb. : Pyter, 2003. – 464 s.
8. Rudenko O.V. Repetytor – profesija aktual'na/ Oleksandra Rudenko; uporjad. I.M. Rozhnjatovs'ka. – K.: Shk. Svit, 2011. – 128 s.
9. Tkach T.V. Novi sub'jektni smysly suchasnogo osvith'ogo prostoru osobystosti / Tamara Tkach // Aktual'ni problemy psihologii': zbirnyk naukovyh prac' Instytutu psihologii' imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraïny. – Tom 7, vyp. 37. – S. 186-194.
10. Shvalb Ju. M. Kopredelenju ponjatjy sredey prostranstva zhyznedejatel'nosty cheloveka / Ju. M. Shvalb // Aktual'ni problemy psihologii'. Zbirnyk naukovyh prac' Instytutu psihologii' im. G. S. Kostjuka APN Ukraïny / za red. S. D. Maksymenka. – K., 2006. – T. 7, vyp. 8. – S. 182-190.

Верник А.Л. Репетиторство как способ экологизации семейной и образовательной сред жизнедеятельности подростка

В статье анализируется проблема экологизации жизнедеятельности подростка, связанная с его учебной деятельностью. Утверждается, что снижение ее успешности может быть следствием как деформации взаимоотношений с семейной, школьной образовательной средами, так и негативного влияния личностных факторов. Необходимым условием улучшения школьной успеваемости является устранение вышеуказанных причин через восстановление соответствующих отношений. Одной из ключевых в данном процессе фигур может стать репетитор, поскольку его функциональное место позволяет быть равноудаленным от «заинтересованных сторон», устанавливать паритетные и доверительные отношения с молодым человеком. Таким образом, предлагается рассматривать репетиторство в данном контексте как способ экологизации семейной и образовательной сред жизнедеятельности подростка.

Ключевые слова: личность, подросток, жизнедеятельность, экологичность, репетитор, семейная среда, образовательная среда.

Vernik O. Tutoring as a way of ecologizing the family and educational environments of a teenager's life activity

The article analyzes the problem of the ecologization of the life of a teenager that relation with his learning activity. It is argued that a decrease in its success may be a consequence of both a deformation of the relationship with the family, with school educational environments, and the negative influence of personal factors. A prerequisite for improving the school performance is the elimination of the above reasons through the restoration of the relevant relationship. One of the key figures in this process can become a tutor, since its functional location allows it to be equidistant from the “interested parties”, establish a parity and trusting relationship with the young man. Thus, it is proposed to consider tutoring in this context as a way of ecologization the family and educational environments of a teenager's life activity.

Key words: Personality, teenager, life activity, environmental friendliness, tutor, family environment, educational environment.

УДК 159.922

ВОВЧИК-БЛАКИТНА О.О.

*провідний науковий співробітник лабораторії екологічної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка, кандидат психологічних
наук, м. Київ*

ГУРЛЄВА Т.С.

*старший науковий співробітник Інституту психології імені
Г.С. Костюка, кандидат психологічних наук, м. Київ*

ДИТИНА І ЖИТТЄВЕ СЕРЕДОВИЩЕ: ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ПРОСТОРУ

В статті дається визначення розвивального, екологічно орієнтованого середовища, як такого, що об'єднує елементи, які сприяють розвитку функціонального стану організму людини, активізації її психологічних ресурсів, опірності до негативних впливів, досягненню і підтриманню емоційного комфорту, а також індукують процеси саморозвитку особистості. Розглядається сімейне середовище, як частина системи «людина-життєве середовище». Акцентується увага на інформаційному просторі, який є різновидом життєвого середовища і може потенційно деструктивно чи конструктивно впливати на становлення і самовдосконалення особистості, розвивати чи спотворювати світогляд, гармонізувати чи руйнувати внутрішню картину світу дитини, юнака, дорослого.

Ключові слова: *життєве середовище, дитина, екологічно орієнтоване, розвивальне середовище, техногенне середовище, сімейне середовище, екологічна система, екологічний інформаційний простір, мас-медіа.*

Постановка проблеми. Наукові дослідження фахівців у різних галузях соціальних, гуманітарних, природничих наук дедалі більше опиняються в умовній точці об'єднання, коли гостро постає проблема екології та буття людини в контексті оздоровлення духовно нездорового суспільства взагалі, що повсякчас виявляє нетолерантність та агресивність в межах вузького чи масштабного життєвого середовища. Щодо далі ширше коло науковців, практиків та пересічних громадян усвідомлюють необхідність екологічної орієнтації не тільки у виробництві та споживанні, а й в освіті, вихованні, культурі, політиці (праці Г.О. Балла, М.Й. Боришевського, О.Л. Верніка, Ж. Готфруа, Д.О. Леонтьєва, А.М. Львовичкіної, А. Маслоу, В.А. Петровського, К. Роджерса, О.В. Рудоміно-Дусятської, В.І. Скребця, М.М. Слюсаревського, Т.М.Титаренко, Ю.М. Швалба та ін.).

Категорія середовища стає дедалі частіше використовуватись при аналізі тих або інших особливостей та феноменів не лише в рамках власне екопсихологічних досліджень, а й інших напрямків

психологічної науки. Позаяк вже в самій назві екологічної психології закладені поняття *oikos* – оточення, середовище, *psyche* – душа, *logos* – наука, вчення, серед яких категорія середовище є однією з базових. Середовище містить в собі можливості, що можуть перетворитися на реальність тільки за умови активності людини: у цьому полягає активне начало людини як суб'єкта в освоєнні оточуючого світу.

Благополуччя та психологічне здоров'я людини в сучасному світі залежить від її здатності ефективно та різнопланово взаємодіяти з оточуючим світом. Процес встановлення відносин з оточенням починається ще до народження і триває впродовж всього життя. Суспільство виступає тою системою, в рамках якої взаємодія людини та її стосунки з іншими виступають як суттєві та необхідні умови особистісного існування та розвитку. Людина залучається до різноманітних підсистем суспільства більшою чи меншою мірою і через свою діяльність змінює підсистему і змінюється сама. Водночас те чи інше середовище не лише певним чином індукує зміну, розвиток тих чи інших психологічних властивостей людини, але й через ці зміни визначає і власну поступову трансформацію.

Однією з перших спроб визначення поняття середовища була зроблена М.Я. Басовим ще в 30-х роках минулого сторіччя в рамках педології – науки про всебічний розвиток дитини, яка претендувала на базис «нової психології», в котрій мав реалізуватися гіпократівський холістичний підхід до людини як психофізіологічної єдності в її активній творчій взаємодії з природним та соціокультурним середовищем. Особливе значення соціального, сімейного та освітнього середовища у контексті розвитку дитини підтвердив теоретичними аргументами та експериментальною діяльністю Л.С. Виготський та його учні. Польський педагог-гуманіст Януш Корчак вживав поняття «середовища, котре виховує», визначаючи умови та потенціал, зокрема, сім'ї, що сприяють розвитку активності (чи пасивності) дитини, її особистісної свободи (чи несвободи). В першому випадку передбачається наявність елементів збагаченого середовища, яке можна визначити, забігаючи наперед, розвивальним та «екологічним», в другому – збідненого, не розвивального, «неекологічного», а значить шкідливого, деструктивного. Дбаючи про створення збагаченого та безпечного середовища, де панує любов, прийняття, повага до особистості та її права на особистий вибір, Я. Корчак підтвердив свою позицію громадянським, людським вчинком, розділивши долю своїх вихованців, обравши спільний з ними шлях до фашистської газової камери. Життя і подвиг великого педагога, вченого, високої людини є взірцем можливості створення екологічного простору для розвитку і вдосконалення і дорослих, і дітей як суб'єктів, їх взаємодії.

Аналіз наукових досліджень. Останнім часом в психологічній та педагогічній науках достатньо ґрунтовно вивчаються значимість емоційного ставлення батьків до дітей та його роль у становленні особистісних якостей, способів позиціонування моральних настанов та норм в спілкуванні з дитиною, значення організації спільної діяльності з дітьми, а також питання ролі інформаційного простору у психічному розвитку дитини тощо (В.В. Андрієвська, Т.В. Говорун, А.І. Захаров, О.Л. Кононко, В.К. Котирло, І.С.Кон, В.І.Панов, О.В. Петрунько, Ю.О.Приходько, М.Л. Смульсон, В.В. Столін, Л.Б. Шнейдер та ін.).

Об'єднуючою ланкою у визначенні поняття «середовище», є спроба його аналізу з позиції особистості. Останнє доказово обґрунтовує відомий український вчений Ю.М.Швалб, виділяючи типи середовищ в залежності від видів життєдіяльності: культурного, освітнього, професійного, інформаційного, природно-ландшафтного, побутового, міжособистісного. Той чи інший тип середовища впливає на спосіб життя опосередковано – через чинники суб'єктивного характеру, які можуть розглядатися більш узагальнено – як відносини особистості, або конкретизуватися – як взаємодія її окремих підструктур: емоційно-мотиваційної, когнітивної, поведінкової [1].

Серед типів життєвого середовища саме сімейне знаходиться на перетині декількох середовищ, об'єднуючи їх в собі водночас і побутове, і культурно-освітнє, і міжособистісне, і інформаційне середовища. Процес психічного розвитку відбувається у певному соціальному і просторово-предметному середовищі, що в сукупності елементів складає як будь-яке інше, так і сімейне середовище. Суттєвим фактором є власне якість цього середовища, яка впливає на розвиток та становлення кожного з його елементів. Застереження В.І. Вернадського про необхідність побудови якісно нових стосунків з навколишнім середовищем через посилення гуманістичної складової освіти та виховання й досі є недостатньо артикульованим в житті наших громадян.

Дослідження особливостей моделі родини як соціального середовища та побудови способу її життя видається нам надзвичайно важливим у плані можливостей прогнозувати тенденції та зміни в процесі розвитку сім'ї, як генетично первинного середовища виховання дитини, а також визначення векторів того чи іншого психологічного супроводу та підтримки сім'ї. Актуальним вважаємо вивчення того соціокультурного контексту, який супроводжує розвиток сімейного середовища (особливо на ранніх етапах розвитку дитини) конструктивно, екологічно розвивально, чи деструктивно, руйнівно. Таким супроводжуваним середовищем вважаємо інформаційне, техногенне середовище, а саме медіа-простір, зокрема,

телебачення, інтернет, наукові та популярні видання, спеціальна література для батьків і дітей.

Мета даної статті – визначення особливостей екологічності сімейного середовища дитини і вплив мас-медіа на оздоровлення життєвого простору сім'ї.

Виклад основного матеріалу та результати досліджень.

Сімейне середовище можна розглядати як багатомірне соціальне утворення, як предмет теорії, експерименту та практики та надавати аналізу, виходячи з декількох позицій [2]. З одного боку – досліджувати його як фактор навчання та розвитку дитини, в ході якого взаємодія дитини та середовища відбувається за схемою суб'єкт-об'єкт і дитина виступає в ролі об'єкту тих чи інших впливів батьків, родичів. З іншого боку – в якості умови навчання та розвитку дитини, коли сімейне середовище є суть суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин і виступає як сукупність можливостей для опанування новими знаннями, вміннями, набуття емоційного досвіду, а також для виявлення і розвитку індивідуальних особливостей дитини. Сім'я як цілісна «екологічна система» характеризується тим, що неузгодженість психологічних потреб та способів їх реалізації може тягти за собою розбалансування системи, розпад її або деформацію при існуванні одного (одних) члена сім'ї за рахунок іншого (інших). Частіше за все у своєрідний епіцентр неблагополуччя потрапляють саме наймолодші члени сім'ї – діти. Таким чином сім'я, як соціальний інститут, з одного боку, покликана забезпечити дитину умовами, необхідними для розвитку і становлення її особистості, з іншого – як ніяке інше середовище може гальмувати процес і потенційно нести серйозні загрози як фізичному, так і емоційному, пізнавальному розвитку.

Важливим напрямком наукових досліджень є вивчення розвитку та формування психіки дитини в процесі взаємодії з різними середовищами. Виходячи з системи уявлень екологічної психології, розглядаємо сім'ю як «соціоекологічну систему», як середовище, простір взаємовпливів та умов, факторів розвитку особистості (що містяться у просторово-предметному, інформаційному, культурному, природному, побутовому, міжособистісному та ін. оточеннях).

Психологічною сутністю сімейного середовища є сукупність діяльнісно- комунікативних зв'язків, взаємостосунків членів сім'ї. Фіксація такої реальності, на наш погляд, можлива через систему відношень членів сім'ї. Позитивні та негативні лінії в дитячому розвитку – фактично розвиток чи стагнація, деградація – знаходяться у прямому відношенні з екологічністю сімейного середовища. Певним підтвердженням такого погляду може слугувати позиція відомого вченого А. Маслоу, який вважав, що найкраще середовище для пересічного організму є одним із первинних факторів само-

актуалізації, що подібно до доброго наставника, який відступає в тінь, аби дозволити йому самому здійснювати вибір відповідно до власних бажань та вимог (залишаючи за собою право слідкувати за тим, щоб він враховував бажання та потреби інших людей).

Модель сімейного середовища, на нашу думку, містить низку складових та відповідні їхні показники.

1. Поведінкова складова. Розуміння батьками на рівні інтуїції значимості безпосереднього впливу власної поведінки на характер та атмосферу сімейного середовища.

2. Мотиваційна складова. Налаштування батьків на дитину, як особистість, врахування мотивів вчинків, а не лише самого вчинку.

3. Інформаційна складова. Розуміння батьками, що інформаційне тло, яке характеризує кожну сім'ю, домінуючі теми обговорень та бесід, типове щоденне телевізійне «меню», долучення членів сім'ї до читання книг та періодичних видань, відвідання бібліотеки, музеїв, концертів, виставок тощо, ступінь включення у суспільне життя країни, міста, локальної спільноти індукує розвиток відповідних психологічних особливостей дітей, значною мірою визначає ту чи іншу активність та відповідні інтереси.

4. Емоційно-психологічна складова. Створення атмосфери психологічного комфорту, свободи, прийняття, піклування, відчуття безпеки, захищеності для дитини, що включає варіативність стосунків представників різних поколінь, звичаї, реально діючі сімейні традиції, звички, емпатійну щоденну взаємодію, духовний клімат.

5. Організаційна складова. Достатньо чітка організація робочого та вихідного дня з врахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини, що передбачає руховий режим, перебування на свіжому повітрі.

6. Просторово-предметна складова. Використання елементів домашньої

обстановки та створення її з метою позитивного впливу на дитячий розвиток, підтримка та розвиток стосунків з природним середовищем.

Провідним компонентом розвивального сімейного середовища є, на наш погляд, відповідальна позиція батьків при побудові взаємин з дитиною і залучення до розвивального середовища дитини, зокрема визначення характеру та об'єму впливу мас-медіа, що «виловує» дітей за відсутності батьків, поза їх безпосереднім впливом.

Важливими є базові умови розвивального сімейного середовища, що впливають на формування психологічних особливостей особистості дитини: спільна діяльність батьків та дітей, що передбачає спілкування та взаємодію у різноманітних ситуаціях особистісного, пізнавального, ділового характеру в межах побуту, навчання, відпочинку, спілкування в інтернет мережі та ін.; авторитетні та зрі-

лі батьківські установки (вимогливість та чуйність), зацікавленість батьків в особистісному розвитку дитини при орієнтації на індивідуальні та вікові особливості, потреби, схильності та інтереси дитини.

Сімейне середовище, що об'єднує елементи, котрі сприяють розвитку функціонального стану організму дитини, її адаптаційних ресурсів, опірності до негативних впливів, досягненню і підтриманню емоційного комфорту, закладають базис саморозвитку, за Г.С. Костюком, «саморуку», можна назвати розвивальним, екологічно орієнтованим середовищем.

Сім'я, як середовище найближчого оточення, є умовою і водночас джерелом розвитку дитини, яке може стати і джерелом психологічної травматизації дитини. Дедалі більше досліджень акцентують увагу на безпечності середовища (І.А. Баєва, І.Д. Бех, О.Л. Кононко, К. Л. Крутій, С.К. Нартова-Бочавер, О.В. Петрунко, М.В. Осоріна, В.О. Татенко). Психологічно безпечне середовище, яке водночас може позиціонуватися як екологічно-орієнтоване середовище, маркується таким його станом, що є вільним від проявів психологічного насильства у взаємодії, що сприяє задоволенню потреб в особистісно-довірливому, суб'єкт-суб'єктному спілкуванні, створює референтну значимість середовища та забезпечує психологічне здоров'я включених до нього учасників.

Психологічно безпечне середовище, результатом перебування в якому є психологічно здорова особистість, створюється за умови використання психологічних технологій, що побудовані на діалогічних засадах, навчанні співробітництву та відмови від психологічного насильства у взаємодії.

Сучасні діти отримують дедалі більш незалежний статус в родині та у широкому соціумі, що значною мірою впливає на внутрішньосімейні стосунки і на взаємини між старшим і молодшим поколіннями. Так, за нашими спостереженнями, взаємодія поколінь у сучасній українській сім'ї набуває помітних змін, відрізняється великою варіативністю та включає в себе елементи традиційної та інноваційної культури. Помітним є двосторонній характер процесу спілкування, коли центральний напрямок активності, виховання «від старших» – діда, бабусі, мами, батька та інших старших членів родини – поєднується із зворотнім процесом – «від молодших» (щоправда, більше – інформаційного, ніж власне виховного) – від дітей та онуків. За рахунок такого двостороннього процесу за оптимальних умов вибудовується своєрідний сімейний «словник», яким послуговуються і старші, і молодші, а також форми проведення ними дозвілля, формується загальний ритм і стиль життя усієї сім'ї. Через таку взаємодію виникає культурний обмін смислами і цінностями, поєднання цілих поколінь і навіть епох, формується новий, сучасний спосіб життя.

Смислова взаємодія між людьми в сімейному середовищі покликана забезпечити освоєння цінностей дітьми, взаємний обмін життєвими смислами між членами родини. Старше покоління має можливість знаходити способи передавати цінності, смисли, що впливають на якість життя молодших поколінь, позитивно сприяє емоційному, соціальному, духовному розвитку зростаючої особистості. Певною мірою кривим дзеркалом «дорослого» світу речей, стосунків, потреб, цінностей виступає молодіжна субкультура. В найбільш крайніх формах протиставлення образів «ми» і «вони» виливається в заперечення батьківських і дідівських цінностей, родинних у цілому, а інколи поширюючись й на більш широке коло цінностей – національних, культурних тощо. Більшість сучасних робіт з аналізу міжпоколінної взаємодії присвячені розгляду причин конфліктів між представниками різних генерацій та практично відсутні роботи, спрямовані на демонстрацію методів та прийомів збереження міжпоколінної наступності, збереження оригінальності кожної з генерацій. Тому потужним резервом розвитку здорового сімейного середовища є смислова міжпоколінна взаємодія, побудована на взаємній пошані, взаєморозумінні, діалозі між представниками різних поколінь [3; 4].

Значна кількість досліджень, проведених в руслі сімейної психотерапії, засвідчує, що критерієм функціонування сім'ї як цілісного середовища, є власне не стільки відсутність конфліктів та труднощів, криз, скільки ефективність механізмів інтеграції сім'ї, яким чином вона поводить себе при зіткненні з важкою життєвою ситуацією більшої чи меншої складності (А.Я. Варга, Е.Г. Ейдеміллер, З.Г. Кісарчук, Т.Л. Крюкова, Е.В. Куфтяк, М.В. Сапоровська, В.І. Юстицький).

Відомо, що труднощі, перешкоди та кризи виступають засобом об'єднання сім'ї, а отже інтеграція залежить від здатності та вміння сім'ї відшукати, створити та застосувати способи подолання виникаючих проблем. Здатність сім'ї протистояти труднощам визначається не лише індивідуальними особливостями членів сім'ї, але також і специфікою сімейного функціонування, своєрідністю сімейного середовища, як цілісного утворення. Особливості сімейного середовища та життєдіяльності сім'ї виступають ресурсами збагачення та зміцнення соціального простору сім'ї, і відповідно, будуть визначати структуру і специфіку сімейного подолання важких обставин.

Визначення вектору підвищення якості життя підлітка і юнака значною мірою залежить від рівня особистісного розвитку старших, їх життєвих пріоритетів, цінностей і смислів, від особливостей змістовної смислової взаємодії з молоддю. Тому актуальною є розробка практик міжпоколінної взаємодії, як особливої форми діяльності людей, в котрій встановлюються, розвиваються та збагачуються контакти між учасниками спілкування, відбувається емоційний

взаємообмін, формується досвід ціннісно-сміслової взаємодії старших і молодших учасників спілкування.

На формування смислових позицій у підростаючого покоління впливає дієве ставлення до нього дорослих, яке виражається як у прямому спілкуванні, так і опосередковано – через засоби масової інформації. Сучасні дослідники акцентують увагу на удосконаленні спілкування через теле-радіо ефір, інтернет, популярні газети і журнали, зорієнтованості на розвиток особистості, яка свідомо і відповідально буде своє життя, а також майбутнє власних дітей і своєї країни. Велике значення надається попередженню маніпуляцій свідомістю і поведінкою людей, особливо молоді, підвищенню їх життєвої компетентності (В.В. Андрієвська, Н.В. Чепелєва, Н.І. Череповська та ін.). Адже роль вчителя (нерідко в негативному сенсі) життя перебирає на себе не лише сім'я, дошкільні і шкільні заклади, але і різноманітні засоби масової комунікації. Професійної компетентності вимагається і від психологів, які виступають через засоби масової комунікації, адже вони не тільки надають певну психологічну інформацію, але й фахову підтримку людині для збереження і відновлення її психічних ресурсів у складних, кризових, психотравмуючих умовах життя. За останніми даними опитування громадян України нагальними для багатьох є такі питання, відповідь на які вони хотіли б отримати від психологів, як: «Як вижити українській сім'ї в нинішніх умовах?», «Як уберегти дітей від насилля?», «Проблеми розтління, зомбування, маніпуляцій у реальному житті і через телебачення та інтернет», «Питання самовизначення і самореалізації дитини у суспільстві» тощо. Ці та подібні запити наших співгромадян свідчать про своєчасність і важливість тісного «здорового» тандему між масмедійним та сімейним життєвим простором.

Психолог, який спілкується з дорослими і дітьми через ЗМІ надає їм необхідну й достовірну інформацію про події і явища, сприяє орієнтації читачів-глядачів-слухачів у складних, драматичних життєвих ситуаціях і психологічних станах. Крім того, медійна психологічна допомога може сприяти, на основі взаємоповаги і взаємоприйняття, об'єднанню смислових позицій молодшого і старшого поколінь у сучасному соціокультурному вимірі, що забезпечує, як і вся система виховання і співжиття, міжпоколінну взаємодію та спадкоємність.

Висновки. Сучасна ситуація в Україні, яку можна визначити пунктирно : Революція Гідності– Анексія Криму – агресія РФ на східних рубежах України, призвела до тяжких втрат – загибелі людей, важких фізичних та психологічних травм, до екстремальних переживань, що наповнювали і продовжують трансформувати контекст життєвого середовища незалежно від місця проживання в Україні. В цьому контексті особливо гостро постає питання вивчення мож-

ливостей людей, зокрема дитини, з організації власної поведінки у складній життєвій ситуації як у формі психологічного захисту від травмівних переживань, так і в формі конструктивної, перетворювальної активності, спрямованої на подолання проблем, формування своєрідного загартування та опірності життєвим негараздам та випробуванням. Захисним і оздоровчо-гармонізуючим середовищем має стати насамперед своєрідне «найближче коло» захисту, сімейне середовище, яке є частиною загального життєвого простору особистості.

Для того, щоб людина реалізувалась як Людина, а суспільство рухалось до розвитку громадянського суспільства з економічним процвітанням, духовним зростанням та екологічним підходом до внутрішнього і зовнішнього світу, необхідно, щоб життєве, сімейне, освітнє, інформаційне середовища були психологічно адекватно організованими, безпечними та містили в собі потенціал збереження, оздоровлення та розвитку особистості, її здатності до саморозвитку сьогодні та впродовж усього життя. Інформаційний простір має не гальмувати розвиток сімейного середовища, а позитивно інтегруватися в нього, допомагати дитині зростати і добре почувати себе як члена родини і громадянина власної країни.

Список використаних джерел

1. Швалб Ю.М. Еколого-психологічні виміри способу життя / Ю.М. Швалб // Актуальні проблеми психології: Зб.наук.праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України – К., – Т.7. – Вип.5.– Ч.2. – С.294-301.
2. Экопсихологические аспекты развития индивидуальности / Под ред. В.И. Панова. – М.: Психологический Институт РАО. – 1977. – 147 с.
3. Вовчик-Блакитна О.О. Якість життя – умова та результат міжпоколінної взаємодії в сім'ї / О.О. Вовчик-Блакитна, Т.С. Гурлева // Екологічна психологія : хрестоматія / за ред. І.І. Шлімакової – Харків : Видавництво «Діса Плюс», 2016. – С. 227-233.
4. Вовчик-Блакитна О.О., Гурлева Т.С. Діалог між дорослими і дітьми як умова подолання негативного впливу соціокультурного середовища / О.О. Вовчик-Блакитна, Т.С. Гурлева // Актуальні проблеми психології : Збірник наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. Екологічна психологія, 2013, Т.VII. Вип. 32. – С.39-47.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Shvalb Yu.M. Ekologo-psykholohichni vymiry sposobu zhyttia / Yu.M. Shvalb // Aktualni problemy psykholohii: Zb.nauk.prats In-tu psykholohii im. H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy – K., – T.7. – Vyp.5.– Ch.2. – S.294-301.
2. Экопсихологические аспекты развития индивидуальности / Под ред. В.И. Панова. – М.: Психологический Институт РАО. – 1977. – 147 с.
3. Vovchik-Blakytna O.O. Yakist zhyttia – umova ta rezultat mizhpokolinnoi vzaiemodii v simi / O.O. Vovchik-Blakytna, T.S. Hurlieva // Ekolohichna psykholohiia : khrestomatii / zared. I.I. Shlimakovoi – Kharkiv: Vydavnytstvo «Disa Plus», 2016. – S. 227-233.

4. Vovchuk-Blakytна O.O., Hurlieva T.S. Dialoh mizh doroslymy i ditmy yak umova podolannia nehatyvnoho vplyvu sotsiokulturnoho seredovyscha / O.O. Vovchuk-Blakytна, T.S. Hurlieva // Aktualni problemy psykhologii : Zbirnyk nauk. prats Instytutu psykhologii im. H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy. Ekolohichna psykhologiiа, 2013, T.VII. Vyr. 32. – S.39-47.

Вовчик-Блакытна Е.А., Гурлева Т.С. Ребенок и жизненная среда: Экологизация пространства

В статье дается определение развивающей, экологически ориентированной среды, как объединяющей элементы, способствующие развитию функционального состояния организма человека, активизации его психологических ресурсов, сопротивляемости по отношению к негативным воздействиям, достижению и поддержанию эмоционального комфорта, а также индуцируют процессы саморазвития личности. Рассматривается семейная среда, как часть системы «человек-жизненная среда».

Акцентируется внимание на информационном пространстве, которое является разновидностью жизненной среды и может потенциально деструктивно или конструктивно влиять на становление и самосовершенствования личности, развивать или деформировать мировоззрение, гармонизировать или разрушать внутреннюю картину мира ребенка, юности, взрослого человека.

Ключовые слова: *жизненная среда, ребенок, экологически ориентированная, развивающая среда, техногенная среда, семейная среда, экологическая система, информационное пространство, масс-медиа.*

Vovchuk-Blakytна O.O., Gurleva T.S. The child and the living environment: the ecologization of space

The article defines the developing, environmentally oriented environment, which includes elements that promote the development of the functional state of the human body, the activation of its psychological resources, the resistance to negative influences, the achievement and maintenance of emotional comfort, and induce the processes of self-development of the person. The family environment is considered as a part of «person-life environment» system.

The attention is focused on the information space, which is a kind of life environment and can potentially destructive, or constructively influence the development of individual's self-improvement, harmonize or destroy the internal picture of the world of the child, youth, adult.

To be realized as a person and develop civil society with economic prosperity, spiritual level and ecology-oriented approach to internal and external world, it is necessary some things. Living environment (family, educational, informational) environment must be well organized, safe and contained the potential for recreation and personal development throughout life. Information space should not hinder the development of a family environment but positively integrated into it to help baby grow well and feel like a family member and citizen of their country.

Key words: *life environment, child, environmentally oriented, developing environment, man-made environment, family environment, ecological system, information space, mass media.*

ФУНКЦІЯ ВОЛІ В СИСТЕМІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ СПОСОБУ ЖИТТЯ

В статті вивчалися напрямки досліджень з проблеми вольової регуляції способу життя особистості. Описані окремі характеристики проявів волі. Теоретично окреслено значення та функції вольової регуляції, як основи поведінкового та соціального самоконтролю в процесі психічної регуляції життєдіяльності особистості. Визначено, що в процесі життєдіяльності формується індивідуальний стиль прояву вольової регуляції особистості, який визначає успішність, результативність, якість її діяльності та способу життя загалом. Констатується, що в життєдіяльності особистості визначальними є її внутрішні вольові зусилля. Визначено актуальність досліджуваної проблеми та перспективи подальших досліджень в даному напрямку.

Ключові слова: *особистість, воля, саморегуляція, наполегливість, спосіб життя, мотивація, життєдіяльність.*

Постановка проблеми.

Глобальна функція волі - регуляція поведінки людини. Отже, сутність волі розкривається через поняття «регуляція поведінки». Досліджувана проблема знаходиться на стику фундаментальних областей загальної психології: саморегуляції психічної активності, індивідуального стилю саморегуляції, волі та її регуляторно-особистісних особливостей способу життя. Багатовікова історія розвитку поняття свідчить про глибинний взаємозв'язок проблеми волі з такими питаннями, як онтологічний і гносеологічний статус особистості, межі індивідуальної свободи і відповідальності людини, з позитивним і негативним змістом та значенням волі, свободи, свободи волі. Накопичений в науці матеріал з даної проблематики, певна незавершеність та неузгодженість визначень свідчить про недостатню розробленість як в теоретичному, так і в практичному аспектах, що зумовлює актуальність вибору теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз досліджень у вітчизняній і зарубіжній психології, що стосуються психології волі, становлення суб'єктності та регуляції особистості (К. Абульханова-Славська [3], А. Бандура [2], Л. Божович [3], В. Іванніков [3], Б. Зіммерман [6], В. Котирло [3], Т. Шульга [3]) показує, що вивчаються окремі характеристики проявів волі, вольо-

вої регуляції, вольових якостей або вольових стратегій особистості. Різноманітне розуміння волі, труднощі її об'єктивного дослідження призвели до того, що багато вчених мають сумніви щодо реального існування волі. В. Іванніков [3] вважає це поняття чисто описовим та більше побутовим ніж науковим. На його думку воля є лише теоретичним припущенням і не більш того.

В даний час в психологічній науці немає єдиної теорії волі, хоча багатьма вченими і робляться спроби розробити цілісне вчення про волю з його термінологічної визначеністю й однозначністю. Так, в американській поведінковій психології замість поняття волі стали вживати поняття «стійкість поведінки» - як наполегливість людини в здійсненні початих поведінкових актів, у подоланні виникаючих на її шляху перешкод. Цю наполегливість, у свою чергу, пояснювали такими характеристиками особистості, як цілеспрямованість, терпіння, завзятість, стійкість, послідовність і т. ін. Сучасні психологічні теорії вивчають різні аспекти проявів волі: в біхевіоризмі вивчаються відповідні форми поведінки, в психології мотивації досліджуються внутрішньоособистісні конфлікти і способи їх подолання, в психології особистості виділяються і вивчаються відповідні вольові характеристики особистості [4; 5; 6].

Традиційно воля визначається як свідоме регулювання людиною своєї поведінки і діяльності, виражене в умінні долати внутрішні та зовнішні труднощі при здійсненні цілеспрямованих дій і вчинків. Серед найбільш популярних напрямків в дослідженні проблеми волі виділяються так звані гетерономні й автономні (або волюнтаристські) теорії волі. Гетерономні теорії зводять вольові дії до складних психічних процесів невольового характеру - асоціативних й інтелектуальних процесів (Г. Еббінгауз) [2]. Проміжне місце між гетерономними й автономними теоріями волі займає афективна теорія волі В. Вундта [2]. У найпростішому вольовому акті Вундт [2] виділяє два моменти: афект і пов'язану з ним дію. Зовнішні дії спрямовані на досягнення кінцевого результату, а внутрішні - на зміну інших психічних процесів, включаючи емоційні. Теорії автономної волі пояснюють цей психічний феномен виходячи із законів, закладених в самій вольовій дії.

Більшість сучасних концепцій розглядають вольовий процес як процес свідомого контролю дій. Згідно даних Kielhofner [7] волевиявлення є однією з трьох підсистем, що впливають на поведінку людини в цілому. В рамках цієї моделі, волевиявлення включає цінності, інтереси та самоефективність.

В той час, як К. Левін [5] стверджує, що мотивація та воля є одним й тим самим, інші автори стверджують, що існує певний поріг бажання, що відрізняє мотивацію від волі: коли бажання лежить нижче цього порога, це мотивація, а коли воно перетинає його, то

стає волевиявленням. Сучасне бачення на вольові процеси також робить наголос на відмінності між імпульсними діями та регульованими (Kuhl, Heckhausen [8]). Наприклад модель Корно [5; 6] співставляє вольові дії з процесами саморегульованого навчання. Корно [6] характеризує вольові процеси як динамічну систему психологічного процесу, який впливає на концентрацію на цілі та скерує зусилля на її досягненні.

Не дивлячись на зусилля вчених виявити відмінності між волею та мотивацією, все ще ведуться дебати щодо конструкції воля – мотивація: чи це частини одного цілого, чи це окремі конструкції. Наприклад Kühl [8] в поняття вольового контролю включає в себе певні елементи мотиваційного керування тощо. Вчений виділив шість стратегій вольового контролю, а саме: контроль уваги, керування кодуванням інформації, контроль емоцій, керування мотивацією, обробка інформації та керування навколишнім середовищем. В цілому, більшість досліджень саморегуляції було проведено в основному на соціальній когнітивній концептуальній основі (Сноу, Джексон, Корно [5; 7; 9]). З точки зору інтегративного підходу, концептуальні відмінності між мотивацією та волею можуть бути аналогічні відмінностям між різними сторонами однієї медалі. Тобто, свідомий контроль і мотивація може розглядатися в якості особистісного ресурсу для підкріплення волі.

У відповідності до ідеї того, що мотивація має скритий вплив на процеси дій, дослідники, що вивчали діяльність людини з точки зору волевиявлення з'ясували досить неявний характер мотивації в діях (Zimmermann) [6]. Дійсно, певна мотивація може сприяти відповідним діям, проте вольові процеси впливають саме на рішення діяти певним чином, іноді всупереч мотивації. Тобто, однією з головних функцій волі є посилення необхідної мотивації та вдосконалення на цій основі свідомої регуляції діяльності. Особливістю включення вольової регуляції в початковий момент діяльності складається в тому, що людина свідомо, відмовляючись від одних потягів, мотивів та цілей, обирає інші, всупереч безпосередніх, сьогочасних спонукань.

Отже, зрозуміти, що таке воля, можливо лише поєднавши різноманітні точки зору на це складне питання. Тому розуміння волі можливо лише з урахуванням її поліфункціональності як механізму свідомого та цілеспрямованого керування людиною власною поведінкою.

Викладення основного теоретичного та/або експериментального матеріалу.

Індивідуалізація способу життя індивіда відтворюється в його стилі життя, тобто в сукупності зразків поведінки, які фіксують стійкі риси, манери, смаки, схильності людини. Під способом жит-

тя розуміється стійка типова форма життєдіяльності особистості і спільнот, міра їх входження в соціум, типові взаємодії індивіда з суспільством, і групових відносин групами, іншими людьми [1]. Йдеться про звички, традиції, стереотипи поведінки, які визначають взаємозалежність між індивідом і його оточенням.

Розпоряджаючись особистісними ресурсами, людина отримує можливість будувати відносини зі світом і в цьому процесі формувати самого себе. Активність, саморегуляція, саморозвиток і самовдосконалення - ключові характеристики людини як суб'єкта життя. Міра саморозвитку особистості пов'язана з мірою її активності в організації подій свого життя. Через управління подіями стає можливим управління змінами самої особистості - саморозвиток. Поняттям «саморозвиток» описуються такі феномени розвитку, які представлені актами довільної, цілеспрямованої, керованої особистістю самозміни. Саме вольові процеси впливають на здатність вести себе незалежно від будь-яких обставин (і навіть всупереч їм), керуючись при цьому власними, свідомо поставленими цілями.

В загальному вигляді під регуляцією розуміють узгодження чого-небудь з усталеними правилами, нормами тощо. Норма визначається суб'єктом у вигляді цілі діяльності, а поведінка регламентується так, аби досягти цілей з найменшими втратами. Серед рівнів психічної регуляції виділяються наступні: мимовільна регуляція (мимовільні реакції); сенсорна та перцептивна регуляція; довільна регуляція (мисленневий рівень регуляції); вольова регуляція (найвищий рівень довільної регуляції діяльності, що забезпечує подолання труднощів при досягненні цілей).

Отже, головна функція вольової регуляції полягає у свідомій регуляції активності певного способу життя особистості. Адже спосіб життя людини відображає характер життєдіяльності людини у відповідності до усталених норм, цінностей і умов навколишнього середовища (Ю.Швалб) [1]. Саме завдяки вольовим зусиллям індивід може відповідати чи ні зовні визначеним нормам, традиціям, правилам, законам тощо.

В різноманітних умовах вольові зусилля можуть відрізнятися по інтенсивності, що залежить як від зовнішніх так і від внутрішніх перепон. Внутрішні фактори (моральна стійкість особистості, світогляд, рівень самоорганізації та ін.) формуються протягом життя людини та характеризують рівень розвитку вольової сфери людини та особистості загалом.

Вольовий рівень регуляції характеризується усвідомленістю та довільністю процесів регуляції, їх спрямованістю на себе. тобто саморегуляцією, самоконтролем. В саморегуляції відображуються суб'єкт – суб'єктні відносини, коли людина одночасно є в ролі

суб'єкта та об'єкта взаємодії. При цьому людина усвідомлює цілі та наслідки власних дій та вчинків.

Коли йдеться про волю й самоконтроль, мається на увазі їхнє взаємне проникнення один в одного. Оскільки чіткого визначення вольового самоконтролю не існує, а є тільки поняття (вольовий контроль). У зв'язку з тим, що здійснення дій відбувається частіше всією при наявності зовнішніх і внутрішніх перешкод, що можуть призвести до відхилення від заданої програми дії і не досягнення мети, потрібно здійснювати свідомий самоконтроль за одержуваними на різних етапах результатами. Отже, науковцями самоконтроль розуміється як свідомий контроль, здійснюваний людиною над своєю поведінкою, думками й почуттями, регулювання та планування своєї діяльності. Самоконтроль дозволяє людині свідомо змінювати напрямок своїх думок, утримувати себе від небажаних дій, свідомо керувати власним життям.

Відтак людина завдяки своїй волі починає керувати своєю активністю в світі, будувати свої відносини зі світом і на цій основі будувати індивідуальну картину світу в самій собі, формувати свій внутрішній світ. Таким чином основною функцією волі є підвищення ефективності діяльності через вибір дії при конфлікті цілей та мотивів, свідомо зміна сенсу дій, регуляція психічних станів і психічних процесів, регуляція власного способу життя. Визначено, що в процесі діяльності формується індивідуальний стиль прояву вольової регуляції особистості, який визначає успішність, результативність, якість її діяльності та саморозвитку загалом. Людина, що володіє сильною волею, уміє долати будь-які труднощі, що зустрічаються на шляху до досягнення поставленої мети; при цьому виявляє такі вольові якості, як мужність, сміливість, витривалість, наполегливість тощо.

Формування вольової регуляції пов'язано з включенням в певний процес прийняття відповідальних рішень, ситуацій, що ставлять людину перед необхідністю подолання у своїй діяльності суб'єктивних і об'єктивних труднощів, які детермінують розвиток потреби в самозміні й оволодінні способами мобілізації власних можливостей для досягнення намічених цілей. Вольова регуляція діяльності та поведінки людини, таким чином, являє собою особливу, вищу форму прояву загальної психічної регуляції. При цьому саморозвиток вважається більш високим рівнем розвитку особистості, ніж власне розвиток. В якості основних критеріїв диференціації розвитку і саморозвитку виділяються довільність і усвідомленість самозміни особистості.

Отже, вивчення волі як регулюючого процесу способу життя, відкриває нові аспекти та можливості у виробленні рекомендацій з управління вольовими процесами. Теоретико-методологічне

опрацювання проблеми волі дозволило виділити як пріоритетний напрям дослідження вивчення процесуального боку вольової регуляції. Переживання вольової регуляції беруть участь не тільки у визначенні її особистісного сенсу, але і в формуванні установок, стабільніших характеристик вольових проявів в життєдіяльності людини.

Волю, здатність до саморегуляції і самообмеження необхідно формувати з дитячих років. Адже в процесі саморозвитку ніхто інший, а сама особистість ставить перед собою мету, вибирає шляхи її досягнення і виходить до тих чи інших результатів. Вправляючись з дитинства в подоланні труднощів, людина вчиться знаходити свій шлях у житті, прагне бути фізично і психічно здоровим, не залишитися в повній залежності від навколишнього оточення, яка може бути і досить несприятливою. У кожної людини є всі можливості для розвитку і самовиховання волі. І чим раніше починається свідомий процес виховання її, тим більших успіхів людина може домогтися. Вольова регуляція діяльності та поведінки людини, таким чином, являє собою особливу, вищу форму прояву загальної психічної регуляції. Ми розглядаємо вольову регуляцію як вищий рівень регуляції, що є різновидом довільної регуляції, особливою формою її прояву, як свідому активність особистості, що дозволяє їй управляти своєю поведінкою за допомогою системи певних дій і якостей особистості.

Висновки.

Встановлено, що зовнішніми результатами вольової регуляції є конкретні досягнення людини: перемоги, досягнення, успіхи тощо. Внутрішніми результатами є зміни, що відбулися в самій особистості: нове ставлення до себе, розвиток власних можливостей, підвищення власної компетентності, професійності, емоційної стійкості у життєдіяльності, в досягненні змін власної особистості. Людина, яка досягає успіху в життєдіяльності, долаючи труднощі, не тільки розвивається і створює нові результати, але й самореалізується в житті, прагне до саморозвитку.

Сьогодні однією з тенденцій в дослідженні волі є перехід від постановки проблеми волі в рамках завдання породження дії до задачі «оволодіння собою», що особливо значимо для соціальної, вікової та педагогічної психології. У зв'язку з цим представляється важливим подальше вивчення особливостей становлення вольової сфери і вольової регуляції особистості.

Список використаних джерел

1. Еколого-психологічні чинники якості життя в умовах розвитку сучасного суспільства : Колективна монографія / за наук. ред. Ю. М. Швалба. – Кіровоград : «Імекс-ЛТД», 2013. – 208 с.
2. Ильин Е. П. Психология воли / Ильин Е. П. – СПб. : Питер, 2000. – С. 17–195.

3. Селиванов В. И. Основные подходы к психологическому исследованию волевой активности личности / В. И. Селиванов // Экспериментальные исследования волевой активности. – Рязань, 1986. – 138 с.
4. Швалб Ю. М. Возвращение к забытой теме: проблема воли в психологии / Ю. М. Швалб // зб. наук. пр. Актуальні проблеми психології. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – Том VII. Екологічна психологія. – Вип. 37. – С. 186–199.
5. Boekaerts, M. & Corno, L. Self-regulation in the classroom: A perspective on assessment and intervention. *Applied Psychology: An International Review*, 54(2), 199-231, 2005
6. Corno, L. Volitional aspects of self-regulated learning. In B. J. Zimmerman & D. H. Schunk (Eds.), *Self-regulated learning and academic achievement*. - London: Lawrence Erlbaum. – 2001. - pp. 191-225.
7. Kielhofner, G. “Volition”. in Gary Kielhofner. *Model of Human Occupation: Theory and application* (4th edition ed.). Baltimore: Lippencott Williams & Wilkins. pp. 33–50.
8. Kuhl J., Beckmann J. Historical perspectives in the study of action control // *Action control: From cognition to behavior* / Ed. by J. Kuhl, J. Beckmann. Berlin. N.Y. – 1985. – P.178–185.
9. Silva M. N., Markland D. A., Minderico C. S., Vieira P.N., Castro M.M., Coutinho S.S., Santos T.C., Matos M.G., Sardinha L.B., Teixeira P.J. A randomized controlled trial to evaluate self-determination theory for exercise adherence and weight control: Rationale and intervention description // *BMC Public Health*. – 2008. – Vol. 8. – P. 234–247.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. EkoloHo-psykholohichni chynnyky yakosti zhyttia v umovakh rozvytku suchasnoho suspilstva : Kolektyvna monohrafiia / za nauk. red. Yu. M. Shvalba. – Kirovohrad : «Imeks-LTD», 2013. – 208 s.
2. Ilin E. P. *Psihologiya voli* / Ilin E. P. – SPb. : Piter, 2000. – S. 17–195.
3. Selivanov V. I. Osnovnyie podhodyi k psihologicheskomu issledovaniyu volevoy aktivnosti lichnosti / V. I. Selivanov // Eksperimentalnyie issledovaniya volevoy aktivnosti. – Ryazan, 1986. – 138 s.
4. Shvalb Yu. M. Vozvrashchenie k zabyitoy teme: problema voli v psihologii / Yu. M. Shvalb // zb. nauk. pr. Aktualni problemi psihologiyi. – Zhitomir : Vid-vo ZhDU Im. I. Franka, 2014. – Tom VII. Ekologichna psihologiya. – Vip. 37. – S. 186–199.
5. Boekaerts, M. & Corno, L. Self-regulation in the classroom: A perspective on assessment and intervention. *Applied Psychology: An International Review*, 54(2), 199-231, 2005
6. Corno, L. Volitional aspects of self-regulated learning. In B. J. Zimmerman & D. H. Schunk (Eds.), *Self-regulated learning and academic achievement*. - London: Lawrence Erlbaum. – 2001. - pp. 191-225.
7. Kielhofner, G. “Volition”. in Gary Kielhofner. *Model of Human Occupation: Theory and application* (4th edition ed.). Baltimore: Lippencott Williams & Wilkins. pp. 33–50.
8. Kuhl J., Beckmann J. Historical perspectives in the study of action control // *Action control: From cognition to behavior* / Ed. by J. Kuhl, J. Beckmann. Berlin. N.Y. – 1985. – P.178–185.
9. Silva M. N., Markland D. A., Minderico C. S., Vieira P.N., Castro M.M., Coutinho S.S., Santos T.C., Matos M.G., Sardinha L.B., Teixeira P.J. A ran-

domized controlled trial to evaluate self-determination theory for exercise adherence and weight control: Rationale and intervention description // BMC Public Health. – 2008. – Vol. 8. – P. 234–247.

Курпенко Т.М. Функция воли в системе психологической регуляции образа жизни

В статье изучались направления исследований по проблеме волевой регуляции образа жизни личности. Описаны отдельные характеристики проявлений воли. Теоретически обозначены значения и функции волевой регуляции, как основы поведенческого и социального самоконтроля в процессе психической регуляции жизнедеятельности личности. Определено, что в процессе жизнедеятельности формируется индивидуальный стиль проявления волевой регуляции личности, который определяет успешность, результативность, качество ее деятельности и образа жизни в целом. Констатируется, что в жизнедеятельности личности определяющими являются ее внутренние волевые усилия. Определена актуальность исследуемой проблемы и перспективы дальнейших исследований в данном направлении.

Ключевые слова: личность, воля, саморазвитие, саморегуляция, настойчивость, образ жизни, мотивация, жизнедеятельность.

Курпенко Т.М. The volitional function in the process of self-development person

The article studied areas of research on the problem of volitional regulation image of a person's life. Were represented of research on the problem of strong-willed regulation. Are described individual features of manifestation the will. Were identified of importance and function of volitional regulation.

The values and functions of volitional regulation are theoretically designated. Will is the basis of behavioral and social self-control in the process of mental regulation of the vital activity of the individual. Under the mode of life is understood a stable standard form of the vital activity of the individual and communities, typical interactions of the individual with society, and group relationships with other people. It is about habits, traditions, stereotypes of behavior that determine the interdependence between the individual and his environment.

It is determined that in the process of life activity an individual style of volitional personality regulation is formed that determines the success, effectiveness and quality of her way of life as a whole. It is stated that in the vital activity of a person, its internal volitional efforts are the defining ones. The urgency of the problem under and the prospects for further research in this direction are determined. Prospects for further research from the theoretical and practical point of view is to consider the formation of volitional regulation in childhood and high school years in the family and in social interaction. Self-change awareness has been identified as the main criteria for the development and self-development.

Keywords: personality, will, self-development, self-control, persistence, lifestyle, motivation, life activity.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ ЖИТЛОВИХ БУДІВЕЛЬ

В статті представлено результати емпіричного дослідження особливостей емоційного сприймання студентами типових будівель м.Львова. Дослідження здійснено за допомогою проективного інтерпретаційного методу шляхом демонстрації зображень типових будинків та фіксації розповідей досліджуваних про них. Узагальнення даних контент-аналізу результатів опитування дозволило визначити 9 основних категорій, які характеризують сприймання будинків (особливості емоційного сприймання, особливості потреб мешканців та рівень їх задоволення, соціальні характеристики мешканців, види діяльності, тип будинку, психологічний клімат будинку, внутрішні фізичні особливості будинку, деталі оточення, часова перспектива). Охарактеризовано особливості сприймання 6-ти типових житлових будинків м.Львова.

Ключові слова: *сприймання будівель, емоції, потреби, психологічний клімат будинку, взаємодія жителів, соціальні характеристики мешканців.*

Постановка проблеми. Де б не перебувала людина, вона практично постійно перебуває в штучному, створеному нею самою забудованому середовищі. Уїнстон Черчіль колись влучно зауважив, що ми надаємо форму нашим будівлям, а вони, в свою чергу, формують нас. Сучасні економічні та екологічні проблеми, проблеми перенаселення та урбанізації примушують дослідників зосередити увагу на тому, як можна безпечно покращити навколишній простір, зробити його психологічно комфортним.

Дослідники цієї тематики [1; 4-5; 7] зауважують, що сприймання людьми різноманітних будівель не зводиться лише до оцінки їх архітектурних особливостей, а передбачає виникнення різних асоціацій, може викликати емоційні реакції (емоційне неприйняття або переживання естетичної насолоди) та спричинитися до появи або допуску можливості реалізації специфічних форм поведінки, наприклад, до проявів асоціальної поведінки.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Більшість (близько 70%) середньостатистичних українців є мешканцями не просто штучного забудованого середовища, представленого декількома будинками, а проживають у великих містах. Міське середовище має низку своїх психологічних особливостей, на які особливо активно

почали звертати увагу в 60-х роках минулого століття. Це робота «Образ міста» Кевіна Лінча (1960) [4], в якій він вперше акцентував увагу на особливостях сприймання міста, на тому, яким чином можна зробити міське середовище більш живим та зрозумілим; робота Джейн Джекобс «Смерть і життя великих американських міст» (1961) [1], яка однією з перших підняла питання про негативні сторони реконструкції міста та масового будівництва. В США та європейських країнах ще в 70-х роках минулого століття виявились проблеми, що потенційно можуть виникнути у великих ізольованих житлових масивах (Класичний випадок житлового кварталу Прюїт-Ігоу в США [9]) та були розроблені стратегії облаштування безпечного міського соціального простору (роботи Оскара Ньюмана [9]). В Україні за останні роки проблема масових забудов також почала хвилювати громадськість не тільки як базова житлова проблема, але і як проблема комфортного та безпечного проживання мешканців. Важливою ініціативою в цьому напрямку є діяльність створеної в 2016 році в Києві громадської організації «Агенти змін», однією з видів діяльності якої є проект «Київський стандарт», спрямований на проведення дослідження та підготовку посібника з вирішення «невигаданих проблем житлових кварталів Києва та області» [2]. Проблеми, на яких зосереджується увага – це проблеми спільного середовища житлових кварталів (стихійних парковок, зовнішнього вигляду фасадів будинків, які використовуються для розміщення кондиціонерів, антен та вивісок, під'їздів, які мають непривабливий вигляд). Серед власне психологічних підходів до сприймання будівель варта зазначити роботу російських психологів Хелени Штейнбах і Владлена Єленського, які досліджували сприймання і оцінку міського середовища Санкт-Петербурга, визначали особливості емоційного реагування на нього [7]. **Метою** цього дослідження стало визначення особливостей емоційного сприймання типових будівель м.Львова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи міське середовище м.Львова можна виділити декілька типів будівель. В якості типових були обрані 8 будівель міста Львова, що відрізнялись між собою часом будівництва (так званий «старий фонд», будинки часів Радянського союзу та новобудови), статусом будинків (житлові/нежитлові) та поверховістю (мало- та багатоповерхові). Методика дослідження була спланована за принципом проективного інтерпретаційного методу за аналогією з дослідженням, яке було проведено Х.Штейнбах і В.Єленським [7]. Респондентам пропонувалось почергово розглянути фотографії будинків. Презентація фотографій супроводжувалась наступною інструкцією: *«В театрі декількох елементів декорації достатньо для того, щоб зрозуміти, що може відбуватися на сцені. Так*

само і в реальному житті: коли ми потрапляємо в якусь місце, ми уявляємо собі, що може в ньому відбуватися... Розглядаючи фотографію, подумайте, які емоції у вас викликає місце і будинок, що на ній зображений, який настрій викликає перебування біля нього. Придумайте історію про те, що тут може відбуватися, які люди тут живуть або бувають (можливо були або будуть), чим вони займаються, що є для них важливим. Опишіть ті думки, які приходять Вам в голову». Фотографії були зроблені в один час, приблизно за однакових погодних умов, із мінімальною кількістю людей на них для того, щоб забезпечити максимально нейтральне поле сприймання. Після завершення роботи досліджувані мали оцінити кожен будинок з точки зору бажаності проживання в ньому.

В дослідженні взяли участь 53 особи: студенти ЛНУ ім.І.Франка (спеціальність «Психологія», що здобувають першу та другу вищу освіту), та студенти НУ «Львівська Політехніка» (спеціальність «Соціологія»). Вік респондентів - від 21 до 47 років.

На першому етапі обробки результатів визначався загальний рейтинг будинків за рівнем бажаності будинку як місця проживання. Очевидна перевага надавалась трьом будинкам, які опинилися на перших місцях за рівнем бажаності – двом новобудовам та пам'ятці архітектури Палацу Потоцьких, що було підтверджено за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу (критерій Шеффе, $\rho < 0,05$). Привсійнереалістичності бажань проживання в Палаці привертають увагу суб'єктивні критерії оцінки привабливості будинків. Наступні особливості розподілу будинків в рейтингу, хоча і не досягли рівня статистичної значимості, проте дозволяють припустити, що в ньому також відіграють роль неочевидні суб'єктивні фактори (на третьому місці опинились практично з ідентичними середніми рівнями бажаності проживання типовий панельний п'ятиповерховий будинок 70-х років та пам'ятка архітектури, житловий будинок 1913 року будівництва). Відповідно, для отримання змістовних характеристик будинків, наступним етапом дослідження стало проведення контент-аналізу отриманих результатів. Були проаналізовані асоціації, які стосувались тільки житлових будинків (6 будівель). Для обробки даних дослідження використовувалась програма QDA Miner Lite v.2.0. Загалом в ході контент-аналізу було виділено 95 показників (підкатегорій аналізу), які складають загальний образ житлового будинку, що були нерівномірно об'єднані за змістом в 9 категорій (загальна кількість одиниць аналізу становила – 1128 одиниць).

Найбільшою за обсягом була категорія «Особливості емоційного сприймання», що включала в себе 17 підкатегорій. Ця категорія охоплювала безпосередні емоційні реакції досліджуваних, на

зразок, «радість»[□], «сум», «буденність», «хороший настрій» тощо. Окремою категорією були згруповані 9 показників, які також можна було віднести до емоційних, але які описували особливості потреб мешканців та рівень їх задоволеності (загальне переживання комфорту чи дискомфорту, безпеки).

Друга за обсягом категорія (16 підкатегорій) описувала «Соціальні характеристики мешканців»: «звичайні люди», «різні люди», «люди вищих прошарків».

Третя категорія «Діяльність» (12 підкатегорій) включала в себе види діяльності, яким, на думку респондентів, присвячують своє життя мешканці будинку (живуть, працюють, навчаються).

Наступна за кількістю підкатегорій була група тверджень «Тип будинку» (11 характеристик), яка визначала узагальнену оцінку будинку імоглобутиякемоційнонейтральною («багатоповерхівка», «новобудова»), так і містити оціночне ставлення, переважно негативне (наприклад, «шпаківня»).

Однаковими за кількістю показників (по 10 показників) були категорії «Психологічний клімат будинку», яка об'єднувала в себе твердження, що стосувались особливостей взаємодії мешканців між собою та «Внутрішні фізичні особливості будинку» (шум, бруд, відсутність місця).

Ще одна категорія «Деталі оточення» (8 показників), фіксувалась, якщо респонденти звертали увагу на наявність дерев, дитячого майданчика або припаркованих автомобілів.

Остання категорія, найменша за обсягом, яка об'єднувала тільки дві підкатегорії стосувалась часової перспективи, з позицій якої оцінювався будинок.

Отже, на перших місцях за рейтингом бажаності проживання в будинку опинилися новобудови. Це був таунхаус ($M=2,4$) та багатоповерховий комплекс ($M=2,07$) та (Рис.1.)

Рис.1.Таунхаус та багатоповерховий комплекс, фотографії яких використовувались під час дослідження

Опис респондентами таунхауса налічував 163 змістовних одиниці. Значний відсоток висловлювань становили припущення про особливості мешканців цього будинку. В основному, це були уявлення про соціальний статус тих людей, які в ньому проживають (11% всіх асоціацій по цій фотографії): *«мажорність, будинки, в яких розкупувають квартири лише ті, хто мають гроші»*, *«в ньому проживають люди вищих прошарків і статусні або багаті»*. Також траплялись коментарі про те, що це є будинок для проживання сімей (6,1%).

Серед емоційних реакцій були переважно позитивні (8% всіх висловлювань): *«настрій веселий, відчуття приємні»*, *«подобається, схоже на котеджі США»*, *«емоції позитивні, яскраві»*. Респонденти зауважували, що, *«від будинку віє комфортом, теплотою, товариством»*, *«кожен має свій простір, береже свій комфорт»*, він асоціювався з безпекою (*«безпека, мешканці не переймаються за речі, які вони лишають у двері, діти вільно грають»*). Проте, велика частка висловлювань (10%) була припущеннями про нежитловий статус цього будинку: *«нагадує коттедж для відпочинку, здається, ніби у середині особи щойно прийшли з моря чи з лісу і відпочивають»*, *«житловий будинок, але деякі квартири здаються під офіси»*. Тобто, попри загальне позитивне емоційне ставлення до цього будинку, він ще «немає душі», можливо через надто невеликі терміни свого існування або через те, що таке житло не належить до типового помешкання середньостатистичного українця. Деякі респонденти так і зауважили, що це *«будинок-мрія»*.

Новий багатоповерховий житловий комплекс, який опинився на другому місці за рівнем бажаності емоційно мав досить суперечливу характеристику (загальна кількість одиниць аналізу – 207).

Досліджувані часто робили акцент на високому соціальному статусі мешканців (6,8%) *«люди, які там проживають мають певний достаток, оскільки це новобудова»*, *«достаток, ексцентричність»*, *«це місце проживання великої кількості людей, яким було не шкода віддати по 15 000 гривень за квадратний метр, по ходу мажори»*. Водночас, деякі респонденти зауважують інший бік майнового статусу мешканців новобудови: *«... проживають успішні люди або люди із великою кредитною обузою»*. Цікаво, що в описі таунхаусу таких асоціацій не виникало. В деяких висловлюваннях щодо цієї фотографії припускалось, що цей будинок є місцем проживання молодих сімей, початком нового сімейного життя.

Емоційне сприймання будинку характеризувалось різноманітними переживаннями, від узагальненого переживання позитивних емоцій, радості, *«хорошого, піднесеного настрою»* до невизначено негативних – *«тривожність»*, *«метушливість»*,

«збентеження, настороженість», «відчуття розгубленості і страху», «сум», «роздратування», «важкість». В близькій до емоційного сприймання категорії «Особливості задоволення потреб» була якраз виражена субкатегорія «дискомфорту»: «місце холодне», «... ці будівлі тиснуть на голову з усіх боків, затуманюють сонце», «некомфортно, немає повітря, далять стіни», «урбан». З іншого боку, приблизно така ж частина студентів характеризували цей будинок як комфортний.

Дуже неприємними виглядають особливості психологічного клімату будинку. Так третина досліджуваних зазначила, що мешканці є психологічно ізольованими один від одного: «спільність у її окремоті... та холодній взаємодії; в одному акваріумі кожен», «вони мало знайомі між собою і живуть своїм життям; відчуття: невидність і скороминучість життя», «Чи знаємо ми всіх сусідів? Навряд. Темп і ритм життя в такій будівлі цього не вимагають», «...люди-індивідуалісти, яким треба усамітнюватися, щоб не бачити стільки сусідів поруч». Такого роду коментарі, які виникають ще на етапі, коли будинок є новим, естетично привабливим і часто символізує матеріальне благополуччя викликають побоювання щодо подальшого розвитку соціальної взаємодії в ньому. Переживання краудингу, про яке говорять респонденти саме по собі може провокувати виникнення негативних емоцій, бажання усамітнитися та агресивні тенденції.

На третій позиції приблизно з однаковими середніми балами за рівнем бажаності опинились п'ятиповерховий панельний будинок ($M=1,77$) і житловий будинок – пам'ятка архітектури початку минулого століття ($M=1,75$).

Рис.2.П'ятиповерховий панельний будинок та будинок-пам'ятка архітектури, фотографії яких використовувались під час дослідження

В описі п'ятиповехового будинку було визначено 203 змістовних одиниці. Будинок переважно характеризувався через особливості емоційної сфери: 8,9% асоціацій стосувались переживання «затишку», а ще 8,4%, що будинок викликає приємні емоції і позитивний настрій. Цікаво те, що на другому місці, що визначає ставлення до цього будинку була категорія «Деталі оточення». Зверталась увага на особливості прибудинкової території (15,27% висловлювань): «хоч тут і немає евроремонтів і оздобленості фасаду, але через озеленення хочеться тут прожити», «затишний двір, зелений, просторий, відчувається добра атмосфера», «все в зелені, тому жителі можуть насолоджуватися свіжим повітрям», «красиві алеї, по яким можна гуляти з дітьми свідчать про доглянутий район».

Описуючи мешканців будинку, респонденти, як правило, просто констатували, що вони належать до середнього майнового класу, є представниками різних професій. Водночас велика кількість висловлювань стосувалась характеристики психологічного клімату будинку (9,8%). Основний зміст цієї категорії в рівній мірі представляли твердження про дружні стосунки з сусідами та соціальний контроль в будинку («в ньому проживаються привітні люди, які, напевне, добре знайомі між собою», «асоціюється з гамірними і дружніми сусідами», «дім, де всі про всіх усе знають», «багато радості, дружній двір», «сусіди вітаються в під'їзді», «кожна родина намагається дотримуватись суспільного порядку, адже всі у всіх на виду».

Перша особливість, яка вирізняла сприймання наступного будинку, пам'ятки архітектури початку минулого століття (колишній прибутковий будинок Мрозовицьких) – це ускладненість у виникненні асоціацій. Загалом визначено 140 змістовних одиниць, що майже на третину менше, порівняно з іншими фотографіями

Серед особливостей емоційного реагування досліджувані переважно зазначали: 7,1% – «нейтральний настрій», «відчуття індиферентності», «байдужість» та 7,9% – сум («викликає сум», «невизначеність, сум, негативні емоції», «вона всі своїм нутром нагадує про тяжкі часи, люди там сумують просто», «навіює хмуристь, готичність своїм зовнішнім виглядом»).

В описі інших фотографій не було особливого змісту зупинитись на нейтральній характеристиці «Тип будинку», бо практично всюди проходив нейтральний опис «житловий будинок». Що стосується цього будинку, то велика кількість висловлювань стосувалась його архітектурних особливостей (10%: «будинок з незвичайною архітектурою», «інтересна архітектура: на вершині кута купол як у церкві»), а інша частина висловлювань стосувалась міркувань про те, яким може бути призначення цього бу-

динку (18,6%: «державна бюрократична установа», «музей, який відвідують туристи», «бібліотека, офісне приміщення в центрі»). Тобто, по суті, житловий будинок як житловий практично не сприймається. Ця особливість зайвий раз підтверджується тим фактом, що у респондентів практично не виникало асоціацій з психологічним кліматом всередині будинку. Лише двоє людей згадали про існування взаємовідносин між мешканцями всередині будинку, що становить лише 1,4% всіх висловлювань, які використовувались для опису цього будинку: «квартиранти влаштували вечірку, сусіди викликали поліцію», «думаю, що це нежитловий будинок, а якщо житловий, то скоріше за все там живуть роздратовані на світ люди».

Останні дві позиції в рейтингу обіймали багатоповерховий житловий будинок 70-80-х років будівництва ($M=1,48$) та старий трьохповерховий будинок в центрі міста з внутрішнім двором (який був умовно названий респондентами «Одеський дворик») ($M=1,4$) (Рис.3.).

Рис.3.Багатоповерховий будинок 70-80-х років та старий будинок в центрі міста, фотографії яких використовувались під час дослідження

Опис фотографії багатоповерхового будинку складався з 215 змістовних одиниць. Часто студенти розпочинали з загальної оцінки будинку: «висотка» «мурашник», «шпаківня», «улій». 23,26% тверджень характеризували мешканців будинку: «тут проживають люди з усіх прошарків суспільства», «живе багато заклопотаних сімей зі своїми життєвими історіями», «люди живуть в ньому поколіннями, робітники, звичайні люди».

В сфері емоційного сприймання найбільш часто зустрічалась асоціація з «сірістю», «буденністю», «повсякденністю». Серед

характеристик психологічного клімату увага зверталась на дві особливості (9,6% від загальної кількості одиниць аналізу). Це було переживання краудингу («так багато людей в ньому і на такій малій площі») і емоційна закритість мешканців будинку («індивідуалізм, живуть своїм життям», «в кожній квартирі своя атмосфера»).

Слід звернути увагу на те, що опис цього багатоповерхового будинку відрізняється від опису нового багатоповерхового комплексу лише віком та сприйманням майнового статусу мешканців, а психологічний клімат в будинках є практично ідентичним. Відповідно, з часом цілком можливою є трансформація позитивно-нейтрального образу новобудови на негативний образ «мурашника», яким сприймається цей багатоповерховий будинок. Проблема так званих «мурашників» є темою багатьох публікацій урбаністів та дизайнерів. Як зазначає російський архітектор В.Стадніков [6] безособове середовище мурашників, чинить значний вплив на поведінкові установки мешканців, формуючи в них тотальну відчуженість від житлового середовища та індивідуалізм. Мешканці багатоповерхових будинків часто не знають навіть своїх сусідів по сходовій клітці, а подвір'я не виконують своєї соціальної функції, є лише проміжною ланкою між квартирою і вулицею.

Останнім в рейтингу житлових будинків виявився старий будинок в центрі з внутрішнім двориком, який також належить до типових в центральній частині міста. Студенти дуже символічно називали його «Одеським двориком». В його описі було виокремлено 200 змістовних одиниць аналізу. Емоційно цей будинок сприймався, як правило, негативно: «настрій негативний», «настрій пригнічений», «переживання страху, небезпеки», «депресивна картина, оскільки нагадує місце для душевно хворих людей». Зверталась увага на те, що це є «старий будинок, який не хоче ремонтувати міська влада і до якого байдуже комунальним підприємствам», в якому проживають особи похилого віку («думаю, там живуть милі бабусі», «таке відчуття, що в цій будівлі живуть тільки старенькі люди»). Водночас зазначались позитивні елементи психологічного клімату будинку: «спільний двір може свідчити про добрі відносини з сусідами», «сусіди, які тісно знають один одного і розповідають свіжі плітки, розвішуючи білизну на балконах», «люди, котрі там живуть, усі знайомі між собою і є друзями».

Цікавим елементом опису цього будинку був акцент на його історії (9% всіх висловлювань): «місце з величезною історією, яка смакує в атмосфері... реальність в реальності... вдихаючи атмосферу, смакуєш минулим», «тут живуть львів'яни, вони не продають будинок, квартири, не здають в оренду, а передають із покоління

в покоління». Тобто, незважаючи на ненайкращий технічний стан будинку, його зовнішній вигляд, для деяких респондентів він все ж таки виглядає привабливим. Можна припустити, що вирішальним елементом привабливості є елемент таємниці, який усвідомлюється як наслідок історичності будинку. З точки зору моделі сприймання середовища Стівена і Рейчел Каплан [8], саме таємниця є важливим елементом привабливого середовища, як наслідок природної інформаційної потреби людини в розумінні та дослідженні.

Висновки. Отже, в сприйманні житлових будинків можна виділити певні психологічні одиниці аналізу, крім таких очевидних факторів як новизна та технічний стан будинку. Кидається в очі те, що багато людей звертають увагу на психологічний клімат в будинку та деталі оточення – особливості прибудинкової території, які забезпечують чи, навпаки роблять неможливим проведення часу за межами власної квартири, але біля будинку. Відповідно, не-вдале проектування житлового середовища може спричинитися до виникнення психологічних та соціальних проблем в будинку. Для того, щоб будинок, житловий квартал були затишними для життя, недостатньо просто побудувати житло. Потрібно забезпечити соціальну взаємодію: потребу людини в соціальних контактах і в місцях відпочинку. Це дозволить, з одного боку, зробити район затишним, з іншого – активізувати внутрішні ресурси жителів до самоорганізації та контролю.

Список використаних джерел:

1. Джекобс Д. Смерть и жизнь больших американских городов / Д. Джекобс, [пер. с англ.] – М.: Новое издательство, 2011 – 460 с.
2. Київський стандарт // Доступно з: <http://standard.a3.kyiv.ua/> (Цит. від 1.03.2017)
3. Милграм С. Эксперимент в социальной психологии / С. Милграм, [пер. с англ. Н. Вахтина, С. Левандовского и др.]. – СПб.: Изд-во «Питер», 2000. – 336 с.
4. Линч К. Образ города / К. Линч, [пер. с англ. В. Глазычева] – М.: Стройиздат, 1982. – 328 с.
5. Смолова Л. Психология взаимодействия с окружающей средой (экологическая психология) / Л. Смолова – СПб.: СПбГИПСР, 2010. – 711 с.
6. Страх и ненависть спальных районов. Почему типовая застройка российских городов превращает их в гетто // Доступно з: https://lenta.ru/articles/2016/05/20/sleep_district/ (Цит. від 1.03.2017)
7. Штейнбах Х., Еленский В. Психология жизненного пространства / Х. Штейнбах, В. Еленский. – СПб.: Речь, 2004. – 239 с.
8. Kaplan R., Kaplan S. The Experience of Nature: A Psychological perspective / R. Kaplan, S. Kaplan – Cambridge: Cambridge University Press, 1989. – 340 p.

9. Newman O. Creating defensible space / O. Newman. – Washington, D.C.: U.S. Dept. of Housing and Urban Development, Office of Policy Development and Research, 1996. – 123 p.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Dzhekobs D. Smert y zhyzn bolshykh amerykanskyykh horodov / D.Dzhekobs, [per. s anhl.] – M.: Novoe yzdatelstvo, 2011 – 460 s.
2. Kyivskiy standart // Dostupno z: <http://standard.a3.kyiv.ua/> (Tsyt. vid 1.03.2017)
3. Mylhram S. Eksperyment v sotsyalnoi psykholohyy / S.Mylhram, [per. s anhl. N.Vakhtyna, S.Levandovskoho y dr.]. – SPb.: Yzd-vo «Pyter», 2000. – 336 s.
4. Lynch K. Obraz horoda / K.Lynch, [per. s anhl. V.Hladycheva] – M.: Stroiyzdat, 1982. – 328 s.
5. Smolova L. Psykholohyia vzaymodeistvyia s okruzhaiushchei sredoi (ekolohycheskaia psykholohyia) / L.Smolova – SPb.: SPbHYPSR, 2010. – 711 s.
6. Strakh i nenavyst spalnykh raionov. Pochemu tylovaia zastroika rossyiskyykh horodov prevrashchaet ykh v hetto // Dostupno z: https://lenta.ru/articles/2016/05/20/sleep_district/ (Tsyt. vid 1.03.2017)
7. Shteinbakh Kh., Elenskiy V. Psykholohyia zhyznennoho prostranstva / Kh. Shteinbakh, V. Elenskiy. – SPb.: Rech, 2004. – 239 s.
8. Kaplan R., Kaplan S. The Experience of Nature: A Psychological perspective / R. Kaplan, S. Kaplan – Cambridge: Cambridge University Press, 1989. – 340 p.
9. Newman O. Creating defensible space / O. Newman. – Washington, D.C.: U.S. Dept. of Housing and Urban Development, Office of Policy Development and Research, 1996. – 123 p.

Климанская М.Б. Психологические особенности восприятия жилых зданий

В статье представлены результаты эмпирического исследования особенностей эмоционального восприятия студентами типичных зданий г. Львова. Исследование осуществлено с помощью проективного интерпретационного метода путем демонстрации изображений типичных домов и фиксации рассказов респондентов о них. Обобщение данных контент-анализа результатов опроса дало возможность определить 9 основных категорий, характеризующих восприятие домов (особенности эмоционального восприятия, характер потребностей жителей и уровень их удовлетворенности, социальные характеристики жителей, виды деятельности, тип дома, психологический климат дома, внутренние физические особенности здания, детали окружения, временная перспектива). Охарактеризованы особенности восприятия 6 типичных жилых домов г. Львова.

Ключевые слова: *восприятие зданий, эмоции, потребности, психологический климат дома, взаимодействие жителей, социальные характеристики жителей.*

Klimanska M.B. Psychological features of perception of apartment houses

The article presents the results of empirical research aimed on defining the features of emotional perception of typical apartment houses in Lviv. The selection criteria and procedures of research design are described in details. The survey was carried out with the using of projective interpretative method by showing the pictures of typical houses and recording the stories of respondents. The data analysis was carried out by using content analysis (with the help of QDA Miner Lite v.2.0 program). According to the survey results, the 95 indicators (subcategories), which make up the overall image of a house, were verified. The subcategories were united in 9 categories (unequal by their size): features of emotional perception, special needs of the residents and the level of their satisfaction, social characteristics of the occupants, activities, type of the building, psychological climate of the house, the indoor physical features of the house, environmental details, and time perspective. The perception's peculiarities of 6 typical apartment houses of Lviv were described. It was determined, that regardless the type of the building, its psychological climate which is determined by the architectural features of the building and satisfaction of social needs are the important aspects of the house's perception. The possible psychological problems that may become as a result of improper design of living environment are described.

Keywords: *perception of the house, emotions, needs, psychological climate of the house, cooperation, social characteristics of residents.*

СИТУАЦІЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА РОЛЬ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ-ПРАВООХОРОНЦІВ

У статті проаналізовано взаємозв'язки толерантності до невизначеності з окремими показниками соціально-психологічної адаптації курсантів - майбутніх правоохоронців, що навчаються в рамках програми психологічного супроводу. У дослідженні було встановлено, що у курсантів, які навчаються в контексті програми психологічного супроводу окремі компоненти толерантності до невизначеності актуалізують такі складові соціально-психологічної адаптації як прийняття себе, прийняття інших, емоційний комфорт і зовнішній контроль, а також знижує їх дезадаптацію. У групі курсантів, які навчаються в рамках звичайної програми толерантність до невизначеності актуалізує тільки емоційний комфорт і ескапізм.

Ключові слова: відношення до новизни, відношення до невизначеності, толерантність до невизначеності, соціально-психологічна адаптація, курсанти, психологічний супровід.

Постановка проблеми. Необхідною вимогою щодо діяльності сучасної поліції визнається те, що вона має працювати для громади, бути підзвітною громаді, якій служить, і співпрацювати з громадою. Ця вимога визначає стратегію діяльності та розвитку поліції у більшості країн світу. Домінуючим типом поліцейського агентства стає модель "служіння суспільству", яка заснована на парадигмі соціального партнерства. Професійна діяльність поліції є однією з найбільш напружених (у психологічному плані) видів соціальної діяльності. Саме цьому випадки глибокого порушення соціально-психологічної адаптації можуть призводити до зриву професійної діяльності.

Невизначеність стає нормою часу в умовах постійних змін у всіх сферах людського життя. Тому можна уявити її як якась постійна вимір життя людини, по відношенню до якої у неї повинна сформуватися позиція, що виражається в толерантності або інтолерантності. Позиція по відношенню до невизначеності є регулятором поведінки особистості в відповідних ситуаціях, зокрема не чим іншим, як тенденцією сприймати невизначені ситуації в якості джерел загрози.

Необхідно розуміти, що толерантність до невизначеності передбачає наявність таких психічних властивостей особистості, які дозволяють їй відносно легко долати напруженість, що виникає в зв'язку з очікуванням постійної новизни, змін.

Майбутнім працівникам поліції України в умовах професійної діяльності, що постійно ускладнюються поряд з високим рівнем професійних компетенцій необхідні і чітко сформовані якості толерантності до невизначеності та соціально-психологічної адаптації, які допоможуть їм протистояти впливу негативних факторів професійної деформації. Особливо важливий для формування і затвердження основних моральних принципів період навчання в навчальному закладі. Саме в цей період можлива зміна особистіно-ціннісної системи, яка визначить в подальшому їх поведінку і спрямованість особистісної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Нині проблемі соціально-психологічної адаптації присвячено досить багато наукових робіт. Вивченням цієї проблеми займалися такі учені як К. О. Абульханова - Славська, В. І. Брудний, В.П. Казначеев, Д. А. Андреева, Шаміонов Р. М, Селіна І. А. та ін.

Поняття толерантності до невизначеності було введено в середині минулого століття в теорії Т. Адорно і його колег і трактувалося, як здатність справлятися зі складністю навколишнього світу [1, 2]. Найчастіше толерантність до невизначеності трактують як стійку рису особистості, тобто як загальний спосіб реагування на ситуації невизначеності і перебування в них. У загальному випадку вона розглядається як біполярний вимір, на одному полюсі якого знаходиться толерантність до невизначеності, а на іншому - інтолерантність, тобто нездатність переносити невизначеність [4].

Проблема толерантності й адаптивності особистості є предметом досліджень широкого кола наук, в тому числі і соціально-психологічного спектру. Така постановка проблеми, часто обумовлена тим, що толерантність і адаптивність - це взаємопов'язані соціально-психологічні феномени, що характеризують особистість [3, 5, 7]. Також звертає на себе увагу те, що толерантність іноді є рушійною силою особистісного зростання і соціальної адаптації, яка характеризує, також, ставлення до світу, до самого себе, наповнюючи сенсом поведінку, вчинки і позиції особистості. У зв'язку з цим, ми розглядаємо толерантність як гостру необхідність для сучасного правоохоронця. Міждисциплінарний характер поняття толерантності передбачає вивчення її змісту у взаємозв'язках з багатьма факторами, зокрема з соціально-психологічною адаптацією особистості.

Метою нашого дослідження було встановлення толерантності до невизначеності зокрема мими показниками соціально-

психологічної адаптації курсантів - майбутніх правоохоронців, які навчаються в рамках програми психологічного супроводу.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь курсанти Харківського національного університету внутрішніх справ. Досліджувані склали дві групи, відповідно до навчання у контексті програми психологічного супроводу.

1 група – курсанти які навчалися в контексті програми психологічного супроводу; 2 група – курсанти які навчалися в звичайних умовах.

У межах психодіагностичного методу обрано такі методи-ки: методика «Шкала толерантності до невизначеності МакЛейна» в адаптації Є. М. Осіна; методика «Діагностика соціально-психологічної адаптації» К. Роджерса і Р. Даймонда – для вивчення особливостей соціально-психологічної адаптації і пов'язаних з цим рис особистості. Для математико-статистичної обробки результатів було використано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

Результати кореляційного дослідження толерантності до невизначеності з окремими показниками соціально-психологічної адаптації курсантів першої групи представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Взаємозв'язки толерантності до невизначеності з окремими показниками соціально-психологічної адаптації курсантів, які навчаються в рамках програми психологічного супроводу

Показники толерантності до невизначеності / Показники соціально-психологічної адаптації	Загальний бал толерантності до невизначеності	Відношення до новизни	Відношення до складних задач	Відношення до невизначеності	Перевага невизначеності	Толерантність до невизначеності
Адаптація	- 0,066	- 0,136	0,234	0,23	- 0,073	0,108
Деадаптація	0,214	0,229	-0,326**	- 0,118	0,276*	0,209
Прийняття себе	- 0,17	- 0,168	0,285*	0,147	- 0,163	0,296*
Неприйняття себе	0,235	0,193	-0,275*	0,023	0,261	0,124
Прийняття інших	0,389**	0,314*	-0,222	0,249	0,252	0,289*
Неприйняття інших	0,247	0,206	-0,299*	0,161	0,139	0,183
Емоційний комфорт	- 0,236	- 0,195	0,275*	- 0,135	- 0,102	-0,192

Емоційний дискомфорт	- 0,01	0,073	0,131	- 0,199	0,053	0,093
Внутрішній контроль	0,259	0,16	0,184	0,212	0,228	0,187
Зовнішній контроль	- 0,11	0	0,034	-0,357**	0,033	0,378**
Домінування	0,224	0,104	0,153	0,362**	0,126	0,077
Відомість	0,116	0,17	0,168	- 0,155	0,165	0,141
Ескапізм	- 0,029	0,07	0,112	-0,337**	0,119	-0,291*

Примітки:

* – $p \leq 0,10$; ** – $p \leq 0,05$ – міра достовірності відмінностей за γ -критерієм Спірмена.

За результатами кореляційного дослідження показників соціально-психологічної адаптації з окремими показниками толерантності до невизначеності поліцейських було виявлено, що “загальний бал толерантності до невизначеності” позитивно пов’язаний з таким показником соціально-психологічної адаптації як “прийняття інших” ($r=0,389, p \leq 0,05$). Такий показник толерантності до невизначеності як “відношення до новизни” також негативно корелює з “прийняттям інших” ($0,314, p \leq 0,10$). Можна сказати, що чим більш толерантні до невизначеності курсанти першої групи та чим більш позитивне відношення в них до новизни, тим менше для них притаманні теплі, добрі стосунки з оточуючими людьми, тим менше їм подобаються люди та гірше вони до них відносяться.

Показник толерантності до невизначеності “відношення до складних задач” достовірно негативно корелює з такими соціально-психологічними показниками як “дезадаптація” ($r=-0,326, p \leq 0,05$), “неприйняття себе” ($r = -0,275, p \leq 0,10$) та “емоційний комфорт” ($r=-0,275, p \leq 0,10$) також даний показник толерантності до невизначеності позитивно корелює з “прийняттям себе” ($r=0,285, p \leq 0,10$), “неприйняття інших” ($r=-0,299, p \leq 0,10$).

Це свідчить про те, що чим більш позитивне відношення до складних задач буде курсантів які навчаються в рамках психологічного супроводу, то тим менш в них буде виражатися дезадаптація, неприйняття себе та емоційний комфорт. А також чим більш позитивно вони відносяться до складних задач тим більш вони приймають себе та схильні до неприйняття інших.

Показник толерантності до невизначеності “відношення до невизначеності” позитивно корелює з соціально-психологічним чинником адаптації “домінування” ($r=0,362, p \leq 0,05$) та негативно корелює з “зовнішнім контролем” ($r=- 0,357, p \leq 0,05$) та ескапізмом ($r=- 0,337, p \leq 0,05$). Тобто, чим більш позитивне відношення у дослі-

джуваних поліцейських першої групи до невизначеності, тим більше вони відчують у душі перевагу над іншими, більш честолюбні, небайдужі до успіху, похвали, в тому що для них істотно прагнуть бути серед кращих. Тим менше вони готові до захисту і навіть нападу: “застрягають” на переживаннях образ, в думках перебираючи способи помсти, прагнуть не думати про свої проблеми, тим менш їм притаманно пасувати перед труднощами і ситуаціями які загрожують ускладненнями.

За “перевагою невизначеності” було виявлено один достовірний прямий кореляційний зв’язок з “дезадаптацією” ($r=0,276$, $p\leq 0,10$). Чим більше курсанти віддають перевагу невизначеності тим більше вони випробовують дезадаптацію. Тобто перевага невизначеності впливає на неадекватне прийняття себе та своїх соціальних зв’язків. Їх наміри часто не збігаються з діями, а викривлене уявлення про себе ще більш призводить до дезадаптації.

Толерантність до невизначеності негативно корелює з такими показниками соціально-психологічної адаптації як “ескапізм” ($r=-0,291$, $p\leq 0,10$), а також толерантність до невизначеності позитивно корелює з “прийняттям себе” ($r=0,296$, $p\leq 0,10$), “прийняття інших” ($r=0,289$, $p\leq 0,10$) “зовнішнім контролем” ($r=0,378$, $p\leq 0,05$). Тобто, чим більш толерантні до невизначеності курсанти першої групи, тим менше вони відходять від проблем, вони прагнуть думати про свої проблеми які загрожують ускладненнями та знаходити варіанти вирішення. Також толерантність до невизначеності позитивно пов’язана з прийняттям себе, прийняттям інших та зовнішнім контролем.

За результатами кореляційного дослідження показників соціально-психологічної адаптації з окремими показниками толерантності до невизначеності курсантів які навчаються в умовах психологічного супроводу можна зробити наступні висновки:

- загальний бал толерантності до невизначеності негативно корелює з “прийняттям інших”, як і “відношення до новизни”, що також негативно пов’язано з цим показником соціально-психологічної адаптації;

- за таким показником толерантності до невизначеності як “відношення до складних задач” була зареєстрована найбільша кількість достовірних кореляційних взаємозв’язків з показниками соціально-психологічної адаптації як негативних так і позитивних: дезадаптація, прийняття себе, неприйняття себе, неприйняття інших та емоційний комфорт; - “відношення до невизначеності” негативно пов’язано з зовнішнім контролем та ескапізмом, і позитивно з домінуванням; - “перевага невизначеності” позитивно корелює з дезадаптацією в першій групі курсантів;

- “толерантність до невизначеності”, що є важним показником загальної толерантності до невизначеності, позитивно пов’язана з прийняттям себе та зовнішнім контролем, а також позитивно корелює з прийняттям інших та негативно з ескапізмом.

Результати кореляційного дослідження показників соціально-психологічної адаптації з окремими показниками толерантності до невизначеності курсантів які навчаються в звичайних умовах представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Взаємозв’язки толерантності до невизначеності з окремими показниками соціально-психологічної адаптації курсантів, які навчаються за звичайною програмою

Показники толерантності до невизначеності	Загальний бал толерантності до невизначеності	Відношення до новизни	Відношення до складних задач	Відношення до невизначеності	Переважає невизначеності	Толерантність до невизначеності
Адаптація	- 0,083	- 0,019	0,052	0,131	- 0,043	0,184
Деадаптація	0,029	0,143	- 0,061	- 0,071	- 0,052	-0,142
Прийняття себе	0,104	0,104	0,162	- 0,066	0,081	0,129
Неприйняття себе	- 0,11	- 0,154	- 0,131	0,235	- 0,03	-0,161
Прийняття інших	- 0,214	- 0,141	- 0,015	0,297	- 0,105	0,153
Неприйняття інших	- 0,051	0,045	- 0,089	0,05	0,005	- 0,163
Емоційний комфорт	0,452*	-0,396*	0,054	0,14	- 0,005	0,401*
Емоційний дискомфорт	0,197	0,182	0,1	- 0,068	0,102	0,064
Внутрішній контроль	- 0,031	0,175	0,094	0,053	- 0,106	0,082
Зовнішній контроль	- 0,046	- 0,143	- 0,134	0,117	0,071	-0,097
Домінування	0,399*	0,186	0,018	0,101	0,095	0,118
Відомість	- 0,092	- 0,102	0,054	0,048	- 0,048	0,077
Ескапізм	0,397*	0,169	0,005	- 0,131	0,089	0,438*

Примітка:

* – $p \leq 0,10$ – міра достовірності відмінностей за γ -критерієм Спірмена.

В групі досліджуваних курсантів - майбутніх поліцейських, які навчаються за звичайною програмою були виявлені достовірні кореляційні взаємозв'язки з окремими показниками толерантності до невизначеності.

Загальний бал толерантності до невизначеності достовірно позитивно пов'язаний з такими соціально-психологічними ознаками адаптації, як “емоційним комфортом” ($r=0,452, p\leq 0,10$), “домінуванням” ($r=0,399, p\leq 0,10$) та “ескапізмом” ($r=0,397, p\leq 0,10$). Тобто, ця група досліджуваних курсантів, які навчаються в звичайних умовах тим більш проявляють толерантність до невизначеності, чим більше вони будуть відчувати емоційний комфорт, будуть намагатися домінувати над оточуючими і контролювати їх, а також в них буде бажання відійти від проблем.

Показник толерантності до невизначеності “відношення до новизни” достовірно негативно корелює з “емоційним комфортом” ($r = -0,396, p\leq 0,10$), чим більш позитивне відношення до новизни у поліцейських цієї групи, тим менше вони відчують емоційний комфорт, в них будуть домінувати негативні емоції та дискомфорт.

Толерантність до невизначеності позитивно корелює з “емоційним комфортом” ($r = 0,401, p\leq 0,10$) та ескапізмом ($r = 0,438, p\leq 0,10$). Чим більш толерантні до невизначеності курсанти другої групи тим більш вони відчують емоційний комфорт та тим більш в них буде бажання відійти від проблем.

Виходячи з результатів кореляційного дослідження показників соціально-психологічної адаптації з окремими показниками толерантності до невизначеності курсантів - майбутніх поліцейських другої групи можна зробити наступні висновки:

- ознаки толерантності до невизначеності в цій групі досліджуваних курсантів корелюють з такими соціально-психологічними показниками адаптації, як “прийняття інших”, “емоційний комфорт”, “домінування” та “ескапізм”, при чому усі кореляції позитивні, окрім взаємозв'язку відношення до новизни та емоційний комфорт між яким зареєстрована негативна кореляція.

Таким чином, аналізуючи результати дослідження взаємозв'язків толерантності до невизначеності та соціально-психологічної адаптації курсантів - майбутніх правоохоронців, можна відзначити, що у курсантів, які навчаються в контексті програми психологічного супроводу окремі компоненти толерантності до невизначеності актуалізують такі складові соціально-психологічної адаптації як прийняття себе, прийняття інших, емоційний комфорт і зовнішній контроль, а також знижує їх дезадаптацію. У групі курсантів, які навчаються в рамках звичайної програми толерантність до невизначеності актуалізує тільки емоційний комфорт і ескапізм.

Список використаних джерел

1. Гусев А. И. Толерантность к неопределенности: проблематика исследований. / А. И. Гусев // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 8 – С. 75 – 80.
2. Гусев А. И. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості / А. И. Гусев автореф. дисс. ... канд. психол. наук. - Одеса, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського 2009 - 20 с.
3. Леонов И. Н. Влияние толерантности к неопределенности на стратегии совладающего поведения / И. Н. Леонов // Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Серия: Аксиология образования. Психология развития. 2015. Т. 4, вып. 3. С. 259—261.
4. Любарт Т. Психология креативности. / Т. Любарт, К. Муширу, С. Торджман, Ф. Зенасни - М.: Когито-Центр, 2009. - 216 с.
5. Селина И. А. Формирование толерантности полицейского как аксиологическая проблема / И. А. Селина, Б. Н. Селин // НАУКА. ТЕОРИЯ. ПРАКТИКА. - 2015 - №2 - С. 75-77
6. Шамионов Р. М. Адаптационная готовность личности — субъекта социального взаимодействия / Р. М. Шамионов // Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Серия: Философия. Психология. Педагогика. 2015. Т. 15, вып. 4. С. 106—112.
7. Шамионов Р. М. Соотношение толерантности к неопределенности и адаптационной готовности личности к изменениям / Р. М. Шамионов // Вестник российского университета дружбы народов. серия: психология и педагогика Издательство: Российский университет дружбы народов (РУДН) (Москва) № 3 - 2016 - С. 28-39

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Gusev A. I. Tolerantnost' k neopredelennosti: problematika issledovaniy. / A. I. Gusev // Praktichna psihologija ta social'na robota. – 2007. – № 8 – S. 75 – 80.
2. Gusjev A. I. Tolerantnist' do nevyznachenosti jak chynnyk rozvytku identychnosti osobystosti / A. I. Gusjev avtoref. dyss. ... kand. psyhol. nauk. - Odesa, Pivdenoukrai'ns'kyj nacional'nyj pedagogichnyj universytet imeni K.D. Ushyns'kogo 2009 - 20 s.
3. Leonov I. N. Vlijanie tolerantnosti k neopredelennosti na strategii sovladajushhego povedenija / I. N. Leonov // Izv. Sarat. un-ta. Nov ser. Serija: Akhmeologija obrazovanija. Psihologija razvitija. 2015. T. 4, vyp. 3. S. 259—261.
4. Ljubart T. Psihologija kreativnosti. / T. Ljubart, K. Mushiru, S. Tordzhman, F. Zenasni - M.: Kogito-Centr, 2009. - 216 s.
5. Selina I. A. Formirovanie tolerantnosti policejskogo kak aksiologicheskaja problema / I. A. Selina, B. N. Selin // NAUKA. TEORIJA. PRAKTIKA. - 2015 - №2 - S. 75-77
6. Shamionov R. M. Adaptacionnaja gotovnost' lichnosti — sub#ekta social'nogo vzaimodejstvija / R. M. Shamionov // Izv. Sarat. un-ta. Nov. ser. Serija: Filosofija. Psihologija. Pedagogika. 2015. T. 15, vyp. 4. S. 106—112.

7. Shamionov R. M. Sootnoshenie tolerantnosti k neopredelennosti i adaptacionnoj gotovnosti lichnosti k izmenenijam / R. M. Shamionov // Vestnik rossijskogo universiteta družby narodov. serija: psihologija i pedagogika Izdatel'stvo: Rossijskij universitet družby narodov (RUDN) (Moskva) № 3 - 2016 - S. 28-39

Клименко И.В. Ситуация неопределенности и роль толерантности как составляющей социально-психологической адаптации курсантов-правоохранителей

В статье представлены результаты исследования взаимосвязей толерантности к неопределенности с отдельными показателями социально-психологической адаптации курсантов - будущих правоохранителей в контексте программы психологического сопровождения.

Проблема толерантности к неопределенности и адаптивности личности является предметом исследований широкого круга наук, в том числе и социально-психологического спектра.

Такая постановка проблемы, часто обусловлена тем, что толерантность к неопределенности и адаптивность - это взаимосвязанные социально-психологические феномены, характеризующие личность.

Как указывает ряд исследователей, толерантность является движущей силой личностного роста и социальной адаптации, которая характеризует отношение к миру, к самому себе, наполняя смыслом поведение, поступки и позиции личности.

В связи с этим, мы рассматриваем толерантность к неопределенности как необходимую психологическую характеристику современных полицейских, важное условие их социально-психологической адаптации.

В исследовании было установлено, что у курсантов, обучающихся в контексте программы психологического сопровождения отдельные компоненты толерантности к неопределенности актуализируют такие составляющие социально-психологической адаптации как принятие себя, принятие других, эмоциональный комфорт и внешний контроль, а также снижают их дезадаптацию.

В группе курсантов, обучающихся в рамках обычной программы толерантность к неопределенности актуализирует только эмоциональный комфорт и эскапизм.

Таким образом, взаимосвязи толерантности к неопределенности и социально-психологической адаптацией курсантов включенных в программу психологического сопровождения свидетельствуют о необходимости дальнейшей разработки программы психологического сопровождения учебы курсантов в системе высшего полицейского образования, направленной на оптимизацию толерантности к неопределенности.

Ключевые слова: курсанты, высшее полицейское образование, программа психологического сопровождения, социально-психологическая адаптация, толерантность к неопределенности

Klymenko I.V. The interrelationships of tolerance to uncertainty with separate indicators of the socio-psychological adaptation of cadets - would be law enforcement officers trained in the psychological support program

The article presents the results of the study of the interrelationships of tolerance to uncertainty with separate indicators of the socio-psychological adaptation of cadets - would be law enforcement officers in the context of the psychological support program.

The problem of tolerance to the uncertainty and adaptability of the personality is the subject of studies of a wide range of sciences, including the socio-psychological spectrum.

This formulation of the problem is often due to the fact that tolerance to uncertainty and adaptability are interrelated socio-psychological phenomena characterizing the personality.

As several researchers have pointed out, tolerance is the driving force of personal growth and social adaptation, which characterizes the attitude towards the world, towards oneself, filling the sense of behavior, actions and positions of the individual.

In this regard, we consider tolerance to uncertainty as a necessary psychological characteristic of modern policemen, an important condition for their socio-psychological adaptation.

The study found that among cadets who study in the context of a psychological support program, certain components of tolerance to uncertainty actualize such components of socio-psychological adaptation as acceptance of oneself, acceptance of others, emotional comfort and external control, and also reduce their maladaptation.

In the group of cadets who study within the framework of the ordinary program, tolerance to uncertainty actualizes only emotional comfort and escapism.

Thus, the interrelationships of tolerance to uncertainty and socio-psychological adaptation of cadets included in the psychological support program indicate the need for further development of a program of psychological support for the study of cadets, aimed at optimizing tolerance for uncertainty.

Key words: *cadets, higher police education, psychological support program, socio-psychological adaptation, tolerance for uncertainty*

ЦІННІСНО-СМИСЛОВА РЕГУЛЯЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕЖ І АВТЕНТИЧНОСТІ В СИСТЕМІ ОСОБИСТІСНОЇ НАДІЙНОСТІ ЛЮДИНИ

У статті висвітлюється поняття «особистісна надійність людини». Визначаються специфічні особливості власне регуляції соціальних меж і надійної автентичності. Провідним чинником визнається саме ціннісно-смыслова регуляція. Змістовими властивостями, які складають основу зазначеного явища, є певні віково-статеві, нейродинамічні властивості, конституційні та фізіономічні особливості, риси характеру, особливості когнітивної сфери, ціннісні орієнтації людини, зокрема відповідальність, стійкість, вольові якості, почуття обов'язку, дисциплінованість. Психологічна природа особистісної надійності відображається в науковій літературі в таких поняттях, як наднормативна активність, побічний продукт, що перетворює діяльність, інтелектуальна ініціатива, самодіяльність, безкорисливий ризик й надситуативна активність, ініціація розумової діяльності, цілепокладання, особистісний вибір, а також у дослідженнях людини як суб'єкта життя, суб'єкта професійної діяльності й сімейних відносин.

Ключові слова: *автентичність, надійність, особистісна надійність людини, соціальні межі, ціннісно-смыслова сфера особистості.*

Постановка проблеми. Та надзвичайно важлива роль, яка відводиться кожній людині у процесі визначення стилю й траєкторії власного життя в сучасному суспільстві, що постійно трансформується й надає доволі багато розмаїтих можливостей життєздійснення, вимагає психологічного аналізу буття людини через розкриття закономірностей організації й регуляції нею своєї життєдіяльності у всій багатоплановості відносин зі світом. Можливість суб'єктної регуляції життєдіяльності людиною зумовлена формуванням і розвитком значенневих структур, які в сучасній психології досліджуються в рамках функціонування як свідомості (В. Акопов, В. Аллахвердов, В. Петренко й ін.), так і особистості (Б. Братусь, Д. Леонтьєв).

У контексті проблеми, яка нами досліджується, варто висвітлити аспект співвідношення автентичності, специфіки ціннісно-смыслової регуляції життєдіяльності особистості.

Наявність смислу становить підґрунтя самодетермінації особистості, а розвиток складної системи ціннісно-значенневих структур виводить її на новий щабель розвитку як суб'єкта життя

(К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова). Цей рівень означає якісно інший спосіб самоорганізації й саморегуляції особистості, що дозволяє їй узгоджувати зовнішні й внутрішні умови здійснення діяльності в часі, координувати всі психічні процеси, стани, властивості, здібності, можливості й обмеження (О. Брушлинський, Е. Сергієнко). Різні аспекти суб'єктної регуляції життєдіяльності розкриваються в дослідженнях, які спрямовані на наскрізні інтегративні психічні явища, зокрема психічні стани (О. Прохоров), розуміння (В. Знаков, Н. Чепелева), відповідальність (Л. Дементій), рефлексія (О. Карпов, В. Слободчиков), особистісне й соціальне самовизначення (М. Гінзбург, О. Купрейченко), зрілість (А. Деркач, О. Бодальов), спонтанність (Н. Харламенкова), суверенність (С. Нартова-Бочавер) і ін. Однак, слід зауважити, що у вивченні феноменів, котрі характеризують особистість як суб'єкта життя, у тому числі, і стратегії життя, переважають структурний і типологічний підходи. Вони дозволяють виявляти розмаїття індивідуальних варіантів окреслених явищ, визначати пов'язані з ними окремі властивості особистості або їх сукупність, але розглядають ці явища поза процесом здійснення суб'єктом повного циклу регуляції цілісної системи життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі вчені становлення особистості як суб'єкта життя пов'язують із формуванням життєвих планів (К. Абульханова-Славська, Е. Головаха, А. Кронік, К. Карпинський, Н. Логінова й ін.), що охоплюють, життя й конкретизують його загальний зміст. У зв'язку з цим дослідження автентичності й специфіки ціннісно-сислової регуляції життєдіяльності особистості вказаними вище вченими спрямовані в основному на її цільовий блок (розкривають його формування, змістовне наповнення й механізми функціонування). Окрім того, дослідниками описані форми й види утворень смислів, механізми здійснення значеннєвої регуляції як за допомогою структур свідомості, так і настановних механізмів регуляції поведінки й діяльності (Д. Леонт'єв). При цьому досліджуються переважно змістовні сторони ціннісно-значеннєвих утворень, провідних мотивів, що уособлюють загальний напрямок життя (ієрархія цінностей або провідні ціннісні мотиви, спрямованість особистості), а також динаміка їх змісту, зумовлена зі змінами, котрі спричинені віковими, професійними й іншими факторами, зокрема, тими з них, які пов'язані з переглядом людиною основних пріоритетів свого життя.

У порівнянні зі змістовними аспектами в значно меншій мірі досліджені динамічні закономірності ціннісно-значеннєвої регуляції життєдіяльності, що взаємодіють із особистісною надійністю людини є її вагомою складовою та становлять її суттєву ланку. На необхідність дослідження динамічних сторін значеннєвих утворень, що

відображають співвідношення реальних і ідеальних цілей, вказує, зокрема, Б. Братусь. Розуміння відношення прагнення до можливостей його реалізації як динамічної сторони значимості запропоноване В. Асєєвим. До динамічної сторони відносяться й напруга, що виникає при співвіднесенні екзистенціальних очікувань особистості й актуальної життєвої ситуації, а також ціннісне ставлення особистості до власної реалізації у житті і перебіг здійснення зворотного зв'язку в процесах регуляції життєдіяльності.

Як відомо, універсальна модель регуляторного процесу крім ланок цілепокладання, програмування, планування, включає й процеси оцінювання результатів і корекції. Психологічне уявлення про цілісний процес регуляції детально відображено О. Конопкіним у рамках його концепції усвідомленої саморегуляції. Зокрема, ним висвітлено закономірності роботи більшості ланок закритого регуляторного процесу, орієнтованого на конкретну мету, котрий Б. Зейгарнік зі співавторами віднесла до першого, операційно технічного, рівня саморегуляції. Більш масштабні процеси регуляції залишилися малодослідженими. При цьому варто зауважити, що пряме перенесення уже розкритих у науці закономірностей регуляції й організації окремих дій і діяльностей на життєдіяльність у цілому не завжди є можливим, зважаючи на специфіку масштабу більш широких життєвих контекстів, порівняно із цілісністю людського життя. Тому постає нагальна потреба у з'ясуванні специфіки процесів, які відбуваються на рівні більш масштабних одиниць регуляції життєдіяльності, а також включених у їхню роботу механізмів, що сприяє висвітленню природи особистісної надійності людини.

Таким чином, варто розкрити специфіку особистісної надійності людини через існуючі в науці теоретичні моделі. Дані феномени відображені в таких поняттях, як наднормативна активність (В. Асін), побічний продукт, що перетворює діяльність (Я. Пономарьов), інтелектуальна ініціатива (Д. Богоявленська), самодіяльність (С. Рубінштейн, Л. Попов), безкорисливий ризик й надситуативна активність (В. Петровський), ініціація розумової діяльності (В. Ключко, О. Краснорядцева), цілепокладання (С. Тихомиров), особистісний вибір (Д. Леонт'єв), а також у дослідженнях людини як суб'єкта життя (К. Абульханова-Славська), суб'єкта професійної діяльності й сімейних відносин. Вони доводять наявність гетеростатичних тенденцій на різних за масштабом рівнях організації життєдіяльності, однак у якості пояснювальних використовуються суперечні даним явищам моделі регуляції активності, орієнтовані на конкретні кінцеві цілі. У науці назріла необхідність розробки конкретно-психологічних положень про відкритий процес регуляції, який є більш ефективним як для пояснення феноменів трансцендування, так і для виявлення закономірностей регуляції цілісної

системи життєдіяльності, що характеризується відкритістю життєвих цілей людини.

Недостатність і обмеженість окресленого підходу до дослідження регуляції життєдіяльності, особистісна надійність людини додається в теорії психологічних систем (В. Ключко), котра орієнтує психологію на пошук концептуальних засобів для вивчення динамічних, нестійких утворень, що починають власне становлення; вироблення особливого роду понять, які дозволяють відобразити сутність механізмів становлення. У зазначеній теорії обґрунтовані цілісні положення про життєвий світ людини як відкрити психологічну систему, котра самоорганізується. Провідні принципи теорії психологічних систем можна застосувати до дослідження самоактуалізації (Е. Галажинський), становлення життєвого світу особистості (О. Некрасова), мислення у рішенні життєвих завдань (О. Краснорядцева), процесу життєздійснення (В. Логінова, Е. Четошнікова). Однак закономірності перетворення ціннісно-значеннєвої організації життєвого світу людини через особистісну надійність людини після виникнення її ціннісного виміру майже не розкриваються.

Мета статті: на підґрунті теоретичного аналізу наукових досліджень, власних наукових напрацювань варто з'ясувати особливості регуляції соціальних меж та їх вплив на особистісну надійність людини.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. У контексті дослідження (регуляція суб'єктом життя) проблема особистісної надійності людини є мало розробленою, передусім такі її аспекти: феноменологія, форми, механізми і закономірності здійснення зворотного зв'язку, висвітлення як негативних, так і позитивних наслідків, включення у процеси регуляції й організації людиною своєї життєдіяльності. Теоретичні схеми регуляції, що переважають у науці, не можуть розкрити закономірностей процесів, орієнтованих на нечіткі розмиті цільові стани, які до доформовуються й змінюються в процесі життя.

Складність здійснення зворотного зв'язку в широких контекстах життєдіяльності зумовлюється специфікою життєвих цілей, що мають певний ціннісний стрижень і передбачають різноманітні способи їх конкретного втілення. При цьому слід зазначити, що ціннісний зміст життєвих цілей формується протягом життя. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема функціонування особистісних цінностей, що сприяють становленню особистісної надійності людини, яка пов'язана з оцінкою суб'єктом їх реалізації в житті й способами репрезентації цього у свідомості [2, 4]. При наявності значної кількості робіт про види, детермінанти й кореляти самоактуалізації практично не дослідженими залишаються меха-

нізми й закономірності репрезентації самій людині факту її власної реалізації або реалізації важливих для неї цінностей у житті й того, як це визначає структуру й ціннісно-значеннєву організацію її життєвого простору. Останнє, з одного боку, пов'язане з переживанням людиною її суб'єктивного благополуччя, задоволеності життям, а з іншого, визначає постановку нею чергових життєвих завдань і напрямків життєвих виборів. Динаміка, що відображає напругу, яка виникає у процесі реалізації цінностей й характеризує ординарні, на відміну від кризових або надзвичайних, модуси буття людини у світі, вивчається в основному в руслі психології внутрішньо особистісного конфлікту (О. Фанталова), при цьому не розкривається її роль у життєздійсненні й розвитку стратегії життя особистості.

У життєдіяльності людини як суб'єкта життя можна виділити рівні, що представляють структурно-функціональні одиниці її ціннісно-значеннєвої регуляції особистісної надійності: простір спів-буттєвих спільнот, у співвіднесенні з якими людина визначає сенс життя; простір життя особистості, як цілісність, простір сфер життя, простір діяльності й спілкування і простір дії. Кожен із рівнів визначає відповідний йому ступінь ціннісно-значеннєвої організації життєвого простору особистості.

Таким чином, ціннісно-сміслова регуляція автентичності життєдіяльності відбувається відповідно до моделі відкритого регуляторного кільця, специфіка функціонування якого визначається відкритістю життєвих цілей, що задаються ціннісними векторами, які в сукупності утворюють екзистенціальні очікування особистості й конкретизуються нею в процесі життя. Це зумовлює з'ясування виникнення специфічних механізмів здійснення зворотного зв'язку (як негативного, так і позитивного) у процесах регуляції життєдіяльності.

Змістовні сторони ціннісно-сміслові регуляції життєдіяльності суб'єкта визначаються індивідуальною ієрархією особистісних цінностей, що є джерелами смислоутворення, зумовлюють певне вибіркове наповнення життєвого простору особистості, а динамічні сторони - неузгодженостями, що виникають при зіставленні ціннісно-насичених екзистенційних очікувань і сприйманих суб'єктом реалізація його особистісних цінностей у житті.

Можливість динаміки реалізації особистісних цінностей визначається співвідношенням особистісних цінностей і потреб як природної й вищої психічної функції [8]. Кожна особистісна цінність є узагальненням окремих аспектів розмаїтих предметів потреб і суспільно вироблених способів їх задоволення. Отже, реалізація кожної особистісної цінності може відбуватися через задоволення широкого спектра потреб.

Оцінка суб'єктом реалізації особистісних цінностей зумовлюється функціонуванням механізму бар'єрності-реалізованості особистісних цінностей, що визначає ступінь сприйнятої суб'єктом неузгодженості заходу важливості цінності й оцінки її доступності через полярні екзистенціальні установки реалізованості й бар'єрності. Перевага реалізованості акцентує увагу суб'єкта на ознаках реалізації особистісних цінностей у життєвій ситуації, і виражається в установці на узгодження оцінок їх важливості й доступності. Перевага бар'єрності вказує на відсутність ознак реалізації особистісних цінностей, ініціюючи їх пошук за межами наявної життєвої ситуації, що виражається в неузгодженості оцінок важливості й доступності цінності.

Індивідуальне співвідношення виразності екзистенціальних установок реалізованості й бар'єрності особистісних цінностей не залежить від конкретного складу цінностей, усталених (у психометричному розумінні) у часі, не пов'язаних з рівнем інструментальних характеристик особистості (рис характеру, рівня інтелекту) і перевагою мотивації досягнення або запобігання невдачі. При цьому воно змінюється у зв'язку з якісними змінами соціальної ситуації розвитку суб'єкта як унаслідок освоєння ним життєвого простору, так і внаслідок виникнення актуальних і потенційних бар'єрів, котрі перешкоджають життєдіяльності в сьогоденні або є загрозою реалізації віддалених життєвих задумів.

Перевага реалізованості або бар'єрності зумовлена механізмами семантичного й перцептивного образу світу, до яких відносяться усталені способи трансформації інформації, оцінюваної як загрозна (захисні механізми особистості) та індивідуальні засоби організації особистісно нейтральних перцептивних і семантичних змістів. При цьому бар'єрність спричинена високою виразністю захисних механізмів компенсації, регресу й заміщення, а реалізованість - низькою виразністю тих же захисних механізмів.

Окрім того, перевага бар'єрності і реалізованості особистісних цінностей пов'язана з такими складовими стратегії життя, як відповідальність особистості, оцінка нею своєї свободи та усвідомленості життя. При цьому дані взаємозв'язки носять динамічний характер і опосередковані віковими, гендерними й ситуативними факторами. Фіксація в процесі розвитку однієї з екзистенціальних установок (бар'єрності або реалізованості особистісних цінностей) призводить до появи цілісних типологічних варіантів ціннісно-сислової організації життєвого простору, що характеризуються специфікою його змістовних і темпоральних характеристик.

Екзистенціальні установки бар'єрності й реалізованості інструментальних цінностей змістовно властивостей особистості є індикатором засвоєння суб'єктом простору власного «Я», що визначає

психологічну готовність до життєвого вибору в напрямку розширення життєвого простору й кардинальних змін життя.

Ціннісно-смилова наповненість рельєф життєвого простору визначає соціокультурно-, вікову-, гендерно-, професійно обумовлену специфіку:

- існує перевага бар'єрних зон в юнацькому віці, підвищення реалізованості в ранній дорослості й різноспрямована динаміка в період середньої дорослості, що залежить від соціокультурних, гендерних і професійно-діяльнісних детермінант;

- ціннісно-смилова наповненість життєвого простору змінюється в межах одного вікового періоду на різних фазах розвитку в рамках стабільної соціальної спільності: у процесі входження в нову соціальну спільність і під час підготовки до виходу з освоєної соціальної спільності переважають бар'єрні, а в рамках освоєної соціальної спільності - реалізовані зони. У цілому реалізованість термінальних цінностей відображає більше освоєння життєвого простору особистістю, тоді як бар'єрність, навпаки, його неосвоєння;

- гендерна специфіка виражається в перевазі в ціннісно-смиловій наповненості життєвого простору бар'єрних ціннісно-значенневих зон у жінок і реалізованих - у чоловіків;

- значенневий тип окремих цінностей змістовно пов'язаний із приналежністю людини до професійної групи. Він залежить від професійно заданої специфіки способу життя й діяльності й від професійно обумовлених переконань.

Адаптація до життєвих труднощів потребує змін самої особистості, виходу за межі актуального «Я»; стимулює усвідомлення цінності саморозвитку і самовдосконалення.

В. Татенко підкреслює, що психологічна надійність полягає, перш за все, у здатності підтримувати необхідний рівень «Я хочу», «Я можу» і «Я повинен» у різних і особливо напружених ситуаціях життєдіяльності [11, С.17]. На переконання автора, критерій надійності – один з найвагоміших критеріїв оцінки лідерства.

Згідно з Л. Куликовим, одна із сторін стійкості – прихильність до обраних ідеалів і мети, а тому стійкість можлива, якщо є екзистенційна визначеність [7, С.89]. На думку Г. Балла, вірність людини сенсові свого життя, своєму покликанню є найвищим рівнем особистісної надійності людини [1, С.474].

Смисл життя відображає життєву концепцію особистості, ціннісне ставлення людини до світу, суспільства, інших людей, до себе. Наявність особистісного смислу є запорукою особистісної надійності людини, адже в такому разі ставлення людини до соціальної дійсності набуває суб'єктивної цінності – значущості. Тому ми розглядаємо, що психологічну стійкість як одну із детермінант особистісної надійності людини.

Спираючись на ідеї І. Вільш, К. Леонгарда, Є. Крупника, Є. Лебедевої щодо стійких рис особистості, вважаємо, що конструкт стійких і динамічних рис особистості складає адаптаційний потенціал людини, сприяє високому рівневі особистісної надійності людини.

В. Пушкін розглядає поняття «надійність» у діалектичній взаємодії із поняттям «порушення певних норм» та вважає, що, стягнувши певної межі, ці категорії здатні до взаємопереходу, змінюючи тим самим якісний стан тієї чи іншої системи чи процесу [9, С.62]. Згідно з автором, «надійне функціонування системи не виключає можливості порушення, і, аналогічно, наявність порушення не виключає можливості надійного функціонування» [9, С.57]. Отже, надійність як сфера допустимого пов'язана із свободою: є її внутрішньою та зовнішньою межею. Тоді свободу – у такому розумінні – можна визначити як надійну діяльність у сфері можливого і балансування на межі неможливого. Показником наближення до межі є міра ризику до порушення. Свобода як ризик ненадійності – порушення – може бути руйнівним фактором, якщо вона не буде пов'язана з іншою особистісною якістю – відповідальністю (згадаймо ідеї В. Франкла).

Свобода передбачає наявність аксіологічних підстав вибору, а вибір на основі морально-етичних норм актуальної культури вибудовує траєкторію прогнозованої поведінки людини. Усвідомлений вибір, здійснюваний на межі свободи, та прийняття відповідальності за нього є гармонійними гранями особистісної надійності людини.

С. Саричев, О. Чернишов на підставі результатів дослідження соціально-психологічних аспектів надійності групи у напружених ситуаціях спільної діяльності роблять висновок про те, що поєднання суб'єктності, організованості й надійності забезпечує групі статус суб'єкта спільної діяльності, спілкування і стосунків, а також ефективність життєдіяльності у різних проявах. Зазначене може бути сформовано у конкретному соціальному середовищі (ВНЗ, школа тощо) на основі гуманістичних принципів [10].

Ще в 1928 р. Гартшорн і Р. Мей, оцінюючи індивідуальні відмінності людей за характеристикою «надійність», акцентують увагу на тому, що незважаючи на її залежність від ситуації, загалом вона є стабільною характеристикою особистості [5, 6].

Багато дослідників розглядають надійність як важливу характеристику особистості. У дослідженні, проведеному голландськими психологами, 600 батькам пропонувалося перерахувати характеристики, які вони вважають важливими для своїх дітей. За результатами дослідження були визначені такі якості, як чесність, справдливність, незалежність, відкритість та відповідальність [5].

Вагомим чинником культивування особистісної надійності людини є значущість цієї якості у політичній, економічній, релігійній

системах суспільства, які формують певний перелік норм, цінностей, ідеалів та імперативів. Ця нормативна система створює еталонний образ етносу, який регулює життєдіяльність кожного із суб'єктів певної історичної культури. Етнічна картина світу має високий регулятивний та формувальний потенціал щодо особистісної надійності людини, адже вона пропонує обов'язкові еталони та норми, зразки поведінки, домінанти певної історичної культури та етносу. Культурні домінанти відображаються у побутовій мові, міфах, казках, піснях та передаються з покоління на покоління через певні ритуали. Така форма розвитку етнонаціональної та соціокультурної свідомості забезпечується механізмами, які різні автори описують через такі категорії, як «соціальний стереотип», «архетип», «образ», «уявлення», «судження», «ставлення», «знання», «аттитюд», «установка», «менталітет» тощо.

Аналіз досліджень Н. Годзь, О. Донченко, Ю. Романенка, Т. Федотової свідчить, що домінантними якостями українського етносу є довіра, надія, раціональність, совість, точність, чіткість, упевненість, активність, дисципліна, відповідальність, терплячість, послідовність, планомірність. Значною мірою ці слова описують семантику терміна «надійність».

Л. Виготський наголошував, що «найменший крок у сфері культурного розвитку будь-якої функції вже має своєю підставою розвиток особистості хоча б у суто зародкових формах» [3, С. 316], а «сутність культурного розвитку полягає в тому, що людина оволодіває процесами власної поведінки» [там само].

Автентичність формується і виявляється у процесі спільної діяльності у результаті співвіднесення актуальних та історичних соціально-культурних норм із власним образом зовнішнього та внутрішнього світу. Таке співвіднесення можливе завдяки рефлексії як складовій свідомості, а саме – здатності мислити за іншого, бачити, оцінювати себе та свої дії з позиції інших.

Вважаємо, що онтогенез розвитку надійності корелює із розвитком суб'єктності як властивості людини бути джерелом власної свідомої активності, творити свій внутрішній та зовнішній світ. Таким чином, надійність, надаючи свободу в межах певної діяльності, водночас покладає відповідальність за виконання системи дій, операцій. Рольова надійність свободу обмежує заданою зовні соціальною роллю, відповідальність – за виконання цієї ролі; при особистісній надійності людини індивідуальна свобода – у межах самостійно створеної ролі, моральна відповідальність; діяльнісний рівень розвитку надійності та її межі свободи опосередковуються межами власного життя, відповідальністю за власну життєтворчість. Рефлексивний рівень розширює свободу до меж заданої історичної культури, а змістом відповідальності є розвиток власної надійності.

Діалогічна надійність розширює свободу до міжкультурного простору, покладаючи тягар відповідальності на розвиток людства.

Отже, особистісна надійність людини – властивість людини, яка характеризує її здатність до прогнозованої поведінки, пов'язаної із реалізацією соціальних відносин у відповідності із суспільними нормами та ідеалами, а також власним відповідальним вибором.

Особистісна, яка характеризується особистісною надійністю людини, здатна бути автономним носієм загальнолюдського досвіду та історично вироблених людством і відображених у культурі форм поведінки й діяльності. Діалектика взаємодії особистісної надійності людини та культури полягає, на наш погляд, у тому, що культура детермінує розвиток та становлення особистісної надійності людини, а особистість є носієм та творцем культури. У зв'язку з цим процитуємо В. Франкла: «Як професор у двох галузях, неврології та психіатрії, я добре усвідомлюю, до якої міри людина залежить від біологічних, психологічних та соціальних умов; проте, крім того, що я професор у двох галузях науки, я ще людина, яка вижила у чотирьох таборах – концентраційних таборах, – і тому я є свідком того, до якого неочікуваного ступеня людина здатна кинути виклик найтяжчим умовам, які тільки собі можна уявити» [12, С.77].

Узагальнюючи наші теоретичні розвідки проблеми особистісної надійності людини, зазначимо, що змістовими властивостями, які складають його основу, є певні віково-статеві, нейродинамічні властивості, конституційні та фізіономічні особливості, риси характеру, особливості когнітивної сфери, ціннісні орієнтації людини, зокрема відповідальність, стійкість, вольові якості, почуття обов'язку, дисциплінованість.

Окрім цього, вагомим аспектом розглядуваного питання є власне визначення особистісної надійності людини як нормативно-ціннісного поняття у контексті самоактуалізації особистості.

Тому варто звернутись до теоретичних положень відомих науковців, котрі розкривають зазначений аспект. До найважливіших особистісних характеристик Г. Балл, разом із особистісною свободою, відносить і особистісну надійність людини, розуміючи під цим терміном таку цілісну якість особистості, котра визначає готовність останньої до надійного виконання певних соціальних функцій. Автор зазначає, що «кількісно особистісну надійність людини можна оцінити ймовірністю, з якою вдається передбачити поведінку особи з реалізації відносин, що склалися в неї з іншими учасниками суспільного буття (індивідами, групами, організаціями), а також з нормами та ідеалами, котрі регулюють (або мають регулювати) її поведінку» [1, С. 139].

Перспективи подальших досліджень пов'язані з подальшими дослідженнями, пов'язаними із розробкою теоретичної моделі особистісної надійності людини.

Список використаних джерел

1. Балл Г. О. Особистісна надійність у гуманістичному тлумаченні: психологічні, етичні та педагогічні аспекти /Г. О. Балл // Професійна освіта: педагогіка і психологія: Польсько-український щорічник, IV.- Київ; Чекстохова, 2003. - С. 461-474.
2. Барышков В. Н. Ценность как категория теоретической философии / В. Н. Барышков. / Иммануил Кант и актуальные проблемы современной философии: Сб. науч. Трудов. - М., ООО Изд-во «Экшэн», 2005. - С. 134-140.
3. Вригт Г. Х. Логико-философские исследования. Избранные труды. / Г. Х.Вригт / Переводчик: Е. И. Тарусина, А. С. Карпенко и др. М.: «Прогресс», 1986. – 593 с.
4. Каган М. С. Философская теория ценностей. / М. С. Каган. - СПб.: Петрополис, 1997. - 206 с.
5. Котик І.О. Механізми рефлексії у процесі розвитку суб'єктності людини/ І. О. Котик: Дис...канд. психол. наук: 19.00.01. – К., 2004. – 206 с.
6. Котик І. О. Експериментальне дослідження надійності особистості й групи в напружених і екстремальних умовах життєдіяльності / І. О. Котик, С. В. Саричев Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д.Максименка, Л.А.Онуфрієвої. – Вип. 33. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. – С.291-313.
7. Кулагин Б. В. Основы профессиональной психодиагностики. / Б. В. Кулагин - Л.: Медицина, 1984. - 250 с.
8. Парамонова С. П. Динамика морального сознания. / С. П. Парамонова. - Пермь: Изд-во Перм. гос. тех. ун-та, 1997. - 209 с.
9. Пушкин В. Г. Проблема надёжности. Филос. очерк. / В. Г.Пушкин. – М.: Наука, 1971. – 191с.
10. Сарычев С. В. Социально-психологические аспекты надёжности группы в напряженных ситуациях совместной деятельности / С. В. Сарычев, А. С. Чернышев. – Курск: Изд-во КГПУ, 2000. – 164 с.
11. Татенко В. О. Лідер ХХІ. Соціально-психологічні студії. / В. О. Татенко. – К.: Видавничий Дім «КОРПОРАЦІЯ», 2004.– 198 с.
12. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер. с англ.и нем. /Общ. ред. Л.Я.Гозмана и Д.А.Леонтьева. – М.:Прогресс, 1990.–368с.

Spisok vikoristanych dzerel

1. Ball G. O. Osobistisna nadiynist' u gumanistichnomu tлумachenni: psikhologichni, etichni ta pedagogichni aspekti /G. O. Ball // Profesiyna osvita: pedagogika i psikhologiya: Pol's'ko-ukraїns'kiy shchorichnik, IV. - Kiїv; Chekstokhova, 2003. - S. 461-474.

2. Baryshkov V. N. Tsennost' kak kategoriya teoreticheskoy filosofii / V. N. Baryshkov. / Immanuel Kant i aktual'nye problemy sovremennoy filosofii: Sb. nauch. Trudov. - M., OOO Izd-vo «Ekshen», 2005. - S. 134-140.
3. Vrigt G. Kh. Logiko-filosofskie issledovaniya. Izbrannye trudy. / G. Kh. Vrigt / Perevodchik: E. I. Tarusina, A. S. Karpenko i dr. - M.: «Progress», 1986. - 593 s.
4. Kagan M. S. Filosofskaya teoriya tsennostey. / M. S. Kagan. - SPb.: Petropolis, 1997. - 206 s.
5. Kotik I. O. Mekhanizmi refleksii u protsesi rozvitku sub'ektnosti lyudini / I. O. Kotik: Dis...kand. psikholog. nauk: 19.00.01. - K., 2004. - 206 s.
6. Kotik I. O. Eksperimental'ne doslidzhennya nadiynosti osobistosti y grupi v napruzhenikh i ekstremal'nikh umovakh zhittediyal'nosti / I. O. Kotik, S. V. Sarichev Problemi suchasnoi psikhologii: Zbirnik naukovikh prats' Kam'yanets'-Podil's'kogo natsional'nogo universitetu imeni Ivana Ogiienka, Institutu psikhologii imeni G. S. Kostyuka NAPN Ukraini / za nauk. red. S.D.Maksimenka, L.A.Onufrievoi. - Vip. 33. - Kam'yanets'-Podil's'kiy: Aksioma, 2016. - S.291-313.
7. Kulagin B. V. Osnovy professional'noy psikhodiagnostiki. / B. V. Kulagin - L.: Meditsina, 1984. - 250 s.
8. Paramonova S. P. Dinamika moral'nogo soznaniya. / S. P. Paramonova. - Perm': Izd-vo Perm. gos. tekhn. un-ta, 1997. - 209 s.
9. Pushkin V. G. Problema nadezhnosti. Filos. ocherk. / V. G. Pushkin. - M.: Nauka, 1971. - 191s.
10. Sarychev S. V. Sotsial'no-psikhologicheskie aspekty nadezhnosti grupy v napryazhennykh situatsiyakh sovместnoy deyatel'nosti / S. V. Sarychev, A. S. Chernyshev. - Kursk: Izd-vo KGPU, 2000. - 164 s.
11. Tatenko V. O. Lider XXI. Sotsial'no-psikhologichni studii. / V. O. Tatenko. - K.: Vidavnicхий Dim «KORPORATSIYA», 2004. - 198 s.
12. Frankl V. Chelovek v poiskakh smysla: Sbornik: Per. s angl.i nem. /Obshch. red. L.Ya.Gozmana i D.A.Leont'yeva. - M.:Progress, 1990.- 368s.

Котик И. А. Ценностно-смысловая регуляция социальных границ и аутентичности в системе личностной надежности человека

В статье освещается понятие «личностная надежность человека». Определяются специфические особенности собственно регуляции социальных границ и надежной аутентичности. Ведущим фактором признается именно ценностно-смысловая регуляция. Содержательными свойствами, которые составляют основу указанного явления, есть определенные возрастно-половые, нейродинамические свойства, конституциональные и физиологические особенности, черты характера, особенности когнитивной сферы, ценностные ориентации человека, в том числе ответственность, устойчивость, волевые качества, дисциплинированность. Психологическая природа надежной аутентичности личности отражается в научной литературе в таких понятиях, как сверхнормативная активность, побочный продукт, интеллектуальная инициатива, самодеятельность, бескорыстный риск и надситуативная активность, инициация мыслительной деятельно-

сти, целеполагание, личностный выбор, а также человек как субъект жизни, субъект профессиональной деятельности и семейных отношений.

Ключевые слова: *аутентичность, надежность, личностная надежность человека, социальные границы, ценностно-смысловая сфера личности.*

I.O.Kotik. Value-sense regulation of social boundaries and reliable authenticity of the individual

The article highlights the concept of “reliable authenticity of the individual”. Determined specifics proper regulation of social boundaries and reliable authenticity. The leading factor recognized is value-sense regulation. Important properties, which form the basis of this phenomenon, there is a certain age and sex, neurodynamic properties constitutional and physiological characteristics, traits, features of cognition, value orientation of man, including responsibility, stability, endurance and stamina, discipline. Psychological nature reliable authenticity of the individual is reflected in the scientific literature in concepts such as excess activity, a byproduct of intellectual initiative, initiative, selfless risk and suprasituational activity initiation mental activity, goal-setting, personal choice, and the man as the subject of life, the subject of professional activity and family relations.

Reliable genuine personality realized through psychological mechanisms related to the diagnosis of external and internal reality. Internal factor secure authentication is a professional diagnosis of reality as a basic mechanism of mental activity. Its effectiveness depends on the authenticity, social maturity, adequacy and sufficiency of individual professional, critical factors of professional conduct, risk of mental and physical well-being. External factor reliable identity authentication process to ensure it is a mechanism for continuous assessment of critically important in terms of professional activity risk behavior. With its focus on optimizing estimated regulatory compliance, secure identity authentication requirements established and accepted norms, the outer ring mechanism for continuous assessment introyetsyruyetsya psychological mechanism in the inner ring of continuous assessment, which serves more power Super-Ego, which leads to the actualization of subject-activity reflexive regulation of professional conduct in line with the established requirements of reliable authentication.

Keywords: *authenticity, reliability, reliable, authentic identity, social boundaries, value-semantic sphere of personality.*

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ НАРКОМАНІВ

В статті розглядається проблема психологічної залежності наркоманів. Метою даної статті є розкрити сучасні погляди на проблему психологічної залежності наркоманів. Враховуючи індивідуальну для кожної залежної особистості модель світу, що пояснює природу її психологічної залежності, представляється можливим вдосконалення психотерапевтичних та психокорекційних заходів в умовах реабілітаційного процесу, що, поза сумнівом, сприятиме підвищенню його ефективності. Психічна залежність у літературі розглядається як психічний потяг до наркотику і здатність досягнення психічного комфорту в стані сп'яніння. Такий потяг не завжди усвідомлюється і виникає на ранніх стадіях наркотизації та залишається на все життя. Причому, психічна залежність поширюється на всі види наркотичних речовин.

Ключові слова: *потяг, залежність, психічний комфорт, психічний захист, психічний стан, потреба, компенсаторні механізми, ейфорія, заспокоєння.*

Постановка проблеми.

Мало хто замислюється над тим, що проблема психологічної залежності сьогодні виявилася чи не найбільш заплутаною і важкою з усіх тих труднощів, що стоять перед людством. Умовно можна говорити про нормальну і надмірну залежність. Всі люди відчувають «нормальну» залежність від таких життєво важливих об'єктів як повітря, вода, електрика. Будь-яка з залежностей виявляється нездоланною перешкодою на шляху людини до щастя. Залежності є психологічними причинами всіляких особистих катастроф, руйнувань і захворювань. Намагаючись зберегти свої уявлення про світ і самого себе, хворі на наркоманію будують систему психологічного захисту. При цьому власний досвід спотворюється або ігнорується повністю, а структура особистості стає ригідною. У порівнянні зі здоровими людьми, активність психологічних захистів, які сприяють соціальній адаптації вище у хворих наркоманією. Це підтверджується тим, що в деяких життєвих ситуаціях, особливо пов'язаних зі споживанням наркотиків, хворі ведуть себе цілком адекватно, проявляючи при цьому підвищену енергію та цілеспрямованість. Без сумніву, дана проблема є актуальною, має теоретичне та практичне

значення. Враховуючи індивідуальну для кожної залежної особистості модель світу, що пояснює природу її психологічної залежності, представляється можливим вдосконалення психотерапевтичних та психокорекційних заходів в умовах реабілітаційного процесу, що, поза сумнівом, сприяє підвищенню його ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Найбільший ризик розвитку тої чи іншої форми залежності проявляється в ситуації кризи. Поведінку в даному випадку визначають особистісні особливості, манера реагувати на кризу та вираженість актуальної ситуації. Слабкий розвиток або пригнічення таких властивостей, як стійкість до конфліктів, фрустраційна толерантність, задоволеність та соціальна компетентність, робить особистість нестійкою. Манера поведінки, що сприяє формуванню залежних відносин, може бути представлена у вигляді поступності, сором'язливості, репресивності, агресивності та ін.. Прискорення формування залежності сприяють особливості життєвої ситуації, такі як незадоволеність відносинами в сім'ї, школі, сусідами, на роботі, в інтимних стосунках і т.д. [6, 1].

Психологічна залежність від наркотиків на початковому етапі підтримується пристрастю і не викликає фізичних страждань при відсутності наркотику. Але з часом вона починає діяти таким чином, що тільки введення певної дози наркотичної речовини забезпечує комфортний стан, а його відсутність «ламає» не тільки тіло, але й свідомість [7].

Залежна поведінка характерна для тих, хто не знаходить всередині себе гідної мети, і тому постійно відчуває джерело внутрішнього дискомфорту. Причому, обтяжливість переживань посилюється під час стресових критичних ситуацій. Саме завдяки тому, що «всередині себе» погано, людина робить свій вибір на користь міфічного оазису комфорту і таким оазисом може стати що завгодно - і «хороше» і «погане» [1, 5].

Психоаналітичний же напрямок стверджує, що в умовах сучасних ринкових відносин, а точніше в їх спотвореному вигляді, людина забуває про цінності людських відносин [5].

Ще одне пояснення причин психологічної залежності знайдено в роботах психолога екзистенціального напрямку В. Франкла. В праці «Людина в пошуках сенсу» зазначається, що питання про сенс життя хвилює кожну людину. Про нього свідчить напруга між тим, «хто я є» і «ким я повинен стати», між реальністю та ідеалом, між буттям і покликанням [4]. На думку G. Fischer, Schmidl-Mohl K., Eترزdorfer P., Schattan C Goels J., наркотик у залежної людини виконує «психотерапевтичні» функції, і, втрачаючи «ліки», вона гостро переживає біль, спустошеність, роздратування і безпорадність [5,11].

Формулювання мети статті (постановка завдання).

Особа може змінювати стан своєї свідомості певним звичним способом, переключатися з однієї речовини на іншу або поєднувати різні форми залежності. Така легкість переключення, наприклад, з однієї речовини на іншу може свідчити про те, що залежна особа відчуває найбільшу потребу в переживаннях, які штучно створюються різними психоактивними речовинами або стереотипними діями. Суб'єктивно потреба в зміні стану свідомості може пояснюватися потребою в розвитку, в набутті нового психологічного, або, навіть, духовного розвитку. Залежна поведінка характерна для тих, хто не знаходить всередині себе гідної мети, і тому постійно відчуває джерело внутрішнього дискомфорту. Проблема психологічної залежності сьогодні виявилася чи не найбільш заплутаною і важкою.

Метою даної статті є розкрити сучасні погляди на проблему психологічної залежності наркоманів. Враховуючи індивідуальну для кожної залежної особистості модель світу, що пояснює природу її психологічної залежності, представляється можливим вдосконалення психотерапевтичних та психокорекційних заходів в умовах реабілітаційного процесу, що, поза сумнівом, сприятиме підвищенню його ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Досліджено, що при систематичному вживанні наркотичних засобів відбуваються біологічні зміни в організмі, коли психоактивна речовина, ставши звичною, активно бере участь у фізіологічних процесах. Крім того, відбуваються особистісні зміни як наслідок хронічної інтоксикації і психологічної адаптації індивіда, так і порушення соціального функціонування хворого наркоманією, на якого суспільство діє репресивно. Намагаючись зберегти свої уявлення про світ і самого себе, хворі на наркоманію будують систему психологічного захисту. При цьому власний досвід спотворюється або ігнорується повністю, а структура особистості стає ригідною. Основними формами психологічного захисту у хворих на наркоманію є заперечення, регресія і компенсація. При цьому, у порівнянні зі здоровими людьми, активність психологічних захистів, які сприяють соціальній адаптації вище у хворих наркоманією. Це підтверджується тим, що в деяких життєвих ситуаціях, особливо пов'язаних зі споживанням наркотиків, хворі ведуть себе цілком адекватно, проявляючи при цьому підвищену енергію та цілеспрямованість.

Мало хто замислюється над тим, що проблема психологічної залежності сьогодні виявилася чи не найбільш заплутаною і важкою з усіх тих труднощів, що стоять перед людством. Умовно можна говорити про нормальну і надмірну залежність. Всі люди відчувають

«нормальну» залежність від таких життєво важливих об'єктів як повітря, вода, електрика.

Тлумачні психологічні словники дають таке визначення психологічної залежності - лікарська залежність, що характеризується досить сильним потягом до певних речовин [6].

Будь-яка з залежностей (Інтернет-залежність, наркоманія, гемблінг, шопоголізм) виявляється нездоланною перешкодою на шляху людини до щастя [Янг Н., 2000]. Залежності - це психологічні причини всіляких особистих катастроф, руйнувань і захворювань. Вони являють собою найбільш міцні ланцюги, що утримують людський розум в ганебному полоні [1].

Можна сказати, що непевненість у собі, нездатність самостійно приймати рішення, страх відповідальності призводять до «рабства», тобто залежності, свого роду «відходу від реальності» [6].

На підтвердження цього, А. В. Котляров пише про те, що «залежність - це спосіб втечі від внутрішнього неблагополуччя, внутрішньої бідності до зовнішньої ілюзії краси, щастя і свята» [5].

Формування залежності – процес, який має не тільки причини, форми, а й швидкість протікання. Причини та швидкість протікання залежності можуть бути різними.

Найбільший ризик розвитку тої чи іншої форми залежності проявляється в ситуації кризи. Поведінку в даному випадку визначають особистісні особливості, манера реагувати на кризу та вираженість актуальної ситуації. Слабкий розвиток або пригнічення таких властивостей, як стійкість до конфліктів, фрустраційна толерантність, задоволеність та соціальна компетентність, робить особистість нестійкою. Манера поведінки, що сприяє формуванню залежних відносин, може бути представлена у вигляді поступності, сором'язливості, репресивності, агресивності та ін.. Прискорення формування залежності сприяють особливості життєвої ситуації, такі як незадоволеність відносинами в сім'ї, школі, сусідами, на роботі, в інтимних стосунках і т.д.

Послідовність переходу від одного психічного стану до іншого в процесі формування залежності представлена австрійськими дослідниками венської організації «Contact». Динаміка формування залежності та властиві цьому процесу наростання напруження і загострення проблематики зображено у вигляді воронки, що дозволяє представити силу психологічного прискорення змін та послідовність виникнення, починаючи з перших ознак адитивної поведінки до формування паталогічної форми залежності [7].

Особа може змінювати стан своєї свідомості певним звичним способом, переключатися з однієї речовини на іншу або поєднувати різні форми залежності. Така легкість переключення, наприклад, з

однієї речовини на іншу може свідчити про те, що залежна особа відчуває найбільшу потребу в переживаннях, які штучно створюються різними психоактивними речовинами або стереотипними діями.

Суб'єктивно потреба в зміні стану свідомості може пояснюватися потребою в розвитку, в набутті нового психологічного, або, навіть, духовного розвитку. Митрополіт Антоній Сурожський вказував на розрізнення між духовними переживаннями зрілої особистості і переживаннями, викликаними ПАР: «Спроба досягнути переживання через наркотик – вольовий акт, що покликаний досягнути штучного переживання, а духовні переживання можна досягнути або набутти тільки через внутрішнє зростання. Друге: переживання, яке дає наркотик, триває стільки, скільки триває дія даного наркотику. Воно згасає разом з ним і залишає певні спогади, а той хто пережив містичний досвід - виходить з нього новою людиною. В результаті наркотичного досвіду залишається бажання штучно повторити даний досвід, оскільки його втрачено назавжди, містичний же досвід не створює звикання і не викликає потреби його повторювати, він завжди направляє людину до ближнього» [6].

Залежна поведінка характерна для тих, хто не знаходить всередині себе гідної мети, і тому постійно відчуває джерело внутрішнього дискомфорту. Причому, обтяжливість переживань посилюється під час стресових критичних ситуацій. Саме завдяки тому, що «всередині себе» погано, людина робить свій вибір на користь міфічного оазису комфорту і таким оазисом може стати що завгодно - і «хороше» і «погане» [8].

Психічна залежність [1,10] — це психічний потяг до наркотику і здатність досягнення психічного комфорту в стані сп'яніння. Такий потяг не завжди усвідомлюється і виникає на ранніх стадіях наркотизації та залишається на все життя. Причому, психічна залежність поширюється на всі види наркотичних речовин, навіть на ті, які не мають виражених «фізичних симптомів відміни» як, наприклад, кокаїн, оскільки в основі психічної залежності лежать фізіологічні механізми звикання.

Психічний потяг виражається в постійних думках про наркотик, підйомі настрою, в передчутті прийому, в незадоволеності у відсутності наркотику. Психічний потяг визначає настрій, емоційний фон особи, погляд на світ. Він здатен перебудовувати життєві інтереси, стосунки з іншими людьми, змінює соціальну орієнтацію особистості. Потяг до наркотику однаковий при будь-яких формах наркоманії. На пізніх стадіях стан психічного комфорту - це не стільки задоволення, скільки втеча від страждань. Зрештою, тільки під дією наркотику особі стає можливим виявляти здібності уваги, пам'яті, мислення. Всі згадані процеси набагато вищі, ніж у тверезому стані.

Отже, наркотик стає єдиною умовою благополучного психічного існування та функціонування. Що ж спонукає особу до залежності?

Численні зарубіжні дослідники [Psychological assessment., 1984] прийшли до висновку, що наркотична залежність визначається низкою факторів:

- потребою в контейнеруванні агресії;
- пристрасним бажанням задовольнити прагнення до симбіотичних відносин з материнською фігурою;
- бажанням послабити депресивний стан.

Залежні особи ведуть невпинну боротьбу з почуттям сорому і провини, відчуттям своєї нікчемності та підвищеної самокритичності [9].

Так, у роботах Я. Й. Вермеєра підкреслюється, що Супер-Его стає для залежної особистості нестерпним, суворим мучителем, від якого вона рятується втечею в світ наркотиків.

Б. В. Зейгарнік у праці «Патопсихологія» зазначала, що в процесі розвитку залежності формуються патологічно змінені потреби, порушується ієрархія мотивів. Потреби залежної особи стають некерованими і набувають будови потягів. Оскільки інтереси, переживання і прагнення людини будуються в залежності від її мотивів, зміни в змісті потреб сприяють змінам будови особистості людини. Одним з найбільш яскравих проявів порушення особистості є порушення підконтрольності, критичності поведінки [7].

Окремі особистісні властивості посилюються під впливом залежності від наркотиків, але структурний профіль особистості (співвідношення тих чи інших особистісних характеристик) довгі роки може зберігатися. Наприклад, схильність до хвилювання переростає в депресивність, чутливість загострюється і проявляється у вигляді тривожності. Якщо особа була активною і чутливою, по мірі розвитку залежності від наркотиків вона стає неспокійною, дратівливою, тривожною. Дані зміни не можна вважати незворотними.

Психологічна залежність від наркотиків на початковому етапі підтримується пристрасною і не викликає фізичних страждань при відсутності наркотику. Але з часом вона починає діяти таким чином, що тільки введення певної дози наркотичної речовини забезпечує комфортний стан, а його відсутність «ламає» не тільки тіло, але й свідомість.

На думку доктора Goels J., наркотик у залежної людини виконує «психотерапевтичні» функції, і, втрачаючи «ліки», вона гостро переживає біль, спустошеність, роздратування і безпорадність [11].

Допомагаючи наркозалежним, необхідно добре уявляти, що навіть при свідомій відмові від наркотика деякі пацієнти, втрачаючи патологічно сформовані компенсаторні механізми, не можуть стримувати дратівливість і навіть надмірну агресивність. Якщо

відмова від наркотиків збігається з гострим соматичним захворюванням, наприклад, загострення хронічного вірусного гепатиту, пацієнти можуть проявляти іпохондричну зосередженість на роботі організму, фіксувати в своїй свідомості больові відчуття.

Таблиця 1

Дія опіатів як терапія слабких сторін особистості за Goels J.

Дія	Психічний корелят
Знеболювання	• почуття неушкодженості
Ейфорія	• корекція страху • корекція почуття безпорадності • корекція депресивності • звільнення від почуття провини
Заспокоєння	• корекція гніву • корекція амбівалентності • приглушення почуття порожнечі • стримування неконтрольованих імпульсивних дій • захист від внутрішнього і зовнішнього подразнення • пригуплення супутніх вегетативних ознак паніки і почуття стресу

Психоаналітичний же напрямок стверджує, що в умовах сучасних ринкових відносин, а точніше в їх спотвореному вигляді, людина забуває про цінності людських відносин [5].

Наша цивілізація пропонує багато заміників, які допомагають людям не усвідомлювати своєї самотності: по-перше, суворий шаблон бюрократизованої, механізованої праці, який допомагає людям залишатися поза усвідомленням своїх основних людських бажань, прагнення до трансценденції та єдності. Оскільки один цей шаблон не справляється з завданням, людина намагається подолати неусвідомлений відчай за допомогою шаблону розваг, пасивного споживання звуків і видовищ, пропонованих розважальною індустрією, а також компенсувати це задоволенням від покупки нових речей та швидкої заміни їх іншими. Треба розуміти так, що людські відносини, не мають певної цінності - «пропозиції», не мають, відповідно, і «попиту» на них. Людські відносини (живе) замінюються відносинами до машин – комп'ютерів, смартфонів, автомобілів і т. д. (мертве) [1].

Ще одне пояснення причин психологічної залежності знайдено в роботах психолога екзистенціального напрямку В. Франкла. В праці

«Людина в пошуках сенсу» зазначається, що питання про сенс життя хвилює кожну людину. Про нього свідчить напрута між тим, «хто я є» і «ким я повинен стати», між реальністю та ідеалом, між буттям і покликанням. Духовні пошуки людини відображають рівень її свідомості по відношенню до життя. Людина, що вважає своє життя безглуздим, не тільки нещаслива, вона, взагалі, навряд чи придатна до життя. Якщо людина не може навести доводи на користь життя, то рано чи пізно у неї виникнуть думки про самогубство. Сенс життя кожної конкретної людини виявляється, а не придумується. Сенс існує не сам по собі, а в тій чи іншій ситуації для конкретної людини. Він унікальний. Сумніви у сенсі життя відображають істинно людські переживання, вони є ознакою людини в самій людині, оскільки тільки людина замислюється про сенс свого існування, сумніваючись у ньому. Проблема сенсу життя іноді може буквально «заволодіти» всією людиною. Але все одно життя висуває свої вимоги. Якщо людина забуває мету та захоплюється засобами, у неї виникає «невроз вихідного дня» або, як пише С. Франкл «смісловий вакуум» - відчуття порожнечі власного життя. Саме цей стан змушує людину «тікати від реальності», призводить до виникнення залежності, щоб врятуватися від жаху цієї порожнечі [4].

Наукові дослідження представників діяльнісного підходу Леонтьєва О.М. та Рубінштейна С.Л. дають підстави стверджувати, що дослідження діяльності особистості вимагає аналізу саме її внутрішніх системних зв'язків, тобто відносин між потребами, мотивами, як збудниками діяльності та цілями діяльності [2]. Таким чином, вони виділяють таке явище як зсув мотиву на мету. Цим явищем пояснюється психологічна залежність.

Висновок.

Отже, окремі особистісні властивості посилюються під впливом залежності від наркотиків, але структурний профіль особистості (співвідношення тих чи інших особистісних характеристик) довгі роки може зберігатися. Наприклад, схильність до хвилювання переростає в депресивність, чутливість загострюється і проявляється у вигляді тривожності. Якщо особа була активною і чутливою, по мірі розвитку залежності від наркотиків вона стає неспокійною, дратівливою, тривожною. Дані зміни не можна вважати незворотними. Психологічна залежність від наркотиків на початковому етапі підтримується пристрасною і не викликає фізичних страждань при відсутності наркотику. Але з часом вона починає діяти таким чином, що тільки введення певної дози наркотичної речовини забезпечує комфортний стан, а його відсутність «ламає» не тільки тіло, але й свідомість.

Враховуючи індивідуальну для кожної залежної особистості модель світу, що пояснює природу її психологічної залежності,

представляється можливим вдосконалення психотерапевтичних та психокорекційних заходів в умовах реабілітаційного процесу, що, поза сумнівом, сприятиме підвищенню його ефективності.

Список використаних джерел

1. Москаленко В. Д. Зависимость: семейная болезнь / В.Д. Москаленко – М. : ПЕР СЭ, 2006. – 352 с.
2. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии / А.Р. Лурия. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 384 с.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Смысл, Академия, 2005. – 352 с.
4. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл; [Пер. с англ.] – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
5. Фромм В. Анатомия человеческой деструктивности / В. Фромм. – Litres, 2015. – 253 с.
6. Литвинчук Л. М. Психокорекційна робота з хворими на наркоманію засобами мистецтва: теоретичні аспекти та перспективи / Л. М. Литвинчук // Горизонти освіти. – 2014. – №. 2. – С. 114-118.
7. Чернецька Ю. І. Сучасний стан та шляхи розв'язання проблеми ресоціалізації наркозалежних осіб в Україні та за кордоном / Ю. І. Чернецька // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки. – 2014. – №. 4. – С. 220-226.
8. Sorce V. Manuale per gli Operatori del Progetto “Terra Promesa” / V. // Sorce Caltanissetta. – 1992. – 180 p.
9. Principles of drug addiction treatment: A research-based guide / Third edition / National Institute on Drug Abuse National Institutes of Health U.S. Department of Health and Human Services, 2011. – 76 p.
10. De Leon G. Community as a method: Therapeutic Communities for special population and special settings / De Leon G. – Westport, Connecticut: Praeger Publishers, 1997. – 140 p.
11. Winklbaur B. et al. Association between prenatal tobacco exposure and outcome of neonates born to opioid-maintained mothers / Winklbaur B. et al //European addiction research. – 2009. – Т. 15. – №. 3. – С. 150-156.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Moskalenko V. D. Zavyysymost: semeinaia bolezni / V.D. Moskalenko – М. : PER SЭ, 2006. – 352 s.
2. Luryia A.R. Osnovy neiropsykhohohyy / A.R. Luryia. – М.: Yzdatelskiy tsentr «Akademyia», 2003. – 384 s.
3. Leontev A.N. Deiatelnost. Soznanye. Lychnost / A.N. Leontev. – М.: Smysl, Akademyia, 2005. – 352 s.

4. Frankl V. Chelovek v poyskakh smysla / V. Frankl ; [Per. s anhl.] – M. : Prohress, 1990. – 368 s.
5. Fromm V. Anatomia chelovecheskoi destruktivnosti / V. Fromm. – Litres, 2015. – 253 s.
6. Lytvynchuk L. M. Psykhokorektsiina robota z khvorymy na narkomaniiu zasobamy mystetstva: teoretychni aspekty ta perspektyvy / L. M. Lytvynchuk // Horyzonty osvity. – 2014. – №. 2. – S. 114-118.
7. Chernetska Iu. I. Suchasnyi stan ta shliakhy rozv'iazannia problemy resot-sializatsii narkozaleznykh osib v Ukraini ta za kordonom / Iu. I. Chernetska // Naukovi zapysky [Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia]. Psykholoho-pedahohichni nauky. – 2014. – №. 4. – S. 220-226.
8. Sorce V. Manuale per gli Operatori del Progetto “Terra Promesa” / V. //Sorce Caltanissetta. – 1992. – 180 p.
9. Principles of drug addiction treatment: A research-based guide / Third edition / National Institute on Drug Abuse National Institutes of Health U.S. Department of Health and Human Services, 2011. – 76 p.
10. De Leon G. Community as a method: Therapeutic Communities for special population and special settings / De Leon G. – Westport, Connecticut: Praeger Publishers, 1997. – 140 r.
11. Winklbaaur B. et al. Association between prenatal tobacco exposure and outcome of neonates born to opioid-maintained mothers / Winklbaaur B. et al // European addiction research. – 2009. – Т. 15. – №. 3. – S. 150-156.

Литвинчук Л. М. Современные взгляды на проблему психологической зависимости наркоманов.

В статье рассматривается проблема психологической зависимости наркоманов. Целью данной статьи является раскрыть современные взгляды на проблему психологической зависимости наркоманов. Учитывая индивидуальную для каждой зависимой личности модель мира, что объясняет существование психотерапевтических и психокоррекционных мероприятий в условиях реабилитационного процесса, что, несомненно, будет способствовать повышению его эффективности. Психическая зависимость в литературе рассматривается как психическое влечение к наркотику и способность достижения психического комфорта в состоянии опьянения. Такое влечение не всегда осознается и возникает на ранних стадиях наркотизации и остается на всю жизнь. Причем, психическая зависимость распространяется на все виды наркотических веществ.

Ключевые слова: влечение, зависимость, психический комфорт, психическая защита, психическое состояние, потребность, компенсаторные механизмы, эйфория, успокоение.

Litvinchuk M.L. Modern views on the problem of psychological dependence of addicts.

In the article the problem of psychological dependence of addicts. The purpose of this article is to reveal contemporary views on the problem of psychological dependence of addicts. Psychological dependence in the literature as mental desire for the drug and ability to achieve mental comfort in intoxication. That attraction is not always recognised and occurs in the early stages of anesthesia and remains for life. Subjectively, the need for a change in state of consciousness may be due to development needs, in the acquisition of a new psychological, or even spiritual development. Dependent behavior is typical for those who does not find within itself a worthy goal, and constantly feels the source of inner discomfort. Psychological dependence applies to all types of drugs.

Psychological dependence on drugs in the initial phase, supported by passion and does not cause physical suffering in the absence of the drug. But over time, she begins to act in such a way that only the introduction of a certain dose of a narcotic substance provides a comfortable condition, and his lack of «breaks» not only the body but also the mind. Dependent behavior is typical for those who does not find within itself a worthy goal, and constantly feels the source of inner discomfort. Moreover, painful experiences is enhanced during the stress of critical situations. Considering the individual for each dependent of the individual world model that explains the nature of her psychological dependence, possible improving the psychological and psychocorrective measures in the rehabilitation process, which undoubtedly will increase its effectiveness.

Keywords: *attraction, addiction, mental comfort, psychic protection, mental condition, demand, compensatory mechanisms, euphoria, sedation.*

УДК 159.9 (075.8)

ЛЮТА Л.П.

*кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи
факультету психології Київського національного університету імені
Тараса Шевченка, м. Київ*

ДИНАМІКА ТУРИСТИЧНИХ ЗАПИТІВ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті проаналізовано інституціоналізацію туризму на основі динаміки туристичних запитів. Результати отримані в ході проведення опитування менеджерів туризму. Продемонстровано, що для сучасного етапу розвитку характерна поява туристичних інтересів, які прийшли на зміну потреб. Виявлено, що туризм знову стає індивідуальним. Доведено, що складність в роботі менеджера полягає в умінні виділити з великого спектра актуальних прагнень те, що виявиться домінуючим і співвіднести його зміст з наявним туристичним продуктом. Доведено, що туризм розвивається за мережевим принципом.

Ключові слова: *запити туристів, туристичні інтереси, організаційні форми туризму, інституціоналізація.*

Постановка проблеми. Кожен соціальний інститут є відображенням суспільних процесів, які відбуваються у суспільстві. Туризм з цієї точки зору є досить показовим. Не зважаючи на кризову ситуацію українці позиціонують себе, відповідно до місць відпочинку. Ідея відкритого світу продовжує захоплювати думки людей. Деякі туристичні агенції та туроператори полишили ринок, а інші утрималися та зберегли свої позиції. Це не можливо було зробити без детального аналізу кон'юктури ринку та актуальних запитів туристів. Якщо не працюють звичні схеми, потрібно пропонувати нові. Як змінилося відношення до туризму та подорожей загалом? Які організаційні форми та зміст туристичних продуктів виявився успішним? Відповідь на ці питання, ми намагалися з'ясувати.

Мета нашого дослідження на основі аналізу туристичних запитів з'ясувати особливості інституціоналізації туризму в Україні.

Аналіз досліджень та публікацій з даної теми. Ринок туристичних послуг досліджували: Андросов Т., Галасюк С., Гонтаржевська Л. І., Нездоймінов С., Шталь Т. Аналізом туристичних потоків займалися Алексеєва Н.Ф., Дринь О.Я. Конкретні дослідження туристичної галузі висвітлювалися в працях Біржакова С.М., Ворошилова Г.О., Єременко А.Ю., Колесник О.О. Питаннями маркетингу в туризмі присвячені роботи: Безносок В.Д., Ведмідь Н.І., Квартальова В.А., Шульгіна Л.М. Розробка видів туризму пред-

ставлена в роботах Алешугіна Н.О., Бабкіна А.В., Дербчинської А.В., Пендерецького О.В.

В класифікації турів виділяють як складову мотивацію. За цією ознакою тури розподіляють на: курортно-лікувальні, рекреаційні, культурно-пізнавальні, спортивні, ділові, наукові, релігійні, етнічні т.д. [1, с.136]. Насправді ж, подорожуючи турист ставить перед собою не одну мету. В залежності від індивідуальних потреб, один з мотивів стає домінуючим. Під терміном «мотиви туризму» розуміють ті спонукальні причини, які визначаються біологічними і соціальними потребами і примушують людей задовольняти їх, купуючи туристичний продукт.

У різні часи мотиви подорожей були різними. За часів Античності і до середини XIX ст. подорожі були не самоціллю, а необхідною умовою і засобом досягнення іншої мети, а саме: торгіві справи, розширення освітнього світогляду, лікування, паломництво. На початку XIX ст., з розвитком промислової революції, еволюцією транспорту і збільшенням вільного часу - розпочався етап масового туризму. Це спричинило будівництво готелів, появу бюро організації подорожей, розвиток комплексних туристичних послуг.

Виклад основного матеріалу. Зміни в соціальній ситуації, які спричиняють появу нового способу життя, обов'язково змінюють характер соціальних потреб. Інституціоналізація сфери туризму фіксується у зміні змісту соціальних потреб. Потреба – нужда у будь-чому, що об'єктивно необхідне для підтримання і розвитку організму, особистості, соціальної групи та суспільства у цілому. Відсутність бажаного породжує прагнення змінити такий стан. Потреба є внутрішнім стимулом активності. Він є відображенням невідповідності між внутрішнім станом і зовнішніми умовами діяльності. Тільки після розуміння людиною того, в чому сенс нової потреби, вона може спрямувати свою активність на пошук способу або предмета її задоволення. Лише актуальні потреби мають спонукальну силу, а їх предметний зміст відображається у сформованій системі цінностей.

Ми пропонуємо, як визначну характеристику до розуміння інституціоналізації обрати зміну потреби залучення до туристичної діяльності індивіда. Зміна потреби зафіксована у чотирьох організаційних формах:

- туризм як частина виховного процесу;
- туризм як самоорганізована група;
- туризм як культурно-ознайомча діяльність;
- туризм як рекреація.

Ці організаційні форми ілюструють становлення туризму як соціального інституту. Вони відрізняються за потребою, яку можна задовольнити в відповідний спосіб та специфічними функці-

ями. Виховна форма передбачає наявність потреби у фізичному та духовному розвитку та виконує освітньо-естетичну функцію. Самоорганізована форма базується на захопленні та дає можливість реалізації комунікативної та рекреаційної функції. Поява культурно-ознайомчої форми туризму була пов'язана з цікавленістю та інтересом, які задовольняли пізнавальну функцію. Рекреаційна передбачає прагнення у оздоровленні та відпочинку, що дає відновлення тілесне та психічне. Конкретний спосіб реалізації може бути найрізноманітнішим: туристичний похід, освітньо-екскурсійний виїзд, сплав, санаторно-курортний та пляжний відпочинок і т.д.). Всі ці історичні організаційні форми туризму продовжують своє існування і сьогодні. Однак, сучасний стан туристичної індустрії має більш складну структуру та появу абсолютно нових форм, які вимагають систематизації.

З цією метою ми провели опитування 38 менеджерів туристичних агенцій. Критерій вибірки респондентів: стаж роботи не менше 7 років; досвід безпосереднього спілкування з клієнтами; особиста участь у створенні туристичних турів. Всі ці умови дають можливість оцінити динаміку туристичних запитів, які мають відобразитися у конкретному туристичному продукті. Метод дослідження – неструктуроване інтерв'ю, яке складалося з трьох блоків питань. Перший блок мав на меті з'ясувати особливості туристичних запитів до початку військових дій на Сході України. Другий направлений на аналіз теперішньої ситуації на ринку туристичних послуг. Питання третього блоку стосувалися можливих перспектив щодо розвитку туристичної індустрії в Україні, які запити будуть популярними в майбутньому. Ми намагалися виявити співвідношення між наявною пропозицією та можливостями задоволення специфічних запитів. Менеджер з'ясує, що хоче клієнт, а потім пропонує з наявних продуктів, чи намагається сформувати щось нове.

Ми можемо виокремити три вектори аналізу отриманих результатів:

- запити українців в закордонних турах;
- запити українців в подорожах Україною;
- запити іноземців в подорожах Україною.

Найбільш складно було отримати інформацію, яка стосувалася запитів іноземців. Вітчизняні туристичні агенції працюють переважно з українськими туристами. В основному звучали думки про те, що популяризація бренду Україна – це державна справа. Наявна певна інфраструктура, але відсутній попит. Підприємства туристичної індустрії навіть не роблять ставку на формування попиту та збільшення привабливості України в світі. Це свідчить про те, що немає фахівців відповідної компетенції. Іноземців Україна цікавить переважно як відвідання певних подій (Євро 2012, Євробачення) або

екстремальних об'єктів (Чорнобиль). За результатами дослідження туристичного порталу TripAdvisor нашою державою цікавляться переважно росіяни (66,7%), американці (6%) та британці (3,1%) [3]. Це свідчить про те, що не зважаючи на бойові дії потік туристів з Росії залишається найбільшим. Скоріш за все, люди підтримують родинні контакти, або у них є достатня інформація про цікаві місця для відвідування. Корисною для підняття іміджу України стала інформація, що Київ найбільш дешево та зручно місце для студентства. Потреби, які задовольняють туристи із закордону це – екстрим, пошук яскравих вражень, привабливі ціни та, як не прикро, секс-туризм. Такі складові формують образ країни. Зараз існує єдиний найбільш потужний канал формування іміджу країни – це наші туристи закордоном. Однак, цим каналом управляти досить складно, тому імідж формується стихійно.

Менеджери туристичної сфери зафіксували пошвавлення попиту українців щодо подорожей Батьківщиною. Переважно це короткотермінові поїздки на вихідні. Суттєво збільшилися потоки подорожуючих до Одещини та Миколаївщини. Деяке сезонне (зимове) збільшення можна зафіксувати в Карпатському регіоні.

Найбільший відсоток клієнтів туристичних агенцій, це подорожуючі закордон. В результаті проведеного дослідження з менеджерами туристичної сфери, ми виявили таку динаміку запитів туристів.

Аналіз потреб свідчить, що за своїм змістом вони суттєво не змінилися. Найбільших змін зазнали види туризму, які пропонують потужну інфраструктуру і вдосконалене обслуговування. Менеджери фіксують зменшення кількості подорожей на одну особу. Українці не перестали подорожувати, вони стали робити це лише раз на рік, а не 2-3 як раніше. Слід зазначити, що як сьогодні, так і раніше туристи є люди зі стабільним і високим прибутком. Найбільш часто подорожуючі прагнуть - оздоровитися, спробувати щось нове, відволіктися від буденного й набратися нових вражень. Ці запити є незмінні останні роки. Туризм надзвичайно динамічна, мобільна й непередбачувана галузь, яка урізноманітнює свій продукт. Прямі авіарейси наразі з'єднують такі віддалені міста планети, про які раніше нічого не було відомо. Туристи, так само як і працівники, знаходять в постійному пошуку чогось нового, незвичайного, цікавого, розширюючи та відкриваючи нові ринки. Так можна пояснити поступове зменшення темпів приросту кількості туристів до традиційної Європи та їх збільшення до країн Південно-Східної Азії.

Популярними стають комбіновані тури. Поєднання в межах однієї поїздки відвідання декількох дестинацій та різних видів відпочинку (екскурсії та відпочинок на пляжі або шопінг та гірсько-лижні тури). Сучасний споживач прагне отримати максимум нових

вражень від поїздки, що веде до інтенсифікації туристичного відпочинку. Насиченню його екскурсіями, прогулянками, зустрічами, бесідами.

Найбільш популярний пляжний відпочинок за такими напрямками: Єгипет, Туреччина, Чорногорія, Греція. Основними причинами зростання інтересу до даних країн є спрощення польотної програми, а саме поява лоу-костів, розширення чартерних рейсів, відкриття нових напрямків рейсів. Наприклад країни, що не так давно вважалися екзотичними набули масовості та доступності: Шрі Ланка, Таїланд, В'єтнам, Індія (Гоа), Мексика.

Потреба клієнта має бути опрацьована у конкретному запиті. Сьогодні коло потреб, яке клієнт може задовольнити в сфері туризму є неймовірно великими. В процесі спілкування менеджер має співвідносити зміст туристичної пропозиції з сутністю актуальної потреба, яка була заявлена в запиті. Успішний менеджер завжди розуміє, який реальний спектр потреб знаходиться за озвученим запитом. Полімотивація включення до туристичної сфери вимагає актуалізації наявних потреб. Якщо це відбувається той чи інших туристичний продукт стає популярним.

Наприклад, після закриття доступу до Криму, багато туристів наважилася на відвідання закордонних курортів, переважно це Болгарія. Знайоме Чорне море та можливість автобусного туру суттєво впливають на вибір. Одна й та сама потреба у рекреації та запит на простий, зрозумілий сервіс знайшли своє відображення у новому туристичному напрямку.

Актуальна потреба втекти від сумної військової реальності спонукає обирати українців безвізові напрямки. Частіше за все це - Єгипет, Туреччина, Кіпр, Ізраїль, Чорногорія. Проста процедура оформлення туру впливає на остаточне рішення. Адже якщо виникло бажання поїхати такий варіант є найшвидшим. Це традиційні для відпочинку країни, але якщо правильно актуалізувати потребу потік туристів за цим напрямком не зменшується.

Туризм раніше задовольняв пізнавальні та рекреаційні потреби. Особа, яка подорожувала, перш за все, мала певну потребу, переміщення не було самоцілью. Просто ту чи іншу потребу неможливо було задовольнити за місцем проживання. Аналіз сучасного стану туристичних запитів, свідчить про появу туристичних інтересів. Люди починають вирушати в інші місця, не лише з відчуттям нестачі та актуальної потребою, а мають особисте прагнення та зацікавлення.

Туризм став обов'язковим елементом способу життя, так званий «туристичний стиль життя». Зміна організації праці, поява професій, які не вимагають постійного знаходження на робочому місці, спричинили суттєві зміни навіть в розумінні самої сутності

туризму. Раніше люди змушені були жити там, де є робота. Така прив'язка зараз не обов'язкова. Можливість віддалено працювати, дає перспективи для туристичного ринку багатьох країн Південно-Східної Азії.

Характерними рисами туризму майбутнього стають індивідуальність та інтерактивність. Індивідуальність досягається за рахунок безболісного «зчитування» інформації через глобальну мережу, електронну пошту, мобільні телефони. В соціальних мережах знають наші смаки та вподобання та вдало роблять пропозиції.

Туристична індустрія постає як глобальна світова соціальна мережа, учасниками якої є величезна кількість людей. Стати членом цієї мережі престижно, багато хто прагне долучитися. Щоб вижити в сфері туризму з'являються мережеві готелі, ресторани, бари. Успішні місця відпочинку створюють навколо себе мережу постійних клієнтів.

За цим принципом в сфері маркетингу послуг запускаються програми лояльності, яку формують або збільшують прихильність до марки або кампанії. Лояльність – це не раціональна оцінка пропозиції, а скоріш її емоційне сприйняття. Апелювати слід не до розуму, а до почуттів. Лояльний клієнт має емоційний зв'язок між продуктом та споживачем. Він не реагує на тактичні прийоми конкурентів. Конкретні місця відпочинку, готелі, ресторани мають своїх відданих прихильників.

Сучасний спосіб життя не задовольняє потребу людей у спілкуванні, а скоріше поглиблює почуття самотності. Люди потребують друзів, люди потребують слів, люди потребують емоцій. З'являється все більше охочих платити за особисту увагу, і не лише грошима, а й своєю лояльністю. Тому продавати потрібно не просто товар чи послугу, слід продавати взаємовідносини. Послуга має стати індивідуалізованою.

Висновки. В результаті проведеного дослідження з менеджерами туристичної сфери ми отримали такі результати.

Туристична діяльність вирізняється полімотивацією залучення. Складність у роботі менеджера полягає, по-перше, у вмінні виокремити з великого спектру прагнень те, яке виявиться домінуючим і клієнт прийме остаточне рішення щодо подорожі. По-друге, співвідносити зміст наявного туристичного продукту із заявленим запитом.

Місткість ринку туристичних послуг в Україні є доволі великою, але основна проблема – сервіс. Досить часто історичні туристичні об'єкти в Україні взагалі не клієнт-орієнтовані. Керівники наповнюють продукт змістом не орієнтуючись на цільову аудиторію.

Переважна більшість подорожуючих задовольняє потребу у рекреації та пізнанні. Але можна зафіксувати особливий пласт подорожуючих, які керуються лише власним інтересом та цікавістю. В цьому сегменті активно розвивається організація самостійних подорожей без залучення туристичних агенцій. Тобто на зміну рекреаційним, пізнавальним, релігійним потребам прийшли туристичні інтереси.

Туризм став частиною успішного світового бізнесу. Він розвивається за стандартними правилами успішного підприємства. Туристичний продукт має задовольняти безліч потреб одночасно. Потреби у сфері туризму стали максимально інтенсифіковані. Під час однієї подорожі учасники мають прагнення відпочити на пляжі, побачити історичні пам'ятки, відвідати концерт відомого співака та скуштувати незвичні блюда місцевої кухні.

Сучасна туристична індустрія ефективно використовує напрацювання в сфері бізнесу. Успішні компанії працюють за мережовим принципом. Є приклади штучно створеної мережі. Існують відомі мережеві готелі, гірськолижні курорти, ресторани та бари. Споживачі утворюють між собою мережу, яка продовжує існування поза межами відпочинку. Або вже існуючі соціальні мережі намагаються залучити до кола постійних клієнтів.

Місця відпочинку мають статусний та іміджевий характер. Багато хто позиціонує себе в суспільстві через місця відпочинку. Учасники опитування виявили тенденцію, що чим менші статки, тим більше умов висувають клієнти. Вони прагнуть хоча б на тиждень у рік відчувати себе успішною людиною в системі «all inclusive». Саме така потреба співвітчизників вдало використовується у роботі.

Туризм одинаків поступився груповому на початку ХХ ст., а зараз спостерігається зворотна тенденція. Туризм знову стає індивідуальним.

Існує стійка мода на подорожі. Ця ідея захоплює думки споживачів. Сучасний час характеризується появою homo viator (людина подорожуюча). Перспективними напрямками подальших досліджень є відповідь на питання як і для кого туризм стає стилем життя.

Список використаних джерел:

1. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). К.: Альтерпрес. – 2002. – 436 с.
2. Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму: підручник/ Ф.Ф.Шандор, М.П.Кляп. – К.: Знання. – 2013. – 334 с.
3. <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/1934528-tripadvisor-nadav-statistiku-turistichnogo-popitu-na-ukrajinu.html>

Льота Л.П. Институционализация туризма на основе анализа динамики туристических запросов

В статье проанализировано институционализацию туризма на основе динамики туристических запросов. Результаты получены в ходе проведения опроса менеджеров туризма. Продемонстрировано, что для современного этапа развития характерно появление туристических интересов, которые пришли на смену потребностям.

Выявлено, что туризм снова становится индивидуальным. Доказано, что сложность в работе менеджера заключается в умении выделить из большого спектра актуальных стремлений то, что окажется доминирующим и соотнести его содержание имеющимся туристическим продуктом. Доказано, что туризм развивается по сетевому принципу.

Ключевые слова: *запросы туристов, туристические интересы, организационные формы туризма, институционализация.*

Lyuta Lesya. The dynamics of travel requests in modern society

The article analyzes the institutionalization of tourism on the basis of the dynamics of travel requests. The results obtained during the survey of managers of tourism. Demonstrated that the current stage of development characterized by the appearance of tourist interest. Polimotivation is characteristic of modern tourism.

Tourism is once again becoming individual. Tourism singles changes the group in the early twentieth century, now bucking the trend.

Investigated that the complexity of the manager is the ability to distinguish from a large range of current aspirations one that will be dominating and its contents relate to existing tourism product.

It is proved that tourism develops as networked. Initially formed a network that unites adherents around her, and then there are new organizational forms.

Keywords: *demands of tourists, tourist interests, the organizational forms of tourism, institutionalization.*

ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

У статті розглядається проблема психологічної компетентності, як складової професійної компетентності фахівців соціономічних професій. У дослідженні висвітлені основні наукові підходи до визначення понять: “компетентність”, “професійна компетентність”, “психологічна компетентність”. Визначена структура, складові, зміст та особливості прояву психологічної компетентності фахівців професій соціономічного типу.

Ключові слова: *компетентність, професійна компетентність, психологічна компетентність, професії соціономічного типу.*

Постановка наукової проблеми. Соціальні, економічні та політичні зміни в нашій країні призвели до різкого збільшення осіб, які потребують допомоги з боку працівників соціономічних професій. У своїй роботі такі фахівці мають справу з різними соціальними проблемами та ситуаціями, які характеризуються складністю, динамічністю й невизначеністю. Разом з тим виникає необхідність розширення кола надання послуг населенню та підвищення їх якості, зростають вимоги до професійного рівня фахівців з боку соціуму та керуючих органів, ускладнюються умови професійної та психологічної взаємодії. Усе це зумовлює актуальність розгляду проблеми розвитку психологічної компетентності у фахівців соціономічних професій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема класифікації існуючих професій та визначення їх основних особливостей висвітлена у роботах Л.В. Буркової, Е.О. Клімова, А.К. Маркової, С.В. Кузнецова та ін. Проблема компетентності фахівців та різних її аспектів також привертала увагу багатьох вчених. Вченими досліджувалися методологічні й теоретичні аспекти розвитку професійної компетентності (С.В. Харченко, Е. Ф. Зеєр, А.К. Маркова); різні аспекти готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності розглядали такі вчені як Т.В. Аветісян, Т.А. Голубенко, І.А. Зимня, О.Г. Карпенко, А.Й. Капська, Н.А. Сейко, О.І. Тополь, Ю.М.Швалб. Але незважаючи на велику кількість досліджень, проблема психологічної компетентності працівників професій соціономічного типу є мало вивченою та потребує подальших наукових розробок.

Метою статті є теоретичний огляд основних наукових досліджень з проблеми визначення сутності понять “компетентність”, “професійна компетентність”, “психологічна компетентність”. Визначення структури та складових професійної та психологічної компетентностей, їх змісту, та окреслення важливості їх розвитку у фахівців соціономічних професій (педагогів, психологів, юристів і соціальних працівників).

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи різні аспекти та особливості соціономічних професій, вчені, у своїх дослідженнях часто відносять їх до типу “людина-людина”, використовуючи класифікацію, розроблену Є.О. Клімовим. В основі цієї класифікації у якості критерію розподілу виступає предмет праці. Автор виділяє п’ять типів професій: «людина-людина», «людина-природа», «людина-техніка», «людина-знакова система», «людина – художній образ». Для професій типу «людина-людина» предметом праці виступає включення людини до професійної діяльності. До них відносяться професії, пов’язані з навчанням і вихованням, тренуванням (вихователь, гувернер, тренер, вчитель та ін.); управлінням виробництвом, керівництвом людьми, колективами (адміністратор, менеджер); правовою допомогою (суддя, адвокат, робітник міліції та ін.); вивченням, описанням, дослідженням інших людей (соціолог, психолог, журналіст, слідчий); медичним обслуговуванням людей (лікар, медсестра, зубний технік та ін.) [10, с. 160].

Проте існують дослідження, і ми погоджуємося з думкою їх авторів, у яких вчені приходять до висновків, що такий підхід є досить узагальненим і що професії соціономічного типу можуть бути віднесені до типу “людина-людина” лише частково. У нашій роботі ми спираємося на дослідження Л.В. Буркової [3-5], яка вперше обґрунтувала необхідність виділення окремої групи соціономічних професій, а також на основі аналізу існуючих підходів та власних досліджень, виділила основні ознаки та особливості цих професій.

Автор визначає *соціономічні професії* як професії, що:

1) впливають на соціальну взаємодію через організацію, управління, дослідження, створення механізмів розвитку, корекцію, формування соціальних стосунків на всіх суспільних рівнях та створення соціальних систем;

2) вирішують професійні завдання, пов’язані з соціальними стосунками в суспільстві, зміст яких зосереджено на їх розвитку, регуляції, дослідженні соціальних закономірностей у тенденції, збереження й трансформації історично визначених і прийнятих у суспільстві форм культури й традицій на всіх рівнях соціальної взаємодії [3, с. 72].

Узагальненим предметом професійної діяльності представників соціономічних професій виступають соціальні стосунки, що здій-

снюються на різних рівнях соціальної взаємодії, трансформуються на кожному з них, виявляючи індивідуальну спрямованість та специфіку [5, с.20].

До соціономічних професій відносять наступні: психолог, педагог, соціальний працівник, журналіст, політолог, соціолог, соціальний педагог, юридичні професії.

Соціономічні професії характеризуються відсутністю єдиних і жорстких вимог до самого процесу професійної діяльності й до продукту праці. У той же час до представників таких професій пред'являються високі вимоги, відповідно до того, що об'єктом праці виступають інші люди, а коло вирішуваних ними професійних завдань є неоднорідним. У переважній своїй більшості здатність вирішення професійних задач потребує від фахівця уміння ідентифікувати проблеми, визначати їх ознаки, аналізувати та моделювати ситуацію, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, знаходити серед альтернатив рішення та прогнозувати їх вплив на результат рішення, проектувати або розробляти план рішення, вирішувати їх у реальному режимі, оцінювати результати рішень, свою професійну діяльність [4]. Зважаючи на це, професійну діяльність фахівців соціономічних професій трактують як систему постановки та розв'язування професійних задач, що зумовлює необхідність формування професійних компетентностей на засадах задачного підходу.

Для розуміння сутності поняття професійної компетентності та проблеми формування психологічної компетентності як її складової необхідним, на нашу думку, є уточнення відповідних категорій.

Категорії “компетентність” та “компетенція” всебічно розглядаються у вітчизняних психолого-педагогічних наукових джерелах. Більшість дослідників наголошують на важливості вивчення саме психологічної природи цих понять та вивчення внутрішніх характеристик досліджуваних феноменів.

Поняття “компетентності” розглядається вченими як:

1) категорія, яка вказує не лише на вміння, знання, досвід, а й на рівень особистісного розвитку [11, с.111];

2) коло повноважень будь-якої посадової особи чи органу; володіння знаннями, досвідом у певній галузі. А також сукупність взаємозалежних якостей особистості (знання, уміння, навички, способи діяльності), необхідних для якісної продуктивної діяльності [19];

3) спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання. При цьому знання, навички, здібності, мотиви, цінності та переконання розглядаються як можливі складові компетентності, що роблять людину компетентною лише тоді, коли забезпечують ефективне та якісне виконання нею певної діяльності [2, с. 34].

4) як особистісна характеристика людини, яка повноцінно реалізує себе у житті, володіючи відповідними знаннями, уміннями, навичками, досвідом та культурою [1].

У наших дослідженнях ми спираємося на ідеї компетентнісного підходу, який розробляється вітчизняними та зарубіжними дослідниками (І.Д. Бех, В.О. Болотов, Л.В. Буркова, І.О. Зімня, О. В. Овчарук, Н. С. Побірченко, Г.К. Селевко, А.В. Хуторський, Ю.М. Швалб та ін.), починаючи з 90х років минулого століття. У рамках цього підходу компетентність починають розглядати як результат, характеристику того, що здатний робити індивід, а не опис процесу її набуття.

Розглядаючи дві головні категорії цього підходу “компетенцію” та “компетентність”, ми спираємося на дослідження Ю.М. Швалба [17,21,22], який, аналізуючи психологічну структуру компетентностей, відзначає, що поняття «компетенції» відображає переважно соціальну сторону діяльності суб'єкта й фіксує коло іззовні заданих цілей і запропонованих способів діяльності. Так, у професійній діяльності компетенції суб'єкта визначаються посадовими обов'язками й посадовою інструкцією, а в системі освіти – цілями навчальної діяльності суб'єкта освіти й навчальним планом. Компетенція відображає цільовий бік соціальної діяльності суб'єкта, роблячи її більш визначеною й, водночас, обмеженою. З цього погляду психологічний зміст поняття компетенції становлять: процеси прийняття суб'єктом іззовні заданих цілей; процеси трансформації ззовні заданих цілей у цілі й завдання власної діяльності; процеси самовизначення суб'єкта стосовно заданих цілей діяльності [21, с.31-32].

«Компетентність» же визначається як здатність суб'єкта до вирішення класу завдань, та відбиває внутрішню сторону діяльності суб'єкта з реалізації тих цілей, які задані в понятті компетенції. Таке визначення компетенції приводить вченого до розуміння, що компетентність треба розглядати у трьох площинах аналізу: 1) психологічній (здатність суб'єкта); 2) праксеологічній (діяльнісній); 3) культурологічній [17, с. 410-411].

Визначаючи поняття “*професійна компетентність*”, науковці притримуються загалом двох підходів – одні трактують це поняття, як обсяг знань, умінь і навичок, необхідних для діяльності певного фахівця, а другі вважають, що “*професійна компетентність*” – це не тільки володіння певним обсягом знань, а й можливість їх гнучкого використання.

Н.І. Мачинська визначає “*професійну компетентність*” як базову характеристику діяльності спеціаліста, яка включає як змістовий (знання), так і процесуальний (уміння) компоненти й має головні суттєві ознаки, а саме: мобільність знань, гнучкість методів професійної діяльності й критичність мислення [13, с.127].

Використаємо визначення, наведене Л.В. Бурковою: “*професійна компетентність*” - це здатність фахівця розв’язувати професійні задачі, застосовуючи способи професійних дій та способи професійної діяльності в межах професійних компетенцій [5, с.139].

Розглядаючи професійну компетентність як характеристику міри опанування особистістю своєї професійної діяльності, можна визначити її структуру наступним чином:

1) усвідомлення власних спонукань до означеної діяльності, потреб і інтересів; прагнень і ціннісних орієнтацій; мотивів діяльності; уявлень про свої соціальні ролі;

2) оцінка своїх особистих властивостей і якостей спеціаліста, професійних знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей;

3) регулювання на цій основі свого професійного становлення [6].

Складовими професійної компетентності є: знання, уміння, наявність спеціальної освіти, загальна та спеціальна ерудиція, постійне підвищення науково-професійної підготовки; уміння використовувати адекватні технології, виконувати відповідні соціальні ролі в професійній діяльності, здатність кваліфіковано виконувати визначенні види соціально-педагогічної роботи в межах професії, досягаючи при цьому високих кількісних і якісних результатів праці на основі наявних психолого-педагогічних знань, умінь [9, с. 21-30].

Психологічна компетентність є однією з найважливіших складових професійної компетентності фахівця соціономічних професій і є системним особистісним утворенням, що виявляється на різних рівнях психологічної реальності людини [13, с.34].

Зміст психологічної компетентності фахівця, з урахуванням загальних і специфічних особливостей їх професійної діяльності, визначається як системна якість особистості, що містить професійно-дієві особистісні установки й властивості щодо засвоєння та ефективного використання психологічної інформації в процесі професійної діяльності, а також відповідні вміння, навички, які дозволяють якісно здійснювати професійні функції [13, с.35].

Розглядаючи психологічну компетентність як складову професійної компетентності, відзначимо, що погляди на її структуру й зміст відрізняються у різних професіях соціономічного типу. Розглянемо поняття психологічної компетентності в педагогічній, психологічній, юридичній практиці та в соціальній роботі.

У педагогічній практиці психологічна компетентність визначається як система знань, умінь і навичок, які забезпечують майбутньому фахівцю не тільки загальнопсихологічну підготовленість, а й високий рівень професійної самосвідомості, уміння керувати своїм психічним станом, сукупність психологічних знань і умінь, а також певних особистісних якостей, які дозволяють ефективно здійснювати професійну діяльність.

У структурі психологічної компетентності вчителя виділяють такі компоненти:

- 1) когнітивний (система наукових психологічних знань про людину й соціальну взаємодію людей, система адекватних уявлень про свій внутрішній психічний світ і особистісно-індивідуальні якості, розвинений соціальний інтелект, креативність, схильність до соціальної творчості);
- 2) рефлексивно-перцептивний (спостережливість, уважність до людей, психологічна проникливість, уміння адекватно сприймати самого себе, прогностичні здібності, здібності до ідентифікації);
- 3) афективний (чуйність до людей, розвинута емпатія й вміння співчувати, багатство й дієвість переживань, емоційна стабільність, чуйність, доброзичливість, почуття власної гідності, почуття гумору);
- 4) вольовий (здатність протистояти зовнішньому тиску, здатність придушити негативні емоційні впливи й сильні переживання, здатність не допускати зривів діяльності при значних психічних і фізичних навантаженнях, самоконтроль, витримка, наполегливість у затвердженні моральних цінностей і відстоюванні моральних принципів, надійність);
- 5) комунікативний (уміння спілкуватися з різними людьми, адекватно передавати інформацію, уміння будувати й висловлювати свої думки логічно);
- 6) регулятивний (адаптивність, довільна саморегуляція поведінки й діяльності, володіння собою, уміння керувати своїми психічними станами і інтелектом, моральна саморегуляція);
- 7) ціннісно-смысловий (соціальні норми, цінності, інтерес до людей, толерантність, гуманність, порядність, справедливість, відповідальність, моральність, самоповага) [18, с.161-162].

Досягнення вищого рівня психологічної компетентності педагога є передумовою активізації ним процесу учіння суб'єкта навчання, розвитку його навчальної рефлексії й формування позитивних мотивів навчання та здібності до самоосвіти. Проявом психологічної компетентності педагога є педагогічна уява, яка виражається в передбаченні ним наслідків своїх педагогічних дій, у проектуванні особистісного розвитку вихованців [8, с. 30].

У психологічній практиці науковці, досліджуючи професійну компетентність психолога, відзначають, що вона є складним психологічним утворенням, що забезпечує успішність його професійної діяльності й включає в себе систему діяльнісно-рольових (знання, уміння й навички) та особистісних (професійно-важливих якостей) характеристик.

Н.В. Чепелева трактує професійну компетентність практичного психолога як єдність знань, необхідних для успішного здійснення

професійної діяльності та досвіду, який передбачає не лише володіння необхідними практичними вміннями й техніками, а й наявність у фахівця розвинутого поля професійних смислів, що великою мірою зумовлюють творчий характер діяльності практичного психолога. Саме розвинена смислова сфера особистості є передумовою продукування нових ідей, креативного виходу з складних життєвих ситуацій [20, с.13].

Професійну компетентність психолога складають наступні компоненти:

- 1) технічна компетенція – уміння трансформувати мету, поставлену замовником чи клієнтом у систему конкретних діагностичних чи дослідницьких методик, застосовувати їх практично;
- 2) міжособистісна комунікативна компетенція – розвинуті комунікативні навички, спостережливість до індивідуальних та групових процесів, уміння їх інтерпретувати, високий рівень усвідомлення себе та розуміння інших;
- 3) контекстуальна компетенція – володіння соціальним контекстом, у якому існує професія, розуміння де і кого консультує, тренує;
- 4) адаптивна компетенція – здатність передбачити зміни у професії й пристосуватись до них;
- 5) концептуальна компетенція – володіння загальноприйнятими основами знань, на яких базується психологічна практика;
- 6) морально-етична компетенція – володіння системою моральних переконань та цінностей, властивих сучасній психологічній практиці;
- 7) інтегративна компетенція – уміння цілісно та швидко приймати необхідні рішення, творчо ставитися до своєї діяльності [7, с.154-155].

Одним із показників професійної компетентності психолога Мусіхіна О.В. виділяє соціально-психологічну компетенцію, тобто здатність індивіда ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми в системі міжособистісних відносин. Автор відзначає, що соціально-психологічна компетенція формується в ході освоєння людиною систем спілкування й включення в спільну діяльність та являє собою вміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях, правильно визначати особистісні особливості та емоційні стани інших людей, вибрати адекватні способи спілкування з людьми і реалізувати їх в процесі взаємодії, а також уміння поставити себе на місце іншого [15, с.38].

Психологічна компетентність у юридичній практиці розглядається як якість, яка допомагає запобігти помилкам, які можуть виникнути при судженнях про людські провини внаслідок неврахування певних психологічних моментів. Також психологічна компетентність юриста передбачає наявність у всіх працівників юри-

дичних органів розвиненої системи психологічних знань, а також навичок і прийомів, які забезпечують високу культуру спілкування.

Поздняков В.М. у своїх дослідженнях виділяє чотири складові психологічної компетентності юристів:

- 1) когнітивна, яка забезпечує адекватне засвоєння й використання психологічних понять і теорій, а також від рефлексованих “прихованих знань” з життєвого досвіду;
- 2) функціональна, пов'язана з розвитком не тільки професійно-психологічних умінь у контексті можливої спеціалізації, але й здатності творчо підходити до вирішення проблем у сфері професійної праці;
- 3) особистісна, що орієнтує на акмеологічний розвиток випускника й формування у нього установки на емпатійно-толерантну поведінку по відношенню до різних клієнтів;
- 4) деонтологічну, що базується на виробленні установки на дотримання законності та відстоювання морально-етичних і правових цінностей при проведенні професійної діяльності [16, с. 76].

Психологічна компетентність працівників правоохоронних органів розуміється як властивість людини, що полягає у володінні системою психологічних знань в області людських взаємин, у володінні навичками й вміннями організації продуктивної взаємодії з людьми, а також у наявності системи особистісних якостей, що дозволяють управляти своїм психічним станом у критичних і стресових ситуаціях.

Мітракова О.М. у своїх дослідженнях виділяє наступні компоненти психологічної компетентності працівників правоохоронних органів:

I. Підструктура знань: система психологічних знань, що включає відомості з області загальної психології, психології особистості, індивідуальних відмінностей, психодіагностики, міжособистісних відносин, конфліктології.

II. Підструктура психологічних умінь і навичок, що включає: навички встановлення психологічного контакту з різними категоріями людей; навички діагностики індивідуально-психологічних особливостей осіб, що вступають у взаємодію з метою вироблення оптимального стилю взаємодії; навички адаптації в соціальних групах різного рівня розвитку; вміння розуміти людину за її вербальними і невербальними проявами; навички розпізнавання брехні з поведінки співрозмовника.

III. Підструктура аутокомпетентності, що включає навички стресостійкої поведінки, навички постановки цілей і мотивації своєї діяльності, вміння усвідомлювати й контролювати свій психічний стан, контролювати свою соціальну поведінку, володіти механізмами психічної саморегуляції.

IV. Підструктура психологічно важливих для діяльності співробітника правоохоронної системи особистісних якостей, що включає високий рівень розвитку аналітичного мислення, розвинений соціальний інтелект, рефлексивні й інтуїтивні якості, нервово-психічну стійкість, розвинену вольову регуляцію, організаторські здібності, відсутність тривожності [14].

Психологічна компетентність у соціальній роботі має свої особливості, що пов'язані, перш за все, з особливостями соціальної роботи як професії.

Соціальна робота невідривна від соціуму й направлена на усї його прошарки. До основної роботи соціального працівника можна віднести планування, узгодження дій різних систем соціальної допомоги населенню. Такий фахівець справляє безпосередній вплив на особу чи групу людей. Це не стільки виховний, словесний як діяльний процес, створення умов для розвитку особи чи системи, просування до наміченої мети з допомогою відповідних засобів і методів [7, с. 58].

Ю. М. Швалб відзначає, що до сфери соціальної роботи, потрапляють люди (або групи людей), у яких соціальні проблеми пов'язанні з порушенням соціальних взаємодій. Тому соціальна робота має спрямовуватися на вирішення об'єктивних суперечностей у соціальному житті індивіда й груп, на зміну тих умов, які призводять до порушення життєдіяльності. Виникнення соціальних проблем, як правило, супроводжується суттєвими змінами у формах поведінки способах діяльності людей. Тому ще одним компонентом соціальної роботи є корекція поведінки [22, с.57].

Також однією із специфічних особливостей діяльності соціального працівника (як і взагалі фахівців соціономічних професій) є необхідність вирішення власних професійних завдань у тісному й безпосередньому контакті із представниками інших професій. Так, соціальний працівник повинен уміти співпрацювати із представниками адміністрації різного рівня, з юристом, із психологом, з педагогом та ін. Бо часто така взаємодія – єдина можливість розв'язати завдання, які виникають перед ним [22, с. 61].

Байдарова О.О. відмічає, що особливістю професійної діяльності соціального робітника є його активна суб'єктна позиція, яка вимагає від нього прийняття особистісної відповідальності за власні рішення і їх наслідки у вигляді змін життєдіяльної ситуації клієнта. Також професійна діяльність передбачає готовність приймати складні рішення (часто, за умов дефіциту часу) та щоразу працювати з унікальними ситуаціями, адже характеристика проблемної ситуації клієнта, особливості її прояву можуть бути найрізноманітнішими, навіть у тих випадках, коли спеціаліст працює з однією конкретною групою чи категорією населення [17, с. 348].

Захарченко Н.А. визначає психологічну компетентність фахівця з соціальної роботи як складне утворення, що включає дві складові – соціально-психологічну та психосоціальною. Соціально-психологічна складова психологічної компетентності є основою ефективної взаємодії фахівця із соціальної роботи з різними групами клієнтів у межах розв'язання нагальних соціальних проблем. Психосоціальна складова сприяє реалізації допомоги клієнтам у подоланні кризових станів їх психіки, породжених негативними життєвими обставинами [11, с.112].

Психологічна компетентність у соціальній роботі завжди соціально зумовлена, тому що виявляється у сфері інтерперсональної взаємодії, взаємоставлень та спілкування в процесі здійснення життєвих, особистісних виборів і самоствердження. Її розвиток відбувається внаслідок вікової соціалізації особистості, цілеспрямованого свідомого тренування відповідних соціально-психологічних властивостей та накопичення власного досвіду між людських стосунків і ефективної взаємодії у суспільному оточенні. Розвинена соціально-психологічна компетентність допомагає долати бар'єри міжособистісних стосунків, підвищує самооцінку, впевненість у собі, сприяє усвідомленню власної успішності і, в цілому, веде до позитивного розвитку «Я-концепції» особистості [12].

Складовими психологічної компетентності соціального працівника є: сукупність знань, умінь і навичок з психології; чіткість позиції щодо ролі психології в професійній діяльності; вміння використовувати психологічні знання в практичній роботі, вміння бачити за поведінкою людини її стан, рівень емоційно-вольової сфери, риси характеру, оцінювати психологічну ситуацію.

Психологічна компетентність передбачає використання власного досвіду, суспільно історичного досвіду та досвіду інших людей. У той же час, компетентність передбачає відмову від прямого копіювання чужого досвіду, норм, традицій, зразків, свободи від стереотипів, настанов.

Отже, психологічна компетентність виявляється в поведінці, цінностях, мисленні, моральних принципах, світоглядних установах і тому є обов'язковою для соціальних працівників [11, с.112-113].

Підсумовуючі вище сказане відмітимо, що саме психологічна компетентність, на нашу думку, є запорукою формування у фахівців соціономічних професій певної “соціально-психологічної пружності”. Оволодіння сукупністю психологічних компетенцій дає їм змогу більш ефективно взаємодіяти з різними життєвими ситуаціями клієнта й власними, знаходити конструктивні рішення та виходи з нестандартних або незнайомих ситуацій взаємодії з клієнтами, підвищувати свій професійний рівень, бути психологічно захищеними

у періоди професійних криз, та запобігти розвитку емоційного та професійного вигорання.

Висновки. Аналіз наукових джерел показав, що існують різні підходи до визначення понять «компетентність», «професійна компетентність», «психологічна компетентність». У рамках компетентнісного підходу дві його головні дефініції «компетенція» та «компетентність» теж мають різне наповнення: «компетенція» відображає переважно соціальну сторону діяльності суб'єкта й фіксує коло іззовні заданих цілей і запропонованих способів діяльності, а «компетентність» визначається як здатність суб'єкта до вирішення класу завдань, та відбиває внутрішню сторону діяльності суб'єкта по реалізації тих цілей, які задані в понятті компетенції.

Професійні завдання, що їх вирішують фахівці соціономічних професій, характеризуються динамічністю, складністю, невизначеністю. Тому формування професійної компетентності й психологічної компетентності, як її складової, є необхідною запорукою ефективної професійної діяльності фахівців.

Вивчення психологічної компетентності фахівців професій соціоно-мічного типу показує, що вона має відмінності у структурі та змісті залежно від професійних задач, які вирішує фахівець у своїй діяльності. Вона охоплює як особистісну, так і професійну сферу особистості працівника. Розвиток психологічної компетентності дозволяє більш ефективно приймати рішення, адаптуватися до нових умов роботи, орієнтуватися у різних ситуаціях, досягати поставленої мети. Дослідження психологічної компетентності як складової професійної компетентності є важливим напрямком для підвищення ефективності роботи працівників професій соціономічного типу та збереження їх психологічного здоров'я.

Список використаних джерел

1. Биковська О.В. Теоретико-методологічні основи позашкільної освіти в Україні: монографія / О.В. Биковська. – К.: ІВЦ АЛКОН. – 2006. – 356с.
2. Бондарчук О. І. Психологічна компетентність фахівця: зміст та основні підходи / О. І. Бондарчук. // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського [Текст]: зб. наук.пр. – Миколаїв : МДУ, 2012. – Т.2, Вип. 8. – С. 30–36.
3. Буркова Л. В. Визначення класу соціономічних професій / Л. В. Буркова. // Практична психологія та соціальна робота [Текст] : наук.-практ. та освіт.-метод. журн.– Київ. – 2010. – №. 7. – С. 68-73.
4. Буркова Л. В. Показники та критерії оцінювання рівня професійних компетентностей у майбутніх спеціалістів соціономічних професій [Електронний ресурс] / Л. В. Буркова // Теорія та методика управління освітою, - № 3. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://tme.umo.edu.ua/docs/3/10burssp.pdf>.

5. Буркова Л. В. Соціономічні професії: інноваційна підготовка фахівців у вищих навчальних закладах [Текст] : монографія / Л. В. Буркова. – Нац. акад. пед. наук України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. - К. : Інформ. системи, 2010. – 277 с.
1. 6.Галустов Р.А. Профессиональное становление учителей. Технологии средней школы / Р. А. Галустов. – М., 2001. – 280с.
6. Здоровець, Т. Г. Професійна компетентність майбутніх практичних психологів у контексті екологічної психології / Т. Г.Здоровець.// Актуальні проблеми психології [Текст] : зб. наук. пр. / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України.-К.:Ін-т психології ім. Г.С. Костюка;Житомир:ЖДУ, 2009-Т. 7: Екологічна психологія, Вип. 20, ч. 1. - С.154-158.
7. Казаннікова О. В. Психологічна компетентність педагога / О. В. Казаннікова. // Сборник научных трудов SWorld. Материалы международной научно- практической конференции «Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании'2012». – Вып. 4. Том 21. - Одесса: КУПРИЕНКО. – 2012. – ЦИТ: 412-1200 – С. 27–31.
8. Каплан Г. А. Соціальна діяльність: сутність, види, форми: Навч. посібник з соціальної філософії / Г. А. Каплан. – Х., 1998. – 50 с.
9. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е. А. Климов. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 304 с.
10. Кузьмінська Л.Д. Психологічна компетентність як детермінанта професійної успішності майбутніх фахівців із соціальної роботи / Л. Д. Кузьмінська, О. В. Ісаєнко. // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології Г.С. Костюка.– К.: Ін-т психології ім. Г.С. Костюка; Житомир: ЖДУ. – 2013 –Т.7: Екологічна психологія, Вип. 31. – С. 110–115.
11. Лепіхова Л. Соціально-психологічна компетентність у педагогічній взаємодії / Л. Лепіхова // Вища освіта України. – 2004. – №3. – С. 87–102.
12. Мачинська Н. І. Психологічна компетентність – необхідна складова професійної компетентності майбутнього фахівця [Електронний ресурс] / Н. І. Мачинська. // Інженерні та освітні технології в електротехнічних і комп'ютерних системах. – 2013. – №01(1). – С. 125–130. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/itot_2013_1_13.pdf.
13. Митракова Е. Н. Психологическая компетентность руководителя полиции как основа профессионализма [Електронний ресурс] / Е. Н. Митракова // Психология и право. – 2015. - №2. – Режим доступу до ресурсу: <http://psyandlaw.ru/journal/2015/n2/Mitrakova.phtml>.
14. Мусихина, Е. В. Психолого-педагогические аспекты формирования профессиональной компетенции студента-психолога / Е.В. Мусихина.// Актуальні проблеми психології [Текст] : зб. наук. пр. / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. - К. : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка;Житомир: ЖДУ, 2009 -Т.7: Екологічна психологія, Вип. 20, ч. 2. - С.36-38.

15. Поздняков В. М. Психологическая культура юриста и ее развитие на разных уровнях вузовского образования / В. М. Поздняков. // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2013. – №2 (53). – С. 75–77.
16. Психологія соціальної роботи : підручник / за ред. Ю.М.Швалба. – К.: «Основа», 2014. – 448 с.
17. Рамзані Е. В. Сутність поняття психологічної компетентності вчителя / Е. В. Рамзані. // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2014. – №2(61). – С. 158–165.
18. Ситаров В. А. Дидактика: пособие для практических занятий: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. В. А. Сластенина. / В. А. Ситаров. – М.: Издательский центр “Академия”, 2008. – 352 с.
19. Чепелева Н. В. Професійна компетентність практичного психолога / Н. В. Чепелева. // Проблеми загальної та педагогічної психології [Текст] : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя; за ред.: Максименко С. Д..- Т. 3, Ч. 9. – 2002. – С. 13–20.
20. Швалб Ю. М. Психологічні аспекти компетентного підходу в освіті / Ю. М. Швалб. // Науково-практичне видання «Вища школа». - К. – 2010. – №1. – С. 31–36.
21. Швалб Ю. М. Система професійної підготовки соціальних працівників: концептуальні підстави розробки / Ю. М. Швалб. // Науково-практичне видання «Вища школа». - К. – 2010. – №5-6. – С. 55–67.

Овчиннікова А.С. Психологическая компетентность специалистов социномических специальностей.

В статье рассматривается проблема психологической компетентности как составляющей профессиональной компетентности специалистов социномических профессий. В исследовании освещены основные научные подходы к определению понятий: «компетентность», «профессиональная компетентность», «психологическая компетентность». Определена структура, составляющие, содержание и особенности проявления психологической компетентности специалистов профессий социномического типа.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность, психологическая компетентность, профессии социномического типа

Ovchynnikova A. Psychological competentions of specialists of socionomics specializations.

The problem of psychological competence as a component of professional competence of experts socionomic professions. The study highlights the main scientific approaches to the definition of the concepts of «competence», «professional competence», «psychological competence.» The structure, components, content, and features of the manifestation of psychological competence of specialists socionomic types of professions.

Keywords: competence, professional competence, psychological competence, profession socionomic type

ВЗАИМОСВЯЗЬ ИДЕОЛОГИИ ЛИБЕРАЛИЗМА И КОНСЕРВАТИЗМА С ВАЖНОСТЬЮ ЗАБОТЫ ОБ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЕ – ЭМПИРИЧЕСКАЯ ВЕРИФИКАЦИЯ НА ПРИМЕРЕ УКРАИНЫ, ПОЛЬШИ И ШВЕЙЦАРИИ

ВЗАЄМОЗ'ЯЗОК ІДЕОЛОГІЇ ЛІБЕРАЛІЗМУ І КОНСЕРВАТИЗМУ З ВАЖЛИВІСТЮ ТУРБОТИ ПРО ДОВКІЛЛЯ - ЕМПІРИЧНА ВЕРИФІКАЦІЯ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ, ПОЛЬЩІ І ШВЕЙЦАРІЇ

У статті розглядається проблема взаємозв'язку ідеологічної прихильності і важливості турботи про навколишнє середовище в категорії моральних цінностей лібералізму і консерватизму на прикладі України, Польщі та Швейцарії. Зроблено аналіз бази даних Європейського соціального опитування в результаті якого було виявлено взаємозв'язок ідеологічної прихильності і турботи про навколишнє середовище у Швейцарії та Україні..

Ключові слова: *ідеологічна прихильність, консерватизм, лібералізм, навколишнє природне середовище.*

1 Проблема взаимосвязи идеологической приверженности и важности заботы об окружающей среде

В современном мире все чаще можно услышать о проблемах глобального изменения климата, загрязнения окружающей среды, устойчивого развития. Несмотря на актуальность этих проблем, вопрос кто несет ответственность за изменения происходящие в природной среде на глобальном уровне до сих пор остается открытым [4]. Государство оказывает правовое регулирование в сфере охраны окружающей среды и несет ответственность согласно принятым нормам, правовым актам и законам, но может ли государство повлиять на каждого человека в отдельности [2;4;12]? В своей статье я хочу коснуться вопроса ответственности каждого человека за последствия происходящие в окружающей среде. Задумывается ли каждый из нас каким образом и в какой степени оказывает влияние на природную среду, является ли сознательным консументом, ведет устойчивый образ жизни, заботится ли о природе?

По словам одного из представителей психологии морали Джонатана Хайдта, люди являются существами эмоциональными, групполобными и в большинстве случаев поступают согласно с ценностями группы [5;6;7]. Например если мы не обладаем конкретными знаниями в области устойчивого развития, сбалансированного природопользования, климатических изменений, то ориентироваться мы будем на группу, ценности которой совпадают с нашими ценностями и соответствуют нашему мировоззрению.

В данной статье рассматривается проблема взаимосвязи идеологической приверженности групп и заботы об окружающей среде, влияние либеральных и консервативных ценностей поддерживаемых группой на важность заботы об окружающей среде.

Рассмотрение вопроса взаимосвязи важности заботы об окружающей среде и идеологической приверженности поможет углубить понимание поведения по отношению к изменениям происходящим в окружающей среде и объяснить, почему некоторые группы людей стараются действовать на пользу окружающей среде, в то время как другие группы - нет.

2 Теоретический анализ проблемы

Каждое общество можно разделить на группы - будь то социальные классы, политические или религиозные идеологии, в основе этого разделения будет располагаться моральная система.

Анализ предыдущих исследований показал, что если люди будут воспринимать информацию о изменениях происходящих в природной среде согласно моральной системе и ценностям соответствующим их группе, то они будут поддерживать политику по борьбе с загрязнением окружающей природной среды [1;2;8;12]. Поэтому исследование взаимосвязи идеологической приверженности и важности заботы о природе и окружающей среде поможет сформулировать соответствующие коммуникаты с помощью которых информация об изменениях происходящих в природной среде будет распространяться среди групп с точки зрения моральных ценностей той или иной группы. Как результат, люди будут больше обращать внимание на проблемы окружающей среды, поскольку это будет затрагивать их ценности.

Результаты предыдущих исследований, а также метаанализ показывают, что существует связь между идеологической приверженностью и восприятием экологических проблем, установлено, что приверженники консерватизма в меньшей мере заинтересованы проблемами окружающей среды нежели приверженники либерализма [1].

С целью обратить внимание приверженников консерватизма на экологические проблемы необходимо знать какие именно ценно-

сти важны для этой группы, чтобы благодаря ценностям этой группы преобразовать коммуникат о экологических проблемах [8;3;7].

Хайдт подчеркивает, что „в нашем сознании действуют различные механизмы, которые заставляют нас действовать в интересах нашей группы и конкурировать с другими группами.” В результате чего, происходит попадание под влияние психологии роя, что повышает согласованность групп, помогающих успешно конкурировать с другими группами [6;7].

Согласно дефиниции, консерватизм - это «совокупность разнородных идейно-политических и культурных течений, опирающихся на идею традиции и преемственности в социальной и культурной жизни. Для консерватизма характерны приверженность к существующим и устоявшимся социальным системам и нормам, неприятие революций и радикальных реформ. В условиях социальных перемен консерватизм проявляется в требованиях реставрации старых порядков, восстановления утраченных позиций, в идеализации прошлого [9;10]»

Например, для приверженников консерватизма важна семья, святость, традиции и т.д. Поэтому передача коммуниката о природе как о святыне, будет более убедительным аргументом для консерваторов нежели статистические данные о загрязнении вод и атмосферы. Такой способ передачи информации поспособствует изменению установки консерватистов по отношению к проблемам окружающей среды.

Противоположным идеологическим течением консерватизму является либерализм – «идейное течение, в основе которого лежит убеждение в необходимости постепенного реформирования общества с целью более полной реализации индивидуальных ценностей, и в первую очередь индивидуальной свободы. Основной ценностью либерализма является свобода личности. Основной метод - не столько творчество и создание нового, сколько устранение всего, что грозит индивидуальной свободе или мешает ее развитию. Либерализм считает своей задачей благополучие и даже счастье человека, но достигаемые усилиями самого человека, ставящего перед собой собственные цели и пользующегося максимально возможной свободой» [9;10].

Либералы более открыты на изменения происходящие в окружающем мире. Идеологические ценности либералов направлены на улучшение качества жизни каждого человека, согласно этому и экологические проблемы будут для них более важны нежели для консерваторов [11].

3 Обоснование цели и гипотез исследования

В своем исследовании я хотела бы обратить внимание на проблему идеологической поляризации, которая состоит в том, что если рассматривать вопрос о проблемах окружающей среды через политическую систему, то возникнет разделение между двумя лагерями людей (консерваторами и либералами). Это означает, что если рассматривать изменения происходящие в природной под углом политических предпочтений (в данном случае консерватизма или либерализма), то либералы автоматически считают этот вопрос важным, а консерваторы, что необходимости его рассматривать нет. Если у вас нет мнения на тему изменений происходящих в окружающей природной среде и насколько важна забота о природе, а политики начнут обсуждать эту тему с большим интересом, то, например, если вы поддерживаете политику либералов, значит, что вы будете поддерживать мнение об окружающей среде согласно партии либералов, поскольку это положительно влияет на вашу самооценку и чувство принадлежности [8].

Результаты исследований Файнберга и Уиллера подтверждают такую поляризацию и показывают значимую связь между либерализмом и восприятием изменений происходящих в окружающей среде как результат морального отношения к ней ($r = 0,14$, $p < 0,01$) и между либерализмом и проэкологическим поведением ($R = 0,28$; $p < 0,001$). Это подтверждает результаты предыдущих исследований и показывает, что либералы (а не консерваторы) воспринимают экологические проблемы в моральном плане, и это помогает объяснить сильное про-экологическое поведение либералов [3].

Авторы предыдущих исследований указывают на важность изучения данного вопроса с точки зрения разных культур [12]. Поскольку данный вопрос более исследован в западных странах, появилась необходимость исследовать его в странах восточной Европы. В культуре каждой страны преобладают те или иные ценности, социальные группы, нормы, правила, которые так или иначе будут иметь влияние на восприятие экологических проблем [14;16]. Поэтому в данной статье я рассмотрела проблему взаимосвязи идеологической приверженности с важностью заботы об окружающей среде на примере трех стран: Украины, Польши и Швейцарии.

Цель данной статьи заключается в ответе на следующие вопросы: действительно ли идеологическая приверженность влияет на важность заботы об окружающей среде? Существуют ли статистически значимые различия между приверженниками консерватизма и либерализма по отношению к важности заботы об окружающей среде?

Для реализации поставленной цели были выдвинуты следующие гипотезы:

H_0 – во взглядах консерваторов и либералов существуют значимые различия по отношению к важности заботы об окружающей среде: приверженники консерватизма менее заинтересованы проблемами окружающей среды, чем приверженники либерализма.

H_1 – значимые различия приверженников консерватизма и либерализма по отношению к важности заботы об окружающей среде отсутствуют.

4 Эмпирическая верификация на примере Швейцарии, Украины и Польши

Для проверки гипотез была проанализирована база данных Европейского социального опроса (European Social Survey, далее ESS) за 2014 год. ESS - это научный кросс-национальный опрос, который проводится в Европе с момента его создания в 2001 году. Каждые два года база данных обновляется. ESS измеряет отношения, убеждения и модели поведения различных групп населения в более чем тридцати странах.

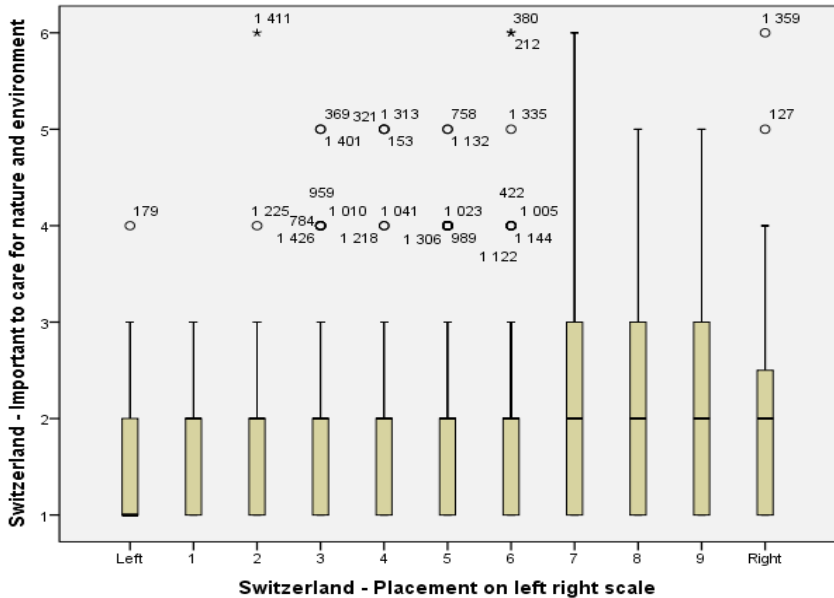
С целью проверить изменяется ли взаимосвязь идеологической приверженности и заботы об окружающей среде в разных странах, были выбраны страны с различным индексом результативности экологической деятельности (The Environmental Performance Index, далее EPI). Индекс результативности экологической деятельности оценивает, насколько хорошо страны работают над высокоприоритетными экологическими проблемами в двух общих областях политики: защита здоровья человека от экологического вреда и защита экосистем. В рамках этих двух политических целей EPI оценивает эффективность стран в девяти проблемных областях, состоящих из 20 показателей. По версии центра экологического права и политики Йельского университета, в 2014 году индекс результативности экологической деятельности для Украины составил $EPI_{Ukraine} = 49,01$ и занимает в рейтинге девяносто пятую позицию. Польша заняла тридцатую позицию, а индекс экологической деятельности для Польши составил $EPI_{Poland} = 69,53$. На первом месте в 2014 году в рейтинге EPI оказалась Швейцария $EPI_{Switzerland} = 87,67$ [16].

В базе данных ESS за 2014 год выборка опрошенных по Украину составила 2178 человек, Польши – 1615, Швейцарии - 1532 человека. В своем анализе я учитывала две переменные: важность заботы об окружающей среде (Important to care for nature and environment) и приверженность политических взглядов - либеральных или консервативных (Placement on left right scale). В свою очередь переменная “Important to care for nature and environment” оценивалась по шести-

балльной шкале от 1 до 6, где 1 соответствовала наибольшая важность заботы об окружающей среде, а 6 – наименьшая. Переменная “Placement on left right scale” оценивалась по десятибалльной шкале от 0 до 10, где оценка 0 соответствовала наибольшей приверженности к либерализму, а 10 наибольшей приверженности к консерватизму.

С помощью программы статистического анализа SPSS, были выявлены статистически значимые результаты, указывающие на взаимосвязь между выбором системы консерватизма или либерализма и важностью заботы об окружающей среде. На рисунке 1 представлены результаты анализа взаимосвязи идеологической приверженности и важности заботы об окружающей среде в Швейцарии. На рисунке можно заметить, что приверженники либерализма в Швейцарии считают вопрос заботы об окружающей среде более важным, нежели приверженники консерватизма.

С целью определения значимости отличий между либералами и консерваторами в важности заботы об окружающей среде был использован тест Краскела-Уоллиса, который подтвердил статистически значимые различия, расчетные значения теста находятся в таблице 1.

«Рис. 1 - Идеологическая приверженность и важность заботы об окружающей среде в Швейцарии»

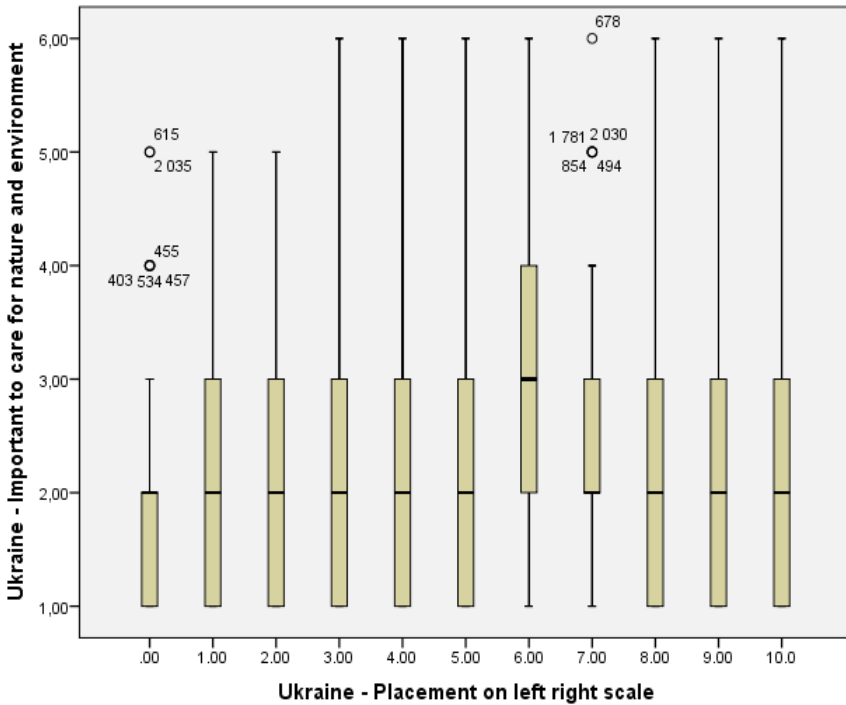
Таблиця 1

Статистики критерія Краскела-Уолліса^{a,b} для Швейцарії

X ²	22,769
df	10
Асимптотическая значимость	0,012
а. Критерий Краскела-Уоллеса	
b. Группирующая переменная: Placement on left right scale	

Из таблицы видно, что критерий Краскела-Уолліса статистически значим ($p = 0,01$). Это свидетельствует о значимости отличий в важности заботы об окружающей среде приверженников либерализма и консерватизма.

Подобным образом был произведен анализ данных по Украине и по Польше. Результаты анализа представлены на рисунке 2 (для Украины) и рисунке 3 (для Польши). Статистика критерия Краскела-Уолліса представлена в таблицах 2 и 3 соответственно.

«Рис. 2 - Идеологическая приверженность и важность заботы об окружающей среде в Украине»

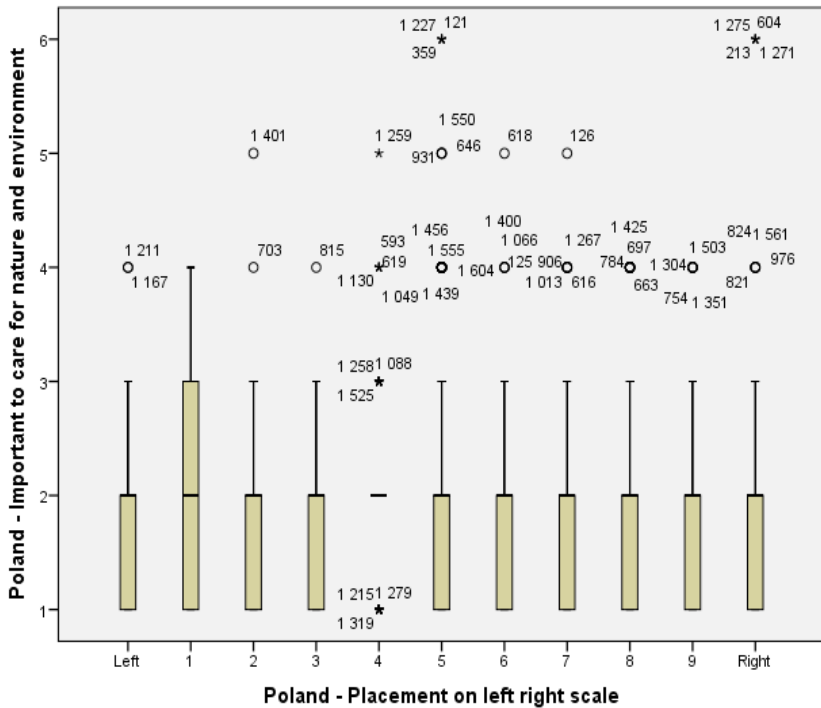
Статистики критерия Краскела-Уоллиса^{a,b} для Украины

χ^2	18,78
df	10
Асимптотическая значимость	0,043
a. Критерий Краскела-Уоллиса	
b. Группирующая переменная: Placement on left right scale	

На рисунке 2 можно заметить, что приверженники либерализма считают в большей мере заботу об окружающей среде важным вопросом, чем приверженники консерватизма.

Значимые отличия подтвердил критерий Краскела-Уоллиса ($p = 0,043$) данный результат можно считать пограничным, поскольку уровень значимости не высок.

На рисунке 3 представлены результаты анализа данных по Польше.

«Рис. 3 - Идеологическая приверженность и важность заботы об окружающей среде в Польше»

Из рисунка 3 видно, что ответы приверженников либерализма и консерватизма практически не отличаются. Вопрос заботы об окружающей среде является важным как для либералов так и для консерваторов.

Таблица 3
Статистики критерия Краскела-Уоллиса^{a,b} для Польши

X ²	14,49
df	10
Асимптотическая значимость	0,152
a. Критерий Краскела-Уоллеса	
b. Группирующая переменная: Placement on left right scale	

Анализ данных по Польше не показал статистически значимых отличий между приверженниками либерализма и консерватизма в вопросе важности заботы об окружающей среде, ($p = 0,152$).

5 Выводы и перспективы дальнейших исследований

В результате проведенного анализа были получены результаты, которые частично подтверждают поставленные гипотезы. Было определено, что действительно существует взаимосвязь между идеологической приверженностью и важностью заботы об окружающей среде. Также установлено, что либералы считают более важным вопрос заботы об окружающей среде, чем консерваторы, но не во всех исследуемых странах. Статистически значимые отличия между приверженниками либерализма и консерватизма и важностью заботы об окружающей среде были получены при анализе Швейцарии и Украины, анализ данных по Польше показал, что вопрос заботы об окружающей среде был важен как для приверженников либерализма, так и консерватизма. Таким образом, частично подтвердилась гипотеза H₀.

В данной работе я произвела империческую верификацию взаимосвязи идеологической приверженности и важности заботы об окружающей среде на примере Швейцарии, Украины и Польши. На сегодняшний день данная тема весьма мало изучена и полученные результаты вносят вклад в ее развитие.

В работе использовались данные European Social Survey и The Environmental Performance Index за 2014 год. В дальнейших исследованиях необходимо произвести анализ более новых данных, которые вскоре будут доступны. Также актуальным будет анализ других баз данных, таких как: International Social Survey Programme и The European Values Study. Обоснование, по какой причине появляются различия с точки зрения исследования разных стран. На чем основывается различие между идеологической приверженностью и

важностью заботы об окружающей среде. В дальнейших исследованиях также необходимо произвести анализ менее про-экологически настроенных стран, где проблемы окружающей среды не являются приоритетными.

Список использованных источников

1. Bamberg, S., Moser, G., (2007). Twenty years after Hines, Hungerford, and Tomera: A new meta-analysis of psycho-social determinants of pro-environmental behavior. *Journal of Environmental Psychology* (27), 14-25.
2. Бурка, К., (2015). *Łańcuchowe zmiany zachowań w kontekście ochrony środowiska i promocji zdrowia*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
3. Feinberg, M., Willer, R., (2013). The Moral Roots of Environmental Attitudes. *Psychological Science* 24(1) 56–62 DOI: 10.1177/0956797612449177
4. Gifford, R., (2011). The Dragons of Inaction. Psychological Barriers That Limit Climate Change Mitigation and Adaptation. *American Psychologist*, 66(4), 290–302, DOI: 10.1037/a0023566
5. Haidt, J., Kesebir, S. (2010). *Handbook of social psychology*.
6. Haidt, J., Seder, J. P., Kesebir, S. (2008). Hive psychology, happiness, and public policy. *The Journal of Legal Studies*, 37(S2), S133-S156.
7. Haidt, J. (2014). *Prawy umysł. Dlaczego dobrych ludzi dzieli religia i polityka? Smak Słowa*.
8. Markowitz, E. M., Shariff, A. F.(2012). Nature Climate Change and moral judgement, Macmillan Publishers Limited, vol 2 243-247. DOI: 10.1038/NCLIMATE1378
9. Прохоров, А.М.(2004). *Большой энциклопедический словарь*. Издательство: Норинт.
10. Погрібна, Л. М., Герасіна, В. Л., та ін. (2015). *Політологічний енциклопедичний словник*.
11. Schein, C., Gray, K. (2015). The Unifying Moral Dyad Liberals and Conservatives Share the Same Harm-Based Moral Template. *Personality and Social Psychology Bulletin*.
12. Shwom, R., Bidwell, D., Dan, A., Dietz, T. (2010). Understanding US public support for domestic climate change policies. *Glob. Environ. Change* 20, 472–482 (2010).
13. Vugt, M., Giskevicius, V., Schultz, P.W. (2014). Naturally Green: Harnessing Stone Age Psychological Biases to Foster Environmental Behavior. *Social Issues and Policy Review*, 8(1), 1-32.
14. Wojciszke, B. (2011). *Psychologia społeczna*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
15. Wojciszke, B., Baryła, W. (2000). Potoczne rozumienie moralności: pięć kodów etycznych i narzędzie ich pomiaru. *Przegląd psychologiczny*, 43(4), 395-421.
16. Yale University Center for International Earth Science Information Network. “Environmental Performance Index 2014”. Full Report and Analysis Yale Center for Environmental Law & Policy, Columbia University In collaboration with World Economic Forum, Geneva, Switzerland With support from The Samuel Family Foundation, Toronto, Canada

Паниотова Д.Д. Взаимосвязь идеологии либерализма и консерватизма с важностью заботы об окружающей среде – эмпирическая верификация на примере Украины, Польши и Швейцарии

В статье рассматривается проблема взаимосвязи идеологической приверженности и важности заботы об окружающей среде в категории моральных ценностей либерализма и консерватизма на примере Украины, Польши и Швейцарии. Произведен анализ базы данных Европейского социального опроса в результате которого было выявлено взаимосвязь идеологической приверженности и заботы об окружающей среде в Швейцарии и Украине.

Ключевые слова: идеологическая приверженность, консерватизм, либерализм, окружающая природная среда.

Paniotova D. Interdependence of the ideology of liberalism and conservatism with the importance of caring on the environment - empirical verification on the example of ukraine, poland and switzerland

The article deals with the problem of interrelation between ideological commitment and the importance of caring about nature and environment. This problem was considered taking into account moral values of liberalism and conservatism on the examples of Ukraine, Poland and Switzerland. The analysis was based on European Social Survey. The results shown that interrelation of ideological commitment and importance of caring about nature and environment occurred in Ukraine and Switzerland.

Keywords: ideological commitment, conservatism, liberalism, importance of caring about nature and environment.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЧИННИКА ЕКОЛОГІЧНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

У статті наводяться теоретичні положення та програма емпіричного дослідження ідентичності особистості як чинника екологічно-орієнтованої життєдіяльності. Констатується, що посилення негативного впливу людської життєдіяльності на довкілля, потребує від людини вміння самовизначатися щодо змісту своїх потреб. Важливою складовою самовизначення є ідентичність особистості. Ідентичність проявляє себе у двох основних аспектах – орієнтованому на соціальне оточення (соціальна ідентичність), орієнтованому на унікальність проявів особистості (особистісна ідентичність). Універсальними проявами ідентичності особистості у її повсякденній життєдіяльності є персоналізація і психологічне привласнення об'єктів життєвого оточення. Обґрунтовано гіпотезу дослідження про існування відмінностей у проявах персоналізації та психологічного привласнення об'єктів життєвого оточення у людей із розвинутою особистісною і соціальною ідентичністю. Ці відмінності зумовлюють екологічність життєдіяльності у першому випадку і неекологічність у другому. Представлені: процедура операціоналізації вихідних понять та положень дослідження, його методичний інструментарій, очікувані залежності між досліджуваними змінними.

Ключові слова: *психологія життєдіяльності, особистісна ідентичність, соціальна ідентичність, персоналізація, психологічне привласнення.*

Вивчення самосвідомості як важливого психологічного чинника організації життєдіяльності людини, яка не шкодить довкіллю, є вкрай важливим. Актуальність подібних розробок зумовлена величезним деструктивним впливом сучасного суспільства масового споживання на стан навколишнього середовища. Проблеми неощадливого використання енергоресурсів в процесах виробництва товарів масового попиту, утилізації побутових відходів, промислового забруднення води, повітря тощо вже стали глобальними. Однак люди слабко усвідомлюють зміст своєї життєдіяльності у аспектах, небезпечних для довкілля. Ми бездумно витрачаємо енергоресурси у побуті, не переймаємося питаннями вторинного використання побутових відходів, не обмежуємо себе у гонитві за новим, більш

модним, престижним тощо. Безумовно економічні, правові та організаційні моделі та заходи, які регламентують життєдіяльність людини заради досягнення екологічної безпеки, мають ставати все більш дієвими. Однак вони не відміняють необхідності екологічно-виховання людини, яка здатна самовизначатися по відношенню до змісту своїх потреб, умов та засобів їх задоволення.

Вирішуючи проблему особистісної детермінації еколого-орієнтованої життєдіяльності, ми зосередилися на дослідженні ідентичності особистості як складовій такого самовизначення. Актуальність та практична значущість психологічного пошуку шляхів екологізації життєдіяльності людини зумовили необхідність емпіричної перевірки висунутого припущення і розробки для цього теоретично виваженої програми емпіричного дослідження.

Метою статті є обґрунтування організаційно-методичних засад емпіричного дослідження ідентичності особистості як чинника екологічно-орієнтованої життєдіяльності.

Ідентичність особистості - це процес та результат визначення нею себе в термінах психологічних, фізичних рис, соціальних категорій, внаслідок чого вона відчуває свою цілісність, тотожність, неподільність історії свого життя. Переважаючою у сучасній психології є думка про наявність двох основних аспектів ідентичності - орієнтованого на соціальне оточення (соціальна ідентичність) і на унікальність проявів особистості (особистісна ідентичність) (Дж. Мід, І. Гоффман, Ю. Хабермас, Х. Теджфел, Дж. Тернер, Г. Брейкуелл та ін.). Соціальна ідентичність – це самовизначення особистості в термінах соціальних категорій (професійних, статевих, сімейно-рольових тощо), внаслідок чого о. відчуває себе належною до певної соціальної групи. Особистісна ідентичність - це самовизначення особистості в термінах фізичних, психологічних рис, усвідомлення власних цінностей, цілей внаслідок чого особистість відчуває себе індивідуальною та неповторною, тотожною собі (в часі та просторі) та відмінною від інших [3].

На попередньому етапі нашого дослідження, виходячи з наведених визначень, теоретично було обґрунтоване припущення про те, що саме розвинена особистісна ідентичність, зумовлює екологічність життєвої активності людини, оскільки уявлення про себе як неповторну індивідуальність допомагають протистояти тиску стандартів та вимог суспільства споживання [4]. Людина, яка схильна визначати себе у термінах особистісної ідентичності, буде облаштовувати різні життєві ситуації чином, необхідним для отримання інформації про себе як відмінної від інших. В той самий час людина, яка тяжіє до визначення себе у термінах соціальної ідентичності, буде облаштовувати різні життєві ситуації чином, схожим з тим, яким їх облаштовує група, з якою вона себе ідентифікує.

Саме розвинена соціальна ідентичність особистості робить її чутливою до впливу реклами, PR-технологій в різних життєвих сферах і ситуаціях. Зміни у життєвому оточенні такої людини є динамічними і відображають зміну стандартів та вимог груп, з якими вона себе ідентифікує. Підтримання такої динаміки потребує використання більшої кількості ресурсів: матеріалів, енергії, тощо і, таким чином, певною мірою зумовлює неекологічність життєдіяльності.

Виходячи з цих міркувань, було визначено мету емпіричного етапу дослідження - встановлення психологічних механізмів реалізації особистісної та соціальної ідентичності як чинника екологічності/ неекологічності повсякденної життєдіяльності людини.

Для перевірки базової гіпотези та досягнення мети емпіричного етапу дослідження поставлені такі завдання.

1. Виділити універсальні прояви ідентичності особистості, які характеризують обидва її аспекти (як соціальну, так і особистісну ідентичності) у повсякденній життєдіяльності.

2. Теоретично визначити наявність таких відмінностей у проявах особистісної та соціальної ідентичності у життєдіяльності особистості, які зумовлюють екологічність життєдіяльності у першому випадку і неекологічність у другому.

3. Встановити можливості операціоналізації уявлень про такі аспекти ідентичності, які зумовлюють екологічність/ неекологічність життєдіяльності та розробити відповідний методичний інструментарій їх дослідження.

4. Провести емпіричне дослідження психологічних механізмів реалізації особистісної та соціальної ідентичності як чинника екологічності/ неекологічності життєдіяльності людини.

Для рішення першого завдання теоретично були виділені феномени, у яких розкриваються взаємозв'язки між проявами соціальної чи особистісної ідентичності людини і організацією нею своєї життєдіяльності. Такими феноменами виступають феномени «персоналізації» і «психологічного привласнення» особистістю об'єктів її життєвого оточення.

Поняття персоналізації життєвого середовища, американський психолог І.Альтман тлумачить як кількість змін, які людина здійснила у своєму оточенні з метою залишити у ньому індивідуальну печатку. «Персоналізуючи середовище... людина ставить свій індивідуальний відбиток на нього, інформує інших, де її місце починається і закінчується, а також являє світу свої цінності та переконання» [7, с. 9]. Втілюючись у своєму життєвому оточенні, певним чином персоналізуючи його, людина підтримує та захищає свою ідентичність. Деякі із способів персоналізації життєвого середовища є способами повідомлення про прагнення переживати свою особистісну ідентичність, а деякі інформують про прагнення пережи-

вання соціальної ідентичності. В першому випадку персоналізація виглядає як індивідуалізація свого оточення, в другому – як типізація в межах стандартів групи ідентифікації.

Сутність феномену психологічного привласнення об'єктів життєвого оточення полягає в тому, що персоналізоване життєве оточення, яке виражає «Я» особистості, так чи інакше психологічно присвоюється нею, сприймається та переживається як «моє», розглядається як продовження та розширення себе у матеріальний світ, входить у Я-концепцію особистості? Саме такі психологічні зв'язки із оточенням є екологічно значущими, оскільки «привласнене» докільля зберігається та захищається немов би то є сама людина [5].

Для вирішення другого завдання емпіричного дослідження – окреслення таких відмінностей у проявах особистісної та соціальної ідентичності, які зумовлюють екологічність життєдіяльності у першому випадку і неекологічність у другому – треба відповісти на наступне питання: чи може впливати різниця у способах персоналізації життєвого середовища, спричинених переживанням чи-то особистісної, чи-то соціальної ідентичності на глибину та інтенсивність його психологічного привласнення, на ставлення до цього середовища в континуумі значень «моє – чуже»?

Якщо обговорювати це питання в термінах теорії ідентичності, то можна уявити, що людина привласнює ті об'єкти, які підкріплюють характерний для неї спосіб самовизначення: чи як неповторної індивідуальності, чи як представника групи. Відносно змісту того, що привласнює людина із розвиненою соціальною ідентичністю, вперше висловився ще У. Джемс. Як відомо, до складу так званої «емпіричної особистості» він вводив ті об'єкти, які підкріплюють уявлення про свою значущість, багатство, приналежність до певної групи, тобто в очах соціуму відповідають критеріям пристосованості до нього. Саме по відношенню до таких об'єктів виникають специфічні емоційні реакції (ними пишаються, страждають, коли їх втрачають). Вони викликають також відповідну поведінку особистості: оберігаються, захищаються нею, тому що завдяки цим діям особистість підтверджує свій високий статус [2].

Зауважимо, однак, що змінюється мода, стандарти або обставини життя і людина відчужується від старого світу, відкидає його як непотрібний мотлох, замінює іншим, більш престижним і сучасним. Таким чином психологічне привласнення у даному випадку має невеликі часові межі і поведінка по збереженню та захисту привласненого також не триває довго.

Ми вважаємо, що суттєво іншими за змістом, інтенсивністю, тривалістю виступають процеси психологічного привласнення у людини із розвиненою особистісною ідентичністю. Така людина виявляє та стверджує свою ідентичність шляхом творення та роз-

витку індивідуально-неповторного світу. Він є сталим, більш-менш вільним та незалежним від соціальних очікувань та впливів. Цей світ, стаючи своєрідним розширенням особистості, зберігається та захищається нею.

Виходячи з викладеного, ми висуваємо припущення, що існує тісний зв'язок між сталим переживанням особистісної чи соціальної ідентичності, певною активністю у персоналізації об'єктів життєвого середовища та ступенем їх психологічного привласнення. Суб'єкти із розвинутою особистісною ідентичністю персоналізують своє життєве оточення шляхом створення його індивідуально-неповторного вигляду і на цій основі більш активно психологічно привласнюють його. Саме така активність є запорукою і виявом екологічності їх життєдіяльності.

Для рішення третього завдання дослідження та емпіричної перевірки вказаного припущення треба виділити референтні показники персоналізації та психологічного привласнення об'єктів життєвого оточення особистостями з відмінностями у змісті ідентичності. Виходячи з викладених вище міркувань, показником персоналізації може виступати категоризація об'єктів життєвого оточення в термінах «унікальний-типовий», а показником психологічного привласнення - категоризація таких об'єктів в термінах «мій-чужий».

Таким чином: а) для людини із розвинутою особистісною ідентичністю більш властива тенденція оцінки об'єктів життєдіяльності як унікальних, неповторних, для людини із розвинутою соціальною ідентичністю - як типових для груп, з якими вона себе ідентифікує. Якщо будуть виявлені такі відмінності, можна стверджувати наявність відмінностей у глибині персоналізації того, що оточує людину у її життєдіяльності; б) для людини із розвинутою особистісною ідентичністю більш властива тенденція оцінки об'єктів як таких, з якими вона психологічно поєднана, як «моїх», для людини із розвинутою соціальною ідентичністю більш властива тенденція оцінки об'єктів як таких, з якими немає тісного психологічного зв'язку, як тією чи іншою мірою «чужих». Якщо будуть виявлені такі відмінності, можна стверджувати наявність відмінностей у глибині психологічного привласнення того, що оточує людину у її життєдіяльності.

В ході створення методичного інструментарію дослідження виникло питання систематизації об'єктів життєвого оточення, які людина оцінює за вказаними вище категоріями. Вирішуючи це питання на основі опрацювання відповідної літератури [1; 6], ми виділили рівні життєвого оточення людини, з якими вона постійно взаємодіє у своїй життєдіяльності. Вони отримали назву мікро-, мезо- та макросередовища повсякденного життя. Критерієм такого рівневого розподілу виступала об'єктивна спроможність людини ді-

єво перетворювати середовищні об'єкти в процесі життєдіяльності чи пристосовуватися до них, використовуючи їх можливості в той чи інший спосіб.

Першим з таких рівнів є життєве *мікросередовище* – об'єкти якого спроможні контролювати і перетворювати окремі люди та малі групи. До об'єктів, що наповнюють мікросередовище відносять: предмети вжитку, одяг, меблі, житлові приміщення, індивідуальні транспортні засоби, тощо.

Рівень життєвого *мезосередовища* – це безліч об'єктів, явищ життєвого оточення людини, що впливають на її функції, стани, властивості як біосоціальної істоти, але при цьому контролюються і перетворюються великими, найчастіше офіційними групами – організаціями. Об'єкти житлового мезосередовища: магазини, місця проведення дозвілля, житлові мікрорайони з їхньою інфраструктурою тощо.

Рівень життєвого *макросередовища* – природно-географічне середовище життя людини, суб'єктами збереження, контролю, перетворення якого є держава та державні органи, міжнародні організації, що представляють інтереси окремого регіону і людства загалом. Воно поділяється на земне, надземне, підземне, водне, підводне. До його об'єктів відносять територію держави і континенту, водні, підводні, підземні, повітряні простори, які зумовлюють багато аспектів людського життя.

Здійснивши процедури операціоналізації вихідних понять та обґрунтування емпіричних індикаторів досліджуваних явищ, ми можемо конкретизувати гіпотезу емпіричного дослідження про вплив змісту ідентичності особистості на екологічність/неекологічність її життєдіяльності у наступних робочих гіпотезах:

1). Існує тісний зв'язок між розвиненою особистісною ідентичністю та тенденцією персоналізувати та психологічно привласнювати людиною різнорівневі об'єкти її життєвого середовища. Така внутрішня активність є показником екологічно-орієнтованої життєдіяльності.

2). Розвинена соціальна ідентичність особистості не є безпосереднім чинником процесів персоналізації та психологічного привласнення людиною об'єктів її життєвого оточення як таких, що забезпечують екологічну орієнтацію життєдіяльності.

Для перевірки робочих гіпотез у дослідженні планується використання: опитувального методу, методу суб'єктивного шкалювання різнорівневих об'єктів життєвого оточення за критеріями «індивідуальний-типовий» та «мій-чужий». Відповідно до вимог цих методів планується використання таких методик дослідження:

1. Тест двадцяти висловлювань М. Куна, Т. Макпартленда, для визначення рівнів особистісної та соціальної ідентичності;

2. 10-бальна оціночна шкала для оцінювання досліджуваними за критерієм «унікальний-типовий» різнорівневих об'єктів його життєвого середовища.

3. 10-бальна оціночна шкала для оцінювання досліджуваними за критерієм «мій-чужий» різнорівневих об'єктів його життєвого середовища.

За допомогою вказаних методик планується проведення емпіричного дослідження психологічних механізмів реалізації особистісної та соціальної ідентичності як чинника екологічності/неекологічності життєдіяльності людини.

В цілому за результатами проведеної роботи можна зробити наступні висновки.

Визначено поняття екологічно-орієнтованої життєдіяльності як повсякденної життєзабезпечуючої активності людини, що не шкодить довкіллю та підкреслена роль процесів самосвідомості в організації такої життєдіяльності.

Сформульована загальна гіпотеза дослідження про те, що чинником самовизначення у реалізації екологічно-орієнтованої життєдіяльності може бути розвинена ідентичність особистості. Ця гіпотеза потребує перевірки і розробки для цього теоретично виваженої програми емпіричного дослідження.

Виділені два основних аспекти ідентичності – соціальна ідентичність, орієнтована на визначення себе в термінах соціальних категорій та груп і особистісна ідентичність, орієнтована на визначення себе в термінах унікального досвіду людини. Встановлені універсальні прояви ідентичності особистості у її повсякденній життєдіяльності, якими є персоналізація і психологічне привласнення об'єктів життєвого оточення.

Конкретизована гіпотеза дослідження щодо наявності таких відмінностей у проявах особистісної та соціальної ідентичності (персоналізації та психологічного привласнення об'єктів життєвого оточення), які зумовлюють екологічність життєдіяльності у першому випадку і неекологічність у другому.

Представлені: процедура операціоналізації вихідних понять та положень дослідження, його методичний інструментарій, очікувані залежності між досліджуваними змінними.

Література

1. Голд Д. Психология и география: Основы поведенческой географии. Пер. с англ. / Д.Голд – М.: Прогресс, 1990. – 304с.
2. Джемс У. Психология /У.Джемс. – М.: Педагогика, 1991. – 369 с.
3. Павленко В.И. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии /В.И.Павленко // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 135 – 142.

4. Рудоміно-Дусятська О.В. Еколого-психологічні аспекти дослідження особистісної та соціальної ідентичності людини /О.В. Рудоміно-Дусятська // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – 2016. – Т.7, – вип. 42 – С.182 - 193.
5. Хейдметс М. Психология среды: становление и поиск / М. Хейдметс // Тенденции развития психологической науки. / Отв. ред. Б.Ф.Ломов, Л.И. Анцыферова – М.: Наука, 1989. – С. 242 - 254.
6. Черноушек М. Психология жизненной среды. / Пер. с чеш. / М.Черноушек – М.: Мысль 1989. – 174с.
7. Altman I. The Environment and Social Behavior: Privacy, Personal space, Territoriality and Crowding – Brooks Cole, Monterey, CA, 1975. – 256 p.

Spysok vikoristanih dzherel

1. Gold D. Psihologija i geografija: Osnovy povedencheskoj geografii. Per. s angl. / D.Gold – М.: Progress, 1990. – 304s.
2. Dzhems U. Psihologija /U.Dzhems. – М.: Pedagogika, 1991. – 369 s.
3. Pavlenko V.I. Predstavlenija o sootnoshenii social'noj i lichnostnoj identichnosti v sovremennoj zapadnoj psihologii /V.I.Pavlenko // Voprosy psihologii. – 2000. – № 1. – S. 135 - 142.
4. Rudomino-Dusjats'ka O.V. Ekologo-psihologichni aspekti doslidzhennja osobistisnoї ta social'noї identichnosti ljudini /O.V. Rudomino-Dusjats'ka // Aktual'ni problemi psihologii. Zbirnik naukovih prac' Institutu psihologii im. G.S. Kostjuka NAPN Ukraїni. – 2016. – Т.7, – vip. 42 – S.182 - 193.
5. Hejdmets M. Psihologija sredy: stanovlenie i poisk /M. Hejdmets // Tendencii razvitija psihologicheskoi nauki. / Otv. red. B.F.Lomov, L.I. Ancyferova – М.: Nauka, 1989. – S. 242 - 254.
6. Chernoushek M. Psihologija zhiznennoj sredy. / Per. s chesh. / M.Chernoushek – М.: Mysl' 1989. – 174s.
7. Altman I. The Environment and Social Behavior: Privacy, Personal space, Territoriality and Crowding – Brooks Cole, Monterey, CA, 1975. – 256 p.

Рудмино-Дусятская Е.В. Организационно-методические основы исследования идентичности личности как детерминанты экологически-ориентированной жизнедеятельности

В статье представлены теоретические положения и программа эмпирического исследования идентичности личности как фактора организации жизнедеятельности, которая не вредит окружающей среде. Констатируется, что усиление негативного влияния человеческой жизнедеятельности на окружающую среду, требует от человека умения самоопределяться в отношении своих потребностей. Важной составляющей самоопределения является идентичность личности. Основными аспектами идентичности являются социальная идентичность, ориентированная на социальные категории и группы и личностная идентичность, ориентированная на уникальность опыта человека. Универсальными проявлениями идентичности личности в ее повседневной жизнедеятельности является персонализация и психологическое «присвоение» объектов жизненного окружения. Обоснована гипотеза о существовании различий в проявлениях персонализации и пси-

хологического «присвоения» объектов жизненного окружения у людей с развитой личностной и социальной идентичностью. Эти различия обуславливают экологичность жизнедеятельности в первом случае и неэкологичность во втором. Представлены: процедура операционализации исходных понятий и положений исследования, его методический инструментарий, ожидаемые зависимости между выделенными переменными.

Ключевые слова: *психология жизнедеятельности, личностная идентичность, социальная идентичность, персонализация, психологическое «присвоение».*

Rudomino-Dusiatska O.V. Organizational-methodical bases of research of identity of a person as determinants of ecologically-oriented daily activity

The article discusses theoretical positions and the program of empirical research of the identity of a person as a factor in the organization of their daily activity, which does not harm the environment. It is noted that the psychological condition of the ecologically-oriented style of life is the ability of the individual to self-determination. An important component of self-determination is the identity of the individual. The main aspects of identity are social identity, oriented to social categories and groups and personal identity, focused on the uniqueness of human experience. Universal manifestations of the identity of the individual in everyday life are personalization and psychological «appropriation» of the objects of the life environment. The hypothesis about the existence of differences in the manifestations of personalization and psychological «appropriation» of the objects of the life environment in a person with a predominance of social or personal identity is substantiated. These differences cause the ecologically-oriented daily activity in the first case and the lack of the ecologically-oriented daily activity

in the second. Presented are: procedure of operationalization of initial concepts and research provisions, its methodological tools, expected dependencies between the selected variables.

Keywords: *psychology of life, personal identity, social identity, personalization, psychological “appropriation”.*

СОЦІОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО СУДДІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена розгляду актуальних питань психологічної сутності правозастосовної діяльності судді. Розкривається соціономічний зміст суддівської діяльності. Визначаються провідні психологічні детермінанти професійної компетентності судді. Окреслюються шляхи формування професійно-психологічної готовності правника до суддівської діяльності. Можна констатувати, що комунікативні якості судді, як суб'єкта соціономічної професійної діяльності, зумовлені особливостями професійного спілкування – в тому числі прогнозування можливих варіантів поведінки співрозмовника, наявністю індивідуальних „технік” спілкування, вміннями встановлювати психологічний контакт з елементами ролі в поведінки. Це обумовлює особливі вимоги до професійно-психологічної підготовленості судді, яка виступає основою його психологічної готовності до соціономічних особливостей правозастосовної діяльності.

Ключові слова: *соціономічна професія, суддя, правозастосовна діяльність, професійна компетентність, комунікація, взаємодія, професійно важливі якості.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах реформування судової та правової системи України набуває актуальності питання про створення оптимальних форм кримінального судочинства, які б передбачали перебудову діяльності судових органів, їх гуманістичне спрямування у бік захисту прав і свобод особи. Судовій діяльності завжди відводиться особливе місце в теорії і практиці кримінального процесу, оскільки виключно до повноважень суду можна віднести вирішення основного питання – винність особи та індивідуалізації її покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виходячи з соціономічного характеру всієї правозастосовної діяльності, окремою проблемою стає професійна компетентність судді, діяльність якого неможлива по за комунікації з іншими учасниками кримінального провадження. А отже, взаємодія є одним із центральних у системі психологічного знання про професійну комунікацію суддів. Результатом професійної взаємодії завжди є налагодження певних стосунків з іншими людьми, відповідно - реалізація своїх професійних обов'язків. Завдяки ефективній взаємодії здійснюється інтегра-

ція людей, виробляються норми поведінки, взаємодії. Таким чином, організація ефективної взаємодії є основною умовою ефективності будь-якої соціономічної професії, і тим паче у сфері правозастосовної діяльності.

Тому актуальність даної проблеми зумовлена тим, що по теперішній час існує нагальна потреба проведення глибокого аналізу різних сфер структури особистості судді на предмет визначення детермінантів формування та функціонування комунікативної компетентності, та підготовки на основі цього ряду пропозицій, щодо оптимізації процесу професійно-психологічної підготовки правників. Це пояснюється й тим, що для вирішення питань, які з'ясовуються суддею, правильного прийняття рішення та, у випадку призначення справи до судового розгляду, правильного вирішення питань щодо відповідної підготовки провадження, суддя зобов'язаний досліджувати особистість обвинуваченого, потерпілого, взаємовідносини між ними до та після вчинення злочину тощо. Для досягнення цих цілей суду необхідно мати якнайбільше даних про особистість підсудного, його позитивні й негативні якості, їхнє співвідношення в момент зародження злочинного наміру та реалізації цього наміру в конкретний злочин. Це й висуває підвищені вимоги до психологічної компетентності судді залученого до соціономічної діяльності, яка поєднує у собі як систему «людина-людина», так і «людина-право».

Загалом, як зазначає С. Д. Максименко, діяльність – це свідомо активність, що виявляється в системі дій, спрямованих на досягнення поставленої мети [12, С. 70]. Окрім того, діяльність характеризується певною структурою, складається з множини дій та операцій, що детермінуються зовнішніми умовами. Відповідно до цього діяльність розглядається як відкрита система, що залежить від функціонування інших систем, що на неї впливають та з нею взаємопов'язані. Все це з огляду на вимоги професії до особистості фахівця дозволяє встановити відповідні психологічні професійно-значущі якості. А зрозуміти закономірності системогенезу професійної діяльності, як зазначав В.Д. Шадриков, без аналізу того, яким чином діяльність переломлюється у професійно-важливих якостях і чому ці якості людини формуються в діяльності – неможливо [16].

Є.А. Клімов, надаючи у своїй класифікації професій характеристику правоохоронної діяльності зазначав, що ця діяльність належить до професій типу “людина – людина”, тобто домінуюче значення в ній має система просоціальних ціннісних орієнтацій, виражена потреба у спілкуванні, уміння організувати та ефективно впливати на спільну діяльність, комунікативні здібності особистості, розвинена рефлексія та емпатія, здатність до швидкого встановлення контактів та успішної взаємодії. Відповідно до особливостей

основних цілей діяльності професія правоохоронця належить до класу гностичних (розпізнати, визначити). [7]

Ще на початку ХХ століття розпочинали наукові дослідження з вивчення окремих аспектів вдосконалення професійної діяльності в контексті вікової та загальної психології Г. Мюнстерберг, О. Ліпман, В. Штерн та ін. У другій половині ХХ століття, коли виникла нагальна потреба розвитку окремих напрямів професійної психології, зокрема, юридичної психології, психології діяльності в особливих умовах, започаткували масштабні дослідження такі науковці, як М.І. Д'яченко, Є.О. Климов, Г.В. Ложкін, Б.Ф. Ломов, О.М. Столяренко, А.В. Тімченко, М.І. Томчук та ін.. Проте аналіз наукових праць показує, що велика кількість проблем удосконалення професійного становлення суб'єктів правозастосовної діяльності, і зокрема суддів, залишається ще й досі недостатньо вирішеною.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Слід згадати, що психології судової діяльності приділялася велика увага ще видатним правником А.Ф. Коні, який зробив великий внесок в її розвиток. Зокрема, вже в ті часи він підкреслював: щоб займати суддівське крісло, необхідно володіти рисами характеру, які б дозволили протистояти тиску, проханням, впливу оточення, голосу «суспільної пристрасті», який маскується під голос «суспільної думки» [9, С. 41].

Розпорядження судовою владою, вирішення соціальних конфліктів, відновлення справедливості висувають підвищені вимоги до професійних якостей судді. Відтак, необхідність дослідження психологічних закономірностей, які виникають у суді, зумовила виникнення наукового напрямку – психології судової діяльності. У зв'язку з цим особливості діяльності судді, специфіка провадження кримінального процесу, взаємовідносини учасників під час розгляду справи – все це знаходить своє відображення у психології судової діяльності, яка, на думку В.Ю.Шепітька, є частиною судової психології, котру традиційно розглядають як галузь юридичної психології [17, С. 3].

У свою чергу В.О. Коновалова досліджує комплекс питань, пов'язаних із психологічними сторонами судово-слідчої діяльності в особливій частині правової психології, точніше – психології судочинства. До таких питань вона відносить проблемні питання психологічної характеристики процесуальної діяльності, що розглядаються як визначальні в організації судово-слідчої діяльності професійні якості осіб, які здійснюють судочинство, психологічні основи доказу, організації і планування слідчої і судової роботи [10, С. 23].

Інші фахівці з юридичної психології відносять до особливостей судочинства і засновані на їх пізнанні вимоги до особистості фахівця-юрисиста, психологічні методи й засоби вдосконалення суддівського

виду діяльності та визначення психологічних закономірностей діяльності у сфері правозастосовних і правоохоронних відносин розглядають як складові елементи «психології юридичної діяльності», виділяючи її в самостійний напрямок юридичної психології.

Таким чином, психологічні особливості діяльності судді при попередньому розгляді кримінальної справи досліджує психологія судової діяльності, яка виявляє закономірності, пов'язані з психічною діяльністю судді та всіх інших осіб, що беруть участь у попередньому розгляді справи, виховний вплив процесу на обвинуваченого, роль суспільної думки та її вплив на суддів, і є складовою судової психології та психології юридичної діяльності.

В судовій психології діяльність із розгляду кримінальних проваджень прийнято розглядати як структуру, що базується на самостійності пізнавальної, конструктивної, комунікативної, виховної, організаторської, посвідчувальної діяльності [4, С. 50].

Н.В. Радутна, досліджуючи діяльність судді, дійшла висновку, що суддя здійснює зазвичай такі види діяльності: проектну – планування судового розгляду; пізнавальну – розгляд кримінальної справи; ідеологічну – здійснення виховної ролі суду; комунікативну – спілкування в судовій колегії, в колективі суддів, із громадянами і т. ін.; організаційну [14, С. 45]. Як ми бачимо, саме соціономічний характер суддівської діяльності накладає певні вимоги до самого суб'єкта правозастосовної діяльності.

Велике значення у цьому плані має розуміння соціальних функцій, які особа виконує у зв'язку зі здійсненням правосуддя. Велике соціальне значення цих функцій визначає соціономічну модель судді, що включає багато напрямків діяльності по забезпеченню правосуддя, в тому числі соціальний, організаційний, комунікативний, реконструктивний та засвідчувальний. Різноманітність наведених характеристик зумовлює складність даної соціономічної професії, пов'язаної з діяльністю по забезпеченню правосуддя, її багатоаспектну направленість [3, С. 412].

Базовою характеристикою всіх соціономічних професій є комунікативна компетентність суб'єкта діяльності. Таким чином, комунікативність судді можна віднести до психологічних рис, які визначаються різнобічністю та винятковим характером його діяльності. Це можна пояснити тим, що взаємодія судді відбувається на різних рівнях, із різними віковими категоріями людей, які мають різне процесуальне становище, і ефективність такої комунікації потребує знання і психології людини, і психологічних особливостей, зумовлених віком і процесуальним становищем (психологія обвинуваченого, психологія потерпілого, психологія прокурора та адвоката).

В основі комунікативної діяльності на стадії розгляду кримінального провадження лежить вміння встановлювати психологічний

контакт, що розглядається В.О. Коноваловою як почуття взаємної прихильності, викликане різними обставинами (природними та штучно створеними) і є початком активної комунікації [10, С. 53].

В комунікативній сфері діяльності судді, за допомогою якої він реалізує соціально-психологічні функції, О.М. Бандурка виділяє інформаційний аспект, де особливо важливі такі якості, як здатність до висловлювань, передачі й прийняття вербальної інформації, вербальна ерудиція, вміння вести діалог і монолог; а також інтерактивний аспект, за допомогою якого суддя організовує взаємодію з іншими учасниками судового процесу – з колегами та іншими учасниками [1, С. 186].

Можна дійти висновку, що суддя як особа, наділена владними повноваженнями, повинен володіти такими особистими якостями, як витримка, життєва мудрість, розсудливість, терпеливість, вимогливість тощо, адже нерідко у ході судового процесу розгляду кримінального провадження відтворюються драматичні й трагічні події, які тягнуть за собою конфліктність, замкнутість, агресію учасників, що може негативно вплинути на перебіг наступної стадії процесу – прийняття рішення.

Регуляція міжособистісних відносин у процесі судового розгляду кримінального провадження вимагає від судді не тільки правового професіоналізму, але й психологічної підготовленості та загальної культури спілкування. На всі неприпустимі в суді ситуації суддя повинен реагувати своєчасно, тактовно, але жорстко і процесуально обґрунтовано, щоб покласти край усім проявам конфліктності й агресивності в міжособистісних відносинах, охороняти процес від непотрібних емоційних сплесків і вводити його в раціональне русло. При цьому неприпустимі грубість, зарозумілість, моралізаційні зауваження, нотації і повчання, принижуючі особисту гідність.

Одержання інформації судом передбачає необхідність комунікації у формі соціальної взаємодії через спілкування. У психології спілкування визначається як здійснювана знаковими засобами взаємодія суб'єктів. Спілкування судді на стадії попереднього розгляду організується відповідно до законів спілкування в цілому, але має значну специфіку, зумовлену змістом питань, які вирішуються на цій стадії кримінального процесу. Так, зокрема у судовій діяльності спілкування здійснюється в межах процедури, при якій відбувається визначення процесуального положення учасників, предмета спілкування [17, С. 74].

Комунікативна діяльність як міжособистісні зв'язки і процес спілкування між людьми в роботі судді набуває своїх особливостей і виявляється, насамперед, у службовій взаємодії. Виходячи із функцій спілкування, можна впевнено екстраполювати їх на суддівську діяльність. Так, визначаються наступні функції, як-то: когнітивна,

тобто пізнання інформації, що реалізується й у пізнавальній діяльності; перцептивна – сприймання об'єкта професійної взаємодії; інтерактивна – взаємодія, в процесі якої здійснюється взаємний вплив, організовується взаємодія задля обміну інформацією [18]. Безумовно, що в судовій практиці ці функції існують в поєднанні і тісному взаємодетермінуючому переплетенні.

Так само й аналітична діяльність судді вимагає не тільки юридичної, але й психологічної підготовки, знання загальних соціально-психологічних особливостей поведінки людей в умовах соціальної групи, закономірностей їх пізнавальної й реконструктивної діяльності [8, С. 47]. Адже саме у взаємодії з людьми на стадії судового розгляду виявляється комунікативний аспект діяльності судді. Ця взаємодія відбувається у межах процесуального регулювання, і суддя є його головним організатором. При цьому реалізуються такі якості судді, як уважність, емоційна стабільність, уміння слухати й розмовляти. Таким чином, діяльність судді поєднує в собі елементи діяльності адміністратора, керівника й елементи діяльності вченого-дослідника.

Загалом психологія є наукою про відображенням людиною навколишньої дійсності в процесі її активної діяльності. У свою чергу правосуддя, яке більшою мірою, ніж багато інших видів діяльності, виступає специфічною сферою взаємодії між людьми, пов'язано з цілим рядом соціально-психологічних явищ, наприклад, ефективністю діяльності соціальних груп, особливостями оціночних суджень у групі, сприйняттям і розумінням людьми один одного, переконливістю, авторитетністю, соціально-психологічною роллю особистості та інше [3].

Як відомо, ефективність розгляду кримінального провадження в суді залежить від ретельності та компетентності проведення її попереднього розгляду. Адже в судовому засіданні так чи інакше застосовується та модель події, яка була досліджена, сформована суддею ще на стадії попереднього розгляду кримінального провадження. Наявність уже відновленої моделі події в матеріалах досудового слідства суттєво полегшує пізнання всіх фактів, їх всебічне дослідження. Однак ця модель завжди може сприйматися судом тільки як вірогідна істина, що обов'язково підлягає перевірці та дослідженню в кожному її окремому елементі.

Окрім того, ефективність попереднього розгляду кримінальної справи залежить також від професійності, психологічної підготовки та спеціальної тактики поведінки судді. Попередній розгляд кримінальної справи можна розглядати як попередньо-пізнавальний, комунікативний та контрольний процеси, що висувають суттєві вимоги до пізнавальної сфери, мислення, соціально-психологічних якостей, юридичної грамотності судді.

Усі факти розслідування події повинні усвідомитися в системі причинно-наслідкових зв'язків, і не один факт не винен залишитися без пояснення. Як зазначає з цього приводу О.Д.Ситківська, необхідно поставити себе в становище підсудного і подивіться навколо його очима перед злочинцем, у момент вчинення злочину, після нього. Після цього слід зробити теж саме по відношенню до кожного зі співучасників, до потерпілих, до свідків, роль яких може бути ще не зовсім зрозуміла. Також судді необхідно з'ясувати вірогідні вчинки, ймовірні умови місця та часу. Це може відкрити судді те, що зацікавлені люди намагалися приховати від слідчого [15, С. 83].

Процес міжособистісного сприйняття у соціономічних професіях тісно пов'язаний з емоційною сферою, адже розуміння почуттів допомагає адекватному розумінню інших людей. Уміння сприйняти почуття іншої людини як власні, здатність до емоційного відгуку - необхідний компонент спілкування та специфічний засіб пізнання людини людиною. Цей феномен називається емпатією та дозволяє судді ефективніше налагоджувати взаємодію на основі розуміння глибинних психологічних станів об'єкта.

Деякі дослідники протиставляють емпатію розумінню людини людиною. Емоційна природа емпатії виявляється саме в тому, що ситуація іншої людини не стільки «продумується», скільки «відчувається». Але без емпатії навряд чи можливе адекватне розуміння, тому вона виступає підґрунтям комунікативної компетентності судді. Емпатія сприяє збалансованості міжособистісних стосунків, тому її розвиток виступає ключовим фактором успіху в соціономічних видах діяльності. Прояв емпатії в спілкуванні свідчить про загальну установку не стільки на розуміння формального боку спілкування, скільки на входження в його прихований зміст, психічний стан іншої людини, що відображається передусім невербальними засобами - інтонацією, жестами.

Відмінність між почуттями і змістом спілкування не завжди можна простежити. Розуміння та адекватна відповідь на емоційні вияви важливі тому, що у процесі взаємодії люди, як правило, обмінюються тим, що має для особистості смисл, що найбільш суттєве. Адекватно відображаючи почуття іншої людини, співрозмовник сигналізує їй, наскільки розуміємо її внутрішній стан. Відтак, продуктивність професійного спілкування і розуміння суті справи залежить у таких випадках не тільки від фактичної інформації, а й від установок, почуттів, емоційних виявів, які фіксує суддя у процесі комунікативної взаємодії.

Н.В.Басова зазначає, що емпатійні якості розвиваються тим інтенсивніше, чим багатшими й різноманітнішими є уявлення про інших людей. Розуміння інших пов'язане з розумінням самого себе, тому, прагнучи пізнати себе, мотиви своїх учинків, людина вдається

ся до аналогій. Крім того, подібні вчинки інших людей викликають різні переживання та емоційні вияви [2, с. 54]. Хоча інколи безпосереднє використання особистого досвіду для пояснення поведінки інших людей призводить до атрибутивних помилок в інтерпретації міжособистісної взаємодії.

Отже, ці особливості також висувають низку вимог щодо професійно-важливих психологічних та особистісних якостей судді. Так, М.М. Квачахія вказує, що піднесені до рівня закону етичні норми, а також правила поведінки судді, детерміновані завданнями і змістом його взаємодії з іншими особами, створюють досить надійні умови належного провадження у справі. Це насамперед, такі етичні норми, як тактовність, коректність, витриманість, зібраність, врівноваженість, спокійність, цілеспрямованість, не допущення у своїй діяльності погроз, грубощів [6]. Під взаєморозумінням розуміється сприймання зовнішніх ознак партнера по спілкуванню та зіставлення їх з його особистісними характеристиками, інтерпретацію на цій підставі його поведінки. Ефективність взаєморозуміння залежить від тієї інформації, яку суб'єкти взаємодії одержують один від одного, що й визначає перцептивну функцію комунікативної взаємодії [11].

Тому на стадії судового розгляду важливо не обмежуватися суто формально-логічним групуванням і оцінкою отриманих даних та результатів, а переміщуватися в область етичних взаємовідносин, а саме: встановлення довірчого контакту з учасниками судового процесу, подолання в них почуття скутості, невпевненості та багато інших перепон, що стосуються моральної сторони як самого злочину, так і учасників судового розгляду кримінального провадження. І, як слушно зазначав А.Ф. Коні, з усіх обставин справи найважливішою безумовно є особа підсудного, з його добрими та поганими властивостями, з його поневіряннями, моральними стражданнями [9]. Окрім того, визначення зазначених властивостей є для кожного судді первинним обов'язком, адже саме на цій стадії кримінального процесу відбувається формування загального уявлення в обвинуваченого, потерпілого та інших учасників судового процесу про його незалежність, справедливість та неупередженість.

Таким чином, визначаючи важливість чіткої та правильної взаємодії судді з учасниками кримінального процесу у судовому попередженні, і беручи до уваги труднощі, які можуть виникнути у процесі реалізації комунікативного компоненту соціономічної діяльності, вважаємо за доцільне у процесі навчання суддів приділяти особливу увагу питанням вдосконалення навичок взаємодії (впровадження спеціальних професійно-психологічних тренінгів та інших інноваційних інтерактивних технологій).

Можна констатувати, що комунікативні якості судді, як суб'єкта соціономічної професійної діяльності, зумовлені особливостями професійного спілкування – в тому числі прогнозування можливих варіантів поведінки співрозмовника, наявністю індивідуальних „технік” спілкування, вміннями встановлювати психологічний контакт з елементами рольової поведінки. У цих умовах психологічні вимоги до особистості судді не тільки високі, але й неоднорідні, бо передбачають наявність у фахівця сукупності якостей, що рідко поєднуються в одній особі (емпатійність, швидкість реагування та аналітичний склад розуму, стриманість та рольова комунікативність тощо). Звичайно, відсутність деяких із них може компенсуватися за рахунок індивідуального стилю діяльності, але не завжди і не повною мірою (наприклад, професійна компетентність не може врівноважити моральну нестійкість). Це обумовлює особливі вимоги до професійно-психологічної підготовленості судді, яка виступає основою його психологічної готовності до соціономічних особливостей правозастосовної діяльності.

Надаючи належне питанню професійної підготовленості фахівців, автори зазвичай виділяють поняття підготовленості як невід'ємну складову професійної готовності [5]. При цьому, у найбільш широкому сенсі в психологічній літературі професійна підготовленість розуміється як сукупність необхідних для виконання професійної діяльності знань, вмінь та навичок, що набуваються в процесі професійної підготовки фахівця [13].

Як ми бачимо з аналізу викладених чинників соціономічного характеру діяльності судді, незважаючи на те що вони притаманні всім напрямам правозастосовної діяльності, проте й містять власну специфіку, яка, преломляючи їх через функціональні особливості, наповнює ці чинники автентичним змістом. Це висуває низку вимог щодо професійно-значущих якостей судді, що має враховуватися як на стадії професійного відбору, так і в період фахового навчання у юридичних навчальних закладах.

Слід наголосити, що психологічна готовність до соціономічної діяльності ґрунтується на психологічній підготовці, результатом якої стає психологічна підготовленість, яка, у свою чергу, складається з:

1. Загальної психологічної культури судді.
2. Професійно-психологічної підготовленості судді, що в свою чергу, представлена:
 - А) професійно-психологічною витривалістю;
 - Б) професійно розвиненими психологічними якостями і властивостями.

Тому структура психологічної підготовки судді до специфічних умов соціономічної діяльності повинна бути представлена:

1) загальною психологічною підготовкою – формування базисних соціально-етичних якостей, професійних цілей і цінностей культури, що передбачає вміння вирішувати професійні завдання з урахуванням їх психологічних аспектів, повагу до людини, орієнтацію на розуміння її психології, прагнення до наукового вивчення психологічних аспектів життєвих ситуацій;

2) професійною (спеціальною) психологічною підготовкою – розвиток і тренування спеціально-фахових професійно значущих якостей, необхідних для професійної компетентності судді.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Таким чином, у процесі професійно-психологічної підготовки формується готовність до службової діяльності як системна якість особистості, що є важливою умовою ефективної службової діяльності працівника. На основі знань та навичок, що відносяться до правозастосовної діяльності, формуються професійні уміння, які забезпечують здатність судді ефективно виконувати дії у відповідності до мети та специфічних умов соціономічної діяльності. Найбільш перспективним у навчанні, як нами вже зазначалося, є системно-структурний підхід, на основі якого розвивається моделювання, роліві ігри, соціально-психологічний тренінг та інше.

Список використаних джерел

1. Бандурка А.М. Юридическая психология : учебник / А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская – Х. : изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. – 596 с.
2. Басова Н.В. Педагогика и практическая психология / Н.В.Басов. - Ростов-на Дону: Феникс, 2000. – 416 с.
3. Васильев В.Л. Юридическая психология : учебник для студентов вузов, обучающихся по спец. “Юриспруденция” / В.Л. Васильев– [5-е изд., доп. и перераб.]. – СПб. : Питер, 2004. – 654с.
4. Дулов А. В. Судебная психология: учебное пособие / А. В. Дулов – [2-е изд., испр. и доп.] – Минск : Вышэйш. шк., 1975. – 464 с.
5. Дяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности. -Мн: Изд-во БГУ, 1976. - 173 с.
6. Квачахія М.М. Система умов оптимального виконання слідчої роботи // Сучасні проблеми держави та права. – К.: Вид-во “Либідь” при Київ. ун-ті, 1990. – С.172 – 174.
7. Климов Е.А. Психология профессионала. – М.: Изд-во НПО “МОДЭК”, 1996. – 400 с.
8. Колбая Г.Н. Соотношение предварительного следствия и судебного разбирательства / Г.Н. Колбая – М. : Юрид. лит., 1975. – 152 с.
9. Кони А.Ф. Избранные труды и речи / А.Ф. Кони; сост. И.В. Потапчук. – Тула : Автограф, 2000. – 640 с.
10. Коновалова В.Е. Правовая психология : учеб. пособие для студентов юридических вузов и факультетов / В.Е. Коновалова – Х. : Основа, 1990. – 198 с.
11. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія: Підручник. – К., 1995. – 304 с.

12. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посібн. / С. Д. Максименко, В. О. Солов'єнко – 2-ге вид., стереотип. – К.: МАУП, 2001. – 256 с.
13. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. - М.: «Вислая школа», 1984. - 174 с.
14. Радутная Н. В. Народный судья: Профессиональное мастерство и подготовка / Н. В. Радутная – М. : Юрид. лит., 1977. – 144 с.
15. Ситковская О.Д. Психология уголовной ответственности / О.Д. Ситковская – М. : Норма, 1998. – 285 с.
16. Шадриков В.Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. - М.: “Наука”, 1982. – 133 с.
17. Шепітько В. Ю. Психологія судової діяльності : навч. посібник / В.Ю. Шепітько – Х. : Право, 2006. – 160 с.
18. Юридична психологія: Підручник / За заг.ред.Л.І.Казміренко, Є.М.Моїсєєва. /Кол.авт. Александров Д.О.,Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та ін. – К.:КНТ, 2007.-360с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Bandurka A.M. Yurydycheskaia psykholohyia : uchebnyk / A.M. Bandurka, S.P. Bocharova, E.V. Zemlianskaia – Kh. : yzd-vo Nats. un-ta vnutr. del, 2002. – 596 s.
2. Basova N.V. Pedahohyka y praktycheskaia psykholohyia / N.V.Basov. - Rostov-na Donu: Fenyks, 2000. – 416 s.
3. Vasylev V.L. Yurydycheskaia psykholohyia : uchebnyk dlia studentov vuzov, obuchaiushchykhsia po spets. «Iurysprudentsyia» / V.L. Vasylev– [5-e yzd., dop. y pererab.]. – SPb. : Pyter, 2004. – 654s.
4. Dulov A. V. Sudebnaia psykholohyia: uchebnoe posobyie / A. V. Dulov – [2-e yzd., yspr. y dop.] – Mynsk : Vysishish. shk., 1975. – 464 s.
5. Diachenko M.Y., Kandybovych L.A. Psykholohycheskye problemy hotovnosti k deiatelnosti. -Mn: Yzd-vo BNU, 1976. - 173 s.
6. Kvachakhiia M.M. Sistema umov optymalnoho vykonannia slidchoi roboty // Suchasni problemy derzhavy ta prava. – K.: Vyd-vo “Lybid” pry Kyiv. un-ti, 1990. – S.172 – 174.
7. Klymov E.A. Psykholohyia professyonalna. – M.: Yzd-vo NPO “MODЭК”, 1996. – 400 s.
8. Kolbaia H.N. Sootnoshenye predvartelnoho sledstvyia y sudebnoho razbyratelstva / H.N. Kolbaia – M. : Yuryd. lyt., 1975. – 152 s.
9. Kony A.F. Yzbrannyye trudy y rechy / A.F. Kony; sost. Y.V. Potapchuk. – Tula : Avtohrav, 2000. – 640 s.
10. Konovalova V.E. Pravovaia psykholohyia : ucheb. posobyie dlia studentov yurydycheskykh vuzov y fakultetov / V.E. Konovalova – Kh. : Osnova, 1990. – 198 s.
11. Korniev M.N., Kovalenko A.B. Sotsialna psykholohiia: Pidruchnyk. – K, 1995. – 304 s.
12. Maksymenko S. D. Zahalna psykholohiia : navch. posibn. / S. D. Maksymenko, V. O. Soloviienko – 2-he vyd., stereotyp. – K.: MAUP, 2001. – 256 s.
13. Platonov K.K. Kratkyy slovar systemy psykholohycheskykh poniatyi. - M.: «Vysilaia shkola», 1984. - 174 s.
14. Radutnaia N. V. Narodnyi sudia: Professyonalnoe masterstvo y podgotovka / N. V. Radutnaia – M. : Yuryd. lyt., 1977. – 144 s.
15. Sytkovskaia O.D. Psykholohyia uholovnoi otvetstvennosti / O.D. Sytkovskaia – M. : Norma, 1998. – 285 s.

16. Shadrykov V.D. Problemy systemoheneza professionalnoi deiatelnosti. - M.: "Nauka", 1982. - 133 s.
17. Shepitko V. Iu. Psykholohiia sudovoi diialnosti : navch. posibnyk / V.Iu. Shepitko - Kh. : Pravo, 2006. - 160 s.
18. Iurydychna psykholohiia: Pidruchnyk / Za zah.red.L.I.Kazmirenko, Ie.M.Moiseieva. /Kol.avt. Aleksandrov D.O.,Androsiuk V.H., Kazmirenko L.I. ta in. - K.:KNT, 2007.-360s.

Савченко А.В. Социономические особенности профессионально-психологической готовности к судейской деятельности.

Статья посвящена рассмотрению актуальных вопросов психологической сущности правоприменительной деятельности судьи. Раскрывается социономическое содержание судейской деятельности. Определяются ведущие психологические детерминанты профессиональной компетентности судьи. Определяются пути формирования профессионально-психологической готовности юриста к судейской деятельности. Можно констатировать, что коммуникативные качества судьи, как субъекта социономической профессиональной деятельности, обусловленные особенностями профессионального общения - в том числе прогнозирования возможных вариантов поведения собеседника, наличием индивидуальных «техник» общения, умениями устанавливать психологический контакт с элементами ролевого поведения. Это обуславливает особые требования к профессионально-психологической подготовленности судьи, выступает основой его психологической готовности к социономическим особенностям правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: социономическая профессия, судья, правоприменительная деятельность, профессиональная компетентность, коммуникация, взаимодействие, профессионально важные качества.

Savchenko H.V. Socionomic features of professional-psychological readiness for judicial activities article considers current issues of psychological nature of enforcement activities of judges.

Expands socionomic content of judicial activity. Identify key psychological determinants of professional competence of judges. Outlines ways of creating professional-psychological readiness lawyer to judicial activities. It can be noted that communication as a judge, as the subject socionomic professional activity, due to the peculiarities of professional communication - including the prediction of possible variants of behavior, the presence of individual "techniques for" dialogue of, establish psychological contact with elements of role behavior. In these circumstances psychological requirements personality judge not only High, but for providing the presence of specialists of the aggregate qualities rarely combined within one the person (empathy, velocity response and analytical mind, restraint and communicative role, etc.). Of course, the absence of some of them can be compensated by individual Guest style activities, but not always, i do not complete extent. This makes special demands on the professional and psychological training of judges acting basis of his psychological preparedness socionomic features enforcement activities.

Keywords: socionomic profession, judge, law enforcement activities, professional competence, communication, interaction, professionally important qualities.

УДК 159:9
TKACZ T.V.

*profesor, Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza, Rzeszów,
Polska*

PSYCHOSPOŁECZNY CHARAKTER ZMIAN NA PRZESRZENI ŻYCIA

ПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР ЗМІН В ЖИТТЄВОМУ ПРОСТОРИ

У тексті статті представлений аналіз, в якому суттєву висновок полягає в твердженні, що людина протягом усього життя підлягає змінам і сама є ініціатором певних змін. Аспект непередбачуваності свідчить або про різні можливості спрямованості життя безпосередньо через дорослу людину або через характер взаємодії з навколишнім середовищем. Помітне переважання процесів асиміляції сприяє тому, що людина не змінює способу своєї поведінки, незважаючи на мінливі обставини і обмеження, які впливають відповідно до віку. Триває, наприклад, юнацький стиль життя в середньому віці, не беручи до уваги ні фізичних можливостей, ні соціальних обмежень. Характерні пристосування охоплюють широкий діапазон змін, що описують численні поведінки стосовно завдань і вимог розвиваючого, соціального і індивідуального (цілі і прагнення) характеру. Вони залишаються під впливом навколишнього середовища, основних тенденцій і власної активності суб'єкта.

Ключові слова: *період зрілості, життєві завдання і виклики, кризи нормативні та ненормативні, процеси асиміляції та акомодациї, розуміння світу, визначення сенсу власного життя, аутонаррація і історія життя.*

WPROWADZENIE

Zainteresowanie najdłuższym okresem rozwojowym, jakim jest dorosłość, znajduje uzasadnienie w przekonaniu, że człowiek na przestrzeni całego życia podlega zmianom i sam niektóre zmiany wprowadza, to znaczy że po prekroczeniu progu dorosłości nie sposób dokładnie przewidzieć – i to nie tylko z powodu czynników losowych - jak potoczy się jego dalszy los. Aspekt nieprzewidywalności świadczy bądź o rozmaitych możliwościach ukierunkowania życia przez samą osobę dorosłą czy przez charakter interakcji z otoczeniem. Jeśli centrum zainteresowania będą stanowić zmiany, to jakiego rodzaju zmian można oczekiwać w okresie dorosłości?

ZMIANY FIZYCZNE, ZMIANY NATURY PSYCHICZNEJ

Zmiany fizyczne jak również zmiany w zakresie cech osobowości mają charakter zarówno ciągły, jak i skokowy, z przewagą procesów pierw-

szego rodzaju (zmian ciągłych). Cechy czy też właściwości fizyczne organizmu, jak sprawność ruchowa lub pamięć - o ile nie zaszły zmiany psychopatologiczne spowodowane procesem chorobowym – zmieniają się stopniowo prawie niezauważalnie dla samego podmiotu (Whitbourne, 2001). Mogą być też zmiany przebiegające stopniowo na zasadzie kumulacji doświadczeń, na przykład, interpersonalnych, jak w przypadku stopniowego wyzbywania się nieśmiałości. Zatem trening psychospołeczny może odgrywać znaczną rolę w przypadku sposobów przystosowania społecznego.

Jednak niektóre zmiany fizyczne mają charakter skokowy (np. pierwsza miesiączka), podobnie jak niektóre zmiany natury psychicznej, zwłaszcza świadomościowej (np. odkrycie, że w rolę świętego Mikołaja wciela się ktoś z rodziny albo że **któreś** z rodziców może prowadzić podwójne życie). Zmiany w zakresie tożsamości często mają charakter skokowy, co nie znaczy, że nie są przygotowane.

Zmiany związane z zadaniami i wyzwaniem życiowymi oraz zmiany stylu życia, wymuszone czynnikami zewnętrznymi, przebiegają najczęściej w sposób nieciągły, raczej skokowy (dla tego można je opisywać i wyjaśniać w ramach modelu stadialnego). Intensywne przemiany następują w *zakresie krytycznym*, na przykład spowodowanym przyjściem na świat dziecka, uzyskaniem pierwszej pracy czy przejściem na emeryturę. Podobnie wyglądają okresy intensywnych zmian prowokowanych normatywnymi i nienormatywnymi kryzysami (rozwojowymi).

Okresy intensywnych zmian przeplatają się wówczas z okresami względnej stabilności i spokoju, podczas których następuje kumulacja doświadczeń.

PROCESY ASYMLACJI I AKOMODACJI

Dlatego też procesy asymilacji i akomodacji występują naprzemiennie. W okresie względnie stabilnym następuje asymilacja (przyswajanie) i kumulacja doświadczeń.

W rozwoju człowieka dorosłego istotna jest dynamiczna równowaga między procesami asymilacji i akomodacji, zapewniająca zdrowe podejście do nowych doświadczeń (Lachman, Bertrand, 2001). Wyraźna przewaga procesów asymilacji sprawia, że człowiek nie modyfikuje swego sposobu zachowania pomimo zmieniających się okoliczności i ograniczeń wynikających z wieku. Kontynuuje na przykład młodzieńczy styl życia w wieku średnim, nie biorąc pod uwagę możliwości fizycznych ani ograniczeń społecznych. Zachowuje takie przeświadczenie o sobie, jakby nie zmieniał się w ciągu upływających lat. Trwanie przy utrwalonych przekonaniach i uporczywe powtarzanie tych samych zachowań powodują, że funkcjonowanie człowieka staje się coraz mniej adaptacyjne. Za ewentualne porażki wini on otoczenie albo unika sytuacji testujących jego możliwości.

Przy zdecydowanej przewadze procesów akomodacji można oczekiwać nadmiernej reakcji na zmiany i niestabilnych oraz niespójnych przekonań o sobie. Ponadto zbyt nasilone procesy akomodacji utrudniają lub nawet uniemożliwiają zaangażowanie w realizację celów odległych, dominują bowiem procesy dostosowania (Whitbourne, Connolly, 1999).

Postulowana według tego modelu dynamiczna równowaga między procesami asymilacji i akomodacji wyraża się w adekwatnych reakcjach na wydarzenia życiowe i zmiany historyczne. Nagromadzenie zdarzeń, które wymuszają nowe sposoby pojmowania świata, redefiniowanie własnych relacji z otoczeniem stanowią poważne wyzwanie dla tożsamości i aktywizują procesy akomodacji. Dla wydarzeń wpisujących się w logiczny i spójny bieg życia, przewidywalnych i niepowodujących dramatycznych zmian sytuacji osobistej, społecznej czy zawodowej zdecydowanie wystarczające i jak najbardziej adaptacyjne są procesy asymilacji. Dlatego też nasilenie procesów obydwu rodzajów wiąże się zarówno z okresem rozwojowym i jego wyzwaniami, jak i z rodzajem i nasileniem wydarzeń - tych, które są pośrednimi skutkami decyzji osobistych (studia poza domem), jak i tych, których nie sposób przewidzieć (utrata zatrudnienia na skutek kryzysu).

Ekstrapolacja modelu asymilacji-akomodacji na zjawiska rozwoju w biegu życia stwarza interesujące perspektywy opisu i interpretacji zjawisk, jednak nie wyczerpuje zagadnienia zmian rozwojowych w dorosłości. Dobrze stosuje się do zmian wymuszonych okolicznościami zewnętrznymi i niektórymi przemianami wewnętrznymi (jak np. zmiany emocjonalne). Czy oddaje jednak specyfikę aktywności intencjonalnej i dążenia transgresyjne człowieka? Istota rozwoju polega nie tylko na mniej lub bardziej aktywnym dostosowaniu lub przywracaniu stanu równowagi zaburzonej wydarzeniami i/lub skutkami własnej aktywności podmiotu, ale właśnie na wychodzeniu poza ten stan rzeczy, zwróceniu się ku nowości, zmianie i eksploracji. Ten aspekt najlepiej oddaje intencjonalna aktywność celowa (Bandura, 2001) i wpisane w rozwój dążenie do destabilizowania układu dzięki działaniom transgresyjnym (Kozielecki, 2000).

Konfrontacja z doświadczeniami, które przerastają zdolność do ich asymilacji, prowadzi do konieczności dopasowania i przebudowy istniejących struktur, tak by odpowiadały nowym doświadczeniom (akomodacja). Transformacja ustrojowa w kraju, jako wydarzenie historyczne, dojrzewanie albo przyjście na świat dziecka, jako wydarzenia indywidualne, wymagają dostosowania się mentalnego i stąd wymuszają zmiany opisywane jako akomodacja (Heckhausen, 1999). Oznacza to, że nowe doświadczenia inicjują proces akomodacji. Dotychczas wykształcone struktury nie są już bowiem w stanie przyjąć i zintegrować nowych doświadczeń z poprzednimi, na przykład wskutek zaistnienia zupełnie nowej sytuacji, jak usamodzielnienie się dzieci czy praca za granicą.

ZMIANY SPOSOBU ROZUMIENIA ŚWIATA

Natomiast zmiany sposobu rozumienia świata, określania sensu własnego życia, autonarracji i historii życia, czyli również tożsamości narracyjnej zachodzą na zasadzie transformacji. To znaczy, przekształcania jednych historii w inne, konstruowania bilansu w obliczu świadomości nadchodzącego końca danego etapu życia, przekształcania tożsamości osobistej i społecznej stosownie do ważnych dokonań i porażek oraz innych wydarzeń, które w rozumieniu człowieka mają na niego wpływ. Istotą sprawy jest nowa, odmienna od poprzedniej organizacja - nowa jakość. To jednak nie wszystko, zmiany zachodzące na poziomie rozumienia świata stymulowane są również aktywnością podmiotu zmierzająca do zdobywania nowych informacji i sprawdzania nowych doświadczeń. To intencjonalne wychylenie ku nieznanemu i ku przyszłości zarazem sprawia, że zmiany idą w ślad za (mniej lub bardziej) refleksyjnym opracowaniem doświadczeń.

Stąd zmiany na poziomie Ja wymagają specyficznego modelu do ich opisu i wyjaśnienia. Zmiana bowiem może oznaczać przekształcenie świadomości, przyjęcie nowego punktu widzenia, dzięki czemu osoba jest zdolna do porzucenia intratnej pracy na rzecz rozwoju zainteresowań, zajęcia się polityką albo działalnością charytatywną, nawiązania albo zerwania związku osobistego itd. Dawna jakość nie ma na ogół kontynuacji, a jedynie jakąś interpretację jako fragment historii życia. Zmiana odsuwa w przeszłość to, co było ważną lub nawet dominującą formą aktywności, ważnym lub wiodącym sposobem interpretacji sensu istnienia i rozpoczyna zupełnie nowy etap, z nowymi priorytetami, kryteriami oceny, celami i dążeniami. Niejednokrotnie przemiany połowy życia przybierają taki właśnie charakter i wówczas – z uwagi na ich zakres i dla tego, że transformacja pociąga za sobą rozbitcie istniejącej struktury – w pełni zasługują na miano kryzysu. Kryzys oznacza bowiem stan, kiedy poprzednie formy aktywności lub sposób rozumienia świata już nie funkcjonują, a nowe jeszcze się nie rozwinęły, stąd napięcie, niepewność i poczucie rozbitcia. To przejście «od starego do nowego» wywołuje przejściowy regres, załamanie, utratę stabilności, a jednocześnie pewną ekscytację nieokreślonością i otwartość wobec «nowego».

ZMIANA A MODEL ROZWOJU

W jaki sposób przebiega rozwój człowieka? Jest kilka odpowiedzi na to pytanie. Pierwsza paradoksalnie zaprzecza rozwojowi: w modelu stabilności przyjmuje się, iż właściwości, na których opiera się funkcjonowanie człowieka dorosłego, są stałe i zasadniczo niezmiennie w ciągu życia.

Stanowisko to nie wytrzymało próby czasu nawet w odniesieniu do cech osobowości. Druga proponuje model zmian uporządkowanych w czasie: rozwój następuje według stadów występujących w określonej ko-

lejności i (dość luźno) powjazanych z wiekiem, na przykład teoria Erika H.Eriksona (1997). Trzecia gugeruje model interakcyjny: rozwój dokonuje się w wymiaku interakcji między czynnikami podmiotowymi a środowiskowymi, stąd ma charakter wysoce indywidualny (Gergen, 2009).

W psychologii rozwojowej wyróżnia się trzy modele służące doopisu zmian zachodzących w dzieciństwie i kolejnych okresach życia:

- 1) model liniowy - rozwój polega na kumulacji doświadczeń i następuje niejako mechanicznie w wyniku oddziaływania środowiska. Model liniowy- ciągle kumulowanie doświadczeń lub efektów uczenia się. Przykład: teoria uczenia się Skinnera, teoria społecznego uczenia się Bandury;
- 2) model stadialny - rozwój polega skokowo, obejmując procesy różnicowania, wyższą jakość funkcjonowania w poszczególnych sferach, na podobieństwo postępującej dorosłości organizmu biologicznego.
- 3) model cykliczno-fazowy - w rozwoju wyróżnia się powtarzające się cykle, nfa które składa się ustalona sekwencja faz: progresu, plateau, regresu i kryzysu, f nabywanie nowych właściwości łączy się przekształceniem lub utratą wcześniej istniejących, jest to więc model przekształceń i transformacji.

Według tych ujęć opisuje się rozwój człowieka zwłaszcza we wczesnych okresach życia, kiedy przebiega w sposób najbardziej dynamiczny (Brzezińska, 2000; Trempała, 2012).

Współcześnie przyjmuje się, że rozwój człowieka jest wypadkową sił biologicznych, których podstawą jest genotyp danej jednostki oraz wpływów społecznych (generujących uczenie się osobnicze) pod wpływem stymulacji płynącej z otoczenia, a organizowanej głównie przez innych ludzi. W tym kontekście A. Brzezińska (2000) stwierdzenia: - człowiek zmienia się i rozwija przez całe swoje życie, co dostrzegalne jest we wszystkich okresach rozwojowych (a zatem powiemy: w każdym stadium rozwojowym człowiek jest inny), - rozwój jednostki należy dostrzegać jako zmienność i ciągłość jednocześnie (stąd mówimy: człowiek jest ciągle ten sam, ale nie taki sam), - rozwój należy rozpatrywać jako całościowy (holistyczny), a jednocześnie w jego poszczególnych aspektach: somatycznym, intelektualnym, emocjonalnym, społecznym i duchowym (i tu możemy powiedzieć: człowiek jest całością i każdą częścią jednocześnie), - zmiany rozwojowe należy analizować w kontekście aktualnych w danym etapie życia człowieka siedlisk oraz interakcji ze swoim środowiskiem, głównie społecznym (czyli: liczą się korzenie człowieka, a jednocześnie to, co tu i teraz).

Doroślóć jako okres mniej dynamicznych zmian może mieć jednak swoją specyfikę. Przyjmując założenie o rozwoju człowieka na przestrzeni życia, nasuwa się pytanie, jak przebiega rozwój w okresie dorosłości: czy jest jakiś ogólny model czy wielość koncepcji albo nieprzebrana rozma-

tość indywidualnych ścieżek rozwojowych?

Ogólnie rzecz ujmując, rozwój człowieka dorosłego można ująć w modelu linearnym, stadialnym, kontekstualnym bądź interakcyjnym (Brzezińska, 2000; Lachman, 2001; Trempała, 2012). Pierwszy opisuje i wyjaśnia jednokierunkowe zmiany, najczęściej wzrost, doskonalenie umiejętności i cnót oraz stopniowe zmiany nasilenia cech osobowości, na przykład rosnącą sumienność. Model ten opiera się na założeniu, że istnieje pewien potencjał rozwojowy, który pozwala na realizację coraz wyższych celów i coraz bardziej złożonych dążeń. Linearne podejście do rozwoju człowieka w wieku dorosłym przyjmują za podstawę swych badań i analiz na przykład Robert McCrae i Paul Costa (2005).

Modele stadialne opierają się na założeniu o zasadniczej odmienności funkcjonowania człowieka w różnych okresach życia. Opisują i wyjaśniają zmiany o określonej sekwencji i charakterze, związane z wiekiem, zadaniami rozwojowymi, rolami życiowymi lub wyzwaniem napotykanymi na różnych etapach życia. Zjawisko kryzysów rozwojowych wyeksponowane jest w mniejszym lub większym stopniu w zależności od tego, czy akcentuje się w nich kontynuację czy zmianę. Jeśli przyjmuje się, iż podjęcie nowych zadań lub rozpoczęcie nowego etapu wymaga zupełnie nowych właściwości psychicznych, to znaczy, że konieczna jest jakościowa zmiana myślenia, odczuwania i zachowania (oraz integracji tychże) - czyli zmiana osobowości - to najpewniej takie skokowe przemiany zachodzą w okolicznościach rozwojowego kryzysu. Jeśli jednak osiągnięcie nowego pułapu funkcjonowania oznacza tylko udoskonalenie i rozwinięcie posiadanych predyspozycji, to zmiany mogą przebiegać na zasadzie kontynuacji i wówczas mówimy raczej o przemianach, a nie o kryzysach rozwojowych. Stadialne modele rozwoju człowieka są obecne na przykład w teoriach Erika Eriksona (1997), Daniela Levinsona (1986) czy Georgea Vaillant'a (1977).

Modele kontekstualne opisują i wyjaśniają zmiany zachodzące na podstawie interakcji z otoczeniem społecznym i kulturą. Opierają się na założeniu plastyczności indywidualnej, dostosowania biegu życia do obiektywnych okoliczności, a zarazem wyboru i oddziaływania na środowisko. Na przykład kryzys gospodarczy może stanowić bezpośrednią przyczynę powrotu z zarobkowego wyjazdu do Londynu, zainwestowania w zaniebane gospodarstwo dziadków i rozpoczęcia nowego etapu życia, który obok zmiany formy aktywności łączy się z założeniem rodziny, zapuszczeniem korzeni w określonym miejscu i przejściem odpowiedzialności za nowe zadanie - nowoczesny zakład ogrodniczy.

Modele kontekstualne uwzględniają wielość i alternatywność ścieżek rozwojowych człowieka w związku z odmiennym kontekstem historycznym, warunkami socjoekonomicznymi i indywidualną linią życia oraz normami kulturowymi (Elder, Caspi, 1990).

Rozwój człowieka dorosłego często postrzega się jako proces wzrostu, kształtowania i doskonalenia właściwości. Jest to model jednokierunkowy, ponieważ uwzględnia pozytywne zmiany (przynajmniej do pewnego momentu), a nie docenia strat. Jednokierunkowy model rozwoju wspiera teoria humanistyczna (Maslow, 1990) oraz tradycyjne ujęcia rozwoju człowieka jako procesu kończącego się wraz z osiągnięciem dorosłości.

M. Adamska-Chudzińska bada nowe podejście - zarządzanie wiekiem, różnicowania wiekowego pracowników w przedsiębiorstwie. Stosowanie strategii zarządzania wiekiem umożliwia optymalne wykorzystanie potencjału wszystkich pracowników w przedsiębiorstwie, tj. zarówno z grupy wiekowej „50+”, jak i pozostałych.

Wzrost efektywności wykorzystania kapitału ludzkiego na skutek wprowadzenia zarządzania wiekiem w praktykę funkcjonowania przedsiębiorstw przejawiać się może w wielu aspektach. Należą do nich:

- zwiększenie wykorzystania potencjału pracowników w każdym wieku,
- wzrost wartości kapitału intelektualnego przedsiębiorstw,
- obniżenie kosztów pracy i działalności organizacyjnej,
- wzrost liczby klientów,
- stymulacja rozwoju pracowników starszych (M. Adamska-Chudzińska, 2016).

W psychologii biegu życia akcentuje się natomiast wielość ścieżek rozwojowych oraz fakt, że rozwój w poszczególnych sferach przebiega według odmiennych wzorców i ma różną dynamikę. O zasadniczej odmienności ścieżek rozwojowych ludzi oraz zróżnicowanym rozwoju w poszczególnych sferach świadczy pośrednio fakt wzrastającego z biegiem życia zróżnicowania między jednostkami pochodzącymi z tej samej kohorty (Heckhausen, 1999).

PODSUMOWANIE

Założenia, które mogą pomóc uporządkować i ukierunkować rozważania nad dynamiką okresu dorosłości są następujące.

Człowiek posiada kilka naturalnych gatunkowych właściwości, dostrzeganych i akcentowanych w ramach różnych teorii i podejść badawczych: wśród nich szczególną rolę pełnią samoświadomość i intencjonalność (Bandura, 2001; McCrae, Costa, 1999). Konsekwencją tego założenia jest teza, że na rozwój człowieka na przestrzeni życia mają wpływ geny i kultura (środowiska) oraz wzajemne interakcje tych czynników, ale i sama jednostka, która w pewnym zakresie kształtuje własne życie.

W okresie kilkudziesięciu lat życia dorosłego następują zmiany, które wymagają z jednej strony dostrajania się organizmu do nowych warunków zewnętrznych i wewnętrznych, z drugiej - dopasowywania otoczenia do programów realizowanych przez człowieka o określonej osobowości.

Założenie to jest w zasadzie powtó-rzeniem tezy o wzajemnym wpływie osobowości - środowiska (i zachowania) (Bandura, 2001).

Rozwój nie jest sumą aspektów - fizycznego, społecznego, uczuciowego intelektualnego, moralnego - ale jakością wynikającą ze zmian w tych wszystkich obszarach ludzkiej egzystencji łącznie.

Ośrodkiem integracji psychicznej - myśli, uczuć i zachowań - jest osobowość, dlatego w zakresie problematyki osobowościowej ogniskują się problemy stałości i zmian na przestrzeni życia.

Osobowość - zgodnie ze współczesnymi modelami integrowania wiedzy o jej strukturze i funkcjach - ujawnia się i jest poznawczo dostępna na trzech poziomach: podstawowych dyspozycji, charakterystycznych przystosowań oraz Ja - koncepcji siebie, tożsamości i autonarracji (McCrae, Costa, 2005). Podstawowe tendencje to: (1) cechy wyznaczające określone predyspozycje behawioralne i (2) neurofizjologiczne podłoże procesów percepcyjnych, poznawczych i afektywnych. Obejmują zatem wszystko, co wynika ze struktury i programu genetycznego oraz mechanizmów neurofizjologicznych i hormonalnych sterujących aktywnością organizmu ludzkiego i odpowiedzialnych za inicjowanie i przebieg procesów rozwojowych, jak na przykład dojrzewanie lub starzenie się. Na tym poziomie - najbardziej ogólnych właściwości człowieka - można wskazać również zdolność do używania języka i abstrakcyjnego myślenia czy tendencję do łączenia się w grupy .

Charakterystyczne przystosowania obejmują szeroki zakres zmiennych opisujących liczne sposoby zachowania wobec zadań i wyzwań o charakterze rozwojowym, społecznym i indywidualnym (cele i dążenia). Pozostają one pod wpływem środowiska, podstawowych tendencji oraz aktywności własnej podmiotu.

Bibliografia

1. Adamska-Chudzińska M., *Zarządzanie wiekiem a wykorzystanie kapitału ludzkiego w przedsiębiorstwie*. Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy 2016. Zeszyt Nr 46, c. 334-345.
2. Bandura A. (2001), *Social cognitive theory: An agentic perspective Annu. Rev. Psychol.*
3. Brzezińska A. (2000), *Psychologia rozwoju człowieka*, w: J. Strelau, Psychologia
4. Elder G, Caspi A. (1990), *Studying persons and lives* A Rabin, R Zucker, S Frank, and R Emmons, eds. New York: Springer.
5. Erikson E. H. (1997), *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Wydawnictwo: Rebis, Dom Wydawniczy Sp. s.450.
6. Gergen K. (2009), *Nasycone Ja : dylematy tożsamości w życiu współczesnym*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN.

7. Heckhausen J, Schulz R. (1999), *Biological and societal canalizations and individuals' developmental goals*. In: Brandtstädter J, Lerner R, editors. *Action and self-development: Theory and research through the lifespan*. Thousand Oaks, CA: Sage; pp. 67–103.
8. Kozielecki J. (2000), *Koncepcje psychologiczne człowieka*. Wydawnictwo: Państwowy Instytut Wydawniczy. s.268.
9. Lachman, M. E., & Bertrand, R. M. (2001), *Personality and the self in midlife*. In M. E. Lachman (Ed.), *Handbook of midlife development* (pp. 279-309). New York: Wiley.
10. Levinson, D. (1986), *A conception of adult development*. *American Psychologist*, Vol 41(1), Jan 1986, 3-13.
11. Maslow A. (1990), *Motywacja i osobowość / Abraham H. Maslow ; przeł. Paula Sawicka*. - Warszawa : „Pax”, Trempała J. (2012), *Psychologia rozwoju jako nauka o genezie życia psychicznego: przełomowe dokonania i kierunki przyszłych badań*. *Psychologia rozwojowa*, 2012 , tom 17, nr 1, s. 17–29.
12. Robert R. McCrae, Paul T. Costa Jr. (2005), *Personality in Adulthood: Second Edition: A Five-Factor Theory Perspective*. Guilford Press. t 1, Gdańsk, GWP.
13. Vaillant G. (1997), *Adaptation to Life*. Cambridge, Mass, United States.
14. Whitbourne, S. K & Connolly, L.A. (1999), *The developing self in midlife*. In S. B. Willis & J. Reid (Eds.), *Life in the middle: Psychological and social development in middle age* (pp. 25-45). San Diego: Academic Press.
15. Whitbourne, S.K. (2001), *The psychical aging process in midlife: Interactions with psychological and sociocultural factors*. W: M.E. Lachman (red.). *Handbook of midlife development* (s.109-155). New York.

Тамара Ткач. Психосоциальный характер перемен в жизненном пространстве

В тексте статьи представлен анализ, в котором существенный вывод состоит в утверждении, что человек на протяжении всей жизни подвергается изменениям и сам является инициатором определенных изменений. Аспект непредсказуемости свидетельствует или о возможностях направленности жизни непосредственно через взрослого человека или через характер взаимодействия с окружающей средой. Заметное преобладание процессов ассимиляции способствует тому, что человек не меняет образа своего поведения, несмотря на меняющиеся обстоятельства и ограничения, которые следуют согласно возрасту. Например, продолжается, юношеский стиль жизни в среднем возрасте, не принимая во внимание ни физические возможности, ни социальные ограничений. Характерные приспособления охватывают широкий диапазон изменений, описывающих многочисленные способы поведения в отношении задач и требований развивающегося, социального и индивидуального (цели и стремления) характера. Они остаются под влиянием окружающей среды, основных тенденций и собственной активности субъекта.

Ключевые слова: *период зрелости, жизненные задачи и вызовы, кризисы нормативные и ненормативные, процессы ассимиляции и аккомодации, понимание мира, определение смысла собственной жизни, аутонаррация и история жизни.*

Tamara Tkacz. Psychospołeczny charakter zmian na przestrzeni Życia

W tekście przedstawiona została analiza, której zasadniczą konkluzją jest stwierdzenie, że człowiek na przestrzeni całego życia podlega zmianom i sam niektóre zmiany wprowadza. Aspekt nieprzewidywalności świadczy bądź o rozmaitych możliwościach ukierunkowania życia przez samą osobę dorosłą czy przez charakter interakcji z otoczeniem. Wyraźna przewaga procesów asymilacji sprawia, że człowiek nie modyfikuje swego sposobu zachowania pomimo zmieniających się okoliczności i ograniczeń wynikających z wieku. Kontynuuje na przykład młodzieńczy styl życia w wieku średnim, nie biorąc pod uwagę możliwości fizycznych ani ograniczeń społecznych. Charakterystyczne przystosowania obejmują szeroki zakres zmiennych opisujących liczne sposoby zachowania wobec zadań i wyzwań o charakterze rozwojowym, społecznym i indywidualnym (cele i dążenia). Pozostają one pod wpływem środowiska, podstawowych tendencji oraz aktywności własnej podmiotu.

Слова ключевые: *окрес dorosłości, zadania i wyzwania życiowe, kryzysy normatywne i nienormatywne, procesy asymilacji i akomodacji, rozumienie świata, określanie sensu własnego życia, autonarracja i historia życia.*

СКЛАДНІ ЖИТТЄВІ ОБСТАВИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРАКТИК

У статті запропоновано екосистемний підхід до розуміння складних життєвих обставин як різновиду ситуацій життєдіяльності. Ситуація розглядається як складний когнітивний конструкт, який поєднує уявлення особистості про структуру життєвих умов і усвідомлений зміст значущих життєвих цілей, що забезпечує формування задачної програми життєдіяльності. Показано, що складні життєві обставини виникають внаслідок певної події як непередбачуваного ситуативного чинника, що унеможливає подальшу реалізацію усталеного способу життя. Доведено, що провідною психологічною умовою подолання складних життєвих обставин є суб'єктивна готовність індивіда до само змінювання і опрацювання нових діяльнісних стратегій.

Ключові слова: *життєва ситуація, подія, складні життєві обставини, усвідомлення, особистість, стратегії поведінки, життєдіяльність.*

Постановка проблеми. Проблема існування людини у складних життєвих обставинах стала надзвичайно актуальною у нашому суспільстві в останні роки у зв'язку з низкою подій на соціальному, економічному та політичному просторі нашої життєдіяльності. Ці події непередбачено і раптово змінили умови життя мільйонів українців і частина з них виявилася неспроможною пристосуватися до них та побудувати новий спосіб життя. На державному рівні визнання значущості цієї проблеми виявляється у прийнятому законі, де провідним показником наявності складних життєвих обставин (СЖО) постає неспроможність людини задовольняти свої базові життєві потреби власними зусиллями, а критерієм оцінки стає рівень доходу. Така система оцінювання є цілком виправданою для організації діяльності державних соціальних служб з надання людям соціальної допомоги і підтримки у вигляді певних соціальних пільг, субсидій, дотацій тощо. Очевидним є той факт, що за рахунок таких заходів ми тільки утримуємо людину на межі жебрацтва, але не даємо змоги самостійного виходу з цього стану і подальшого існування як самодостатнього суб'єкта життєдіяльності. Проте, також відомим є той факт, що пільги та субсидії мають не тільки позитивний ефект, алей цілу низку негативних наслідків, серед яких провідне місце посідає викривлення соціально-психологічних

установок особистості. Наша вітчизняна історія і досвід зарубіжних країн однозначно показує, що соціальна політика, яка побудована на принципах надання пільг та субсидій обов'язково призводить до виникнення так званих «рентних настанов» серед населення, які виражаються у втраті соціальної ініціативи та формуванні невинуватих очікувань щодо спроможності влади задовольняти актуальні потреби людей.

Сучасний стан розробки. На сьогодні вже однозначно зрозуміло, що соціальна робота, а тим більш психологія не можуть обмежуватися тільки показниками фінансово-економічного стану людини, яка опинилася у складних життєвих обставинах. Ми маємо прийняти тезу, що складні життєві обставини є однією з форм життєвої кризи особистості, такою кризою, яка охоплює не тільки її внутрішнє «Я», але й соціальне буття особи. Ця теза має величезне методологічне значення, бо вона вказує на те, що криза СЖО лежить у соціально-психологічній площині і, відповідно, всі форми, методи і технології психологічної допомоги мають виходити у цю площину. Проблема полягає не тільки у тому, що всі класичні технології психологічної допомоги зорієнтовані на інтраособистісні процеси, а й у тому, що у теорії соціальної психології відсутні моделі, необхідні для розуміння особистості, яка опинилася у СЖО, та розробки відповідних технологій допомоги.

Достатньо очевидно, що поняття «обставини» фіксує те, що знаходиться за межами безпосередньо психічних функцій індивіда, але впливає на його поведінку чи діяльність. Це означає, що поняття обставин ми можемо розглядати або у середовищному підході як сукупність зовнішніх чинників (об'єктів), що впливають на перебіг життєдіяльності індивіда, або у діяльнісному підході як сукупність усвідомлюваних умов життєдіяльності, що детермінують вибір засобів і побудову операційної структури дії. Середовищний підхід переводить усю проблематику життєвих обставин у площину адаптаційних можливостей особистості, а діяльнісний дозволяє розглядати індивіда як активного суб'єкта, здатного цілеспрямовано змінювати наявні обставини як умови власної активності.

У діяльнісному підході «обставини» постають як певна частина життєвої ситуації індивіда, а «складні життєві обставини» – як особливий тип чи структура життєвої ситуації. Але у будь-якому випадку, розробка психологічної моделі СЖО передбачає наявність загальної моделі ситуації як висхідної одиниці аналізу життєдіяльності особистості.

У рамках даної проблеми ми можемо виділити два аспекти, які, на наш погляд, є провідними. Перший – це категоріальне визначення самого поняття ситуації. Хоча останнім часом з'явився ряд робіт, присвячених цьому поняттю, і, більше того, досить активно

розробляється ідея ситуаційного підходу й ситуаційного аналізу, однак до розв'язку цієї проблеми ще дуже далеко. Другий аспект пов'язаний з категоріальною невизначеністю поняття «життя».

Майже за сто років психологічних досліджень проблеми ситуацій склалося два базових підходу, які умовно можна визначити як об'єктивістський та суб'єктивістський.

З точки зору зовнішнього спостереження, коли Ситуація береться як вихідна об'єктивна реальність, увесь зміст свідомості є ні що інше, як відображення (і, звичайно ж, узагальнення) сукупності життєвих ситуацій індивіда. У сучасній когнітивній психології проведено безліч досліджень стосовно сприйняття ситуації індивідом та наведено купу різноманітних класифікацій ситуацій, у які «попадає» людина протягом життя. Почасти у них показано, у тих випадках коли якісь ситуації не відображаються у свідомості індивіда, не входять у структуру його життєвого досвіду, то не виникають і відповідні компоненти свідомості. В останні роки категорії життєвого досвіду й життєвого шляху усе більше стають предметом конкретно-психологічних досліджень, а пропонувані в них теоретичні моделі фіксують саме це відношення. Крім того, в них показано, що внутрішня організація свідомості безпосередньо залежить від характеру і структурних особливостей тих ситуацій, які проживає людина.

Проте, у сучасній психології стверджується і протилежна точка зору, згідно якої ситуація є ні що інше, як умови існування, структуровані відповідно до змісту уявлень свідомості. Організованості свідомості «накладаються» на елементи зовнішнього миру, структурують й організують їх у внутрішньо зв'язані й відносно цілісні ситуації, що мають свої часові (початок і кінець) і предметні рамки. Уся існуюча практика психологічного консультування (включаючи сюди психологічні тренінги, психологічну корекцію й психотерапію) явно або неявно виходить із цього положення й прагне до розширення можливостей людини до адекватного відбиття й структуруванню життєвих ситуацій у свідомості. Якщо у свідомості відсутні уявлення, адекватні певним фрагментам ситуації, то ці фрагменти або взагалі не сприймаються, або маркіруються як те, «чого не може бути ніколи».

Основний зміст. Вихідним положенням нашої роботи є теза, що ситуація існує не як суто об'єктивна реальність, а виникає як дійсність усвідомлюваних умов діяльності і життя особистості. У цьому відношенні свідомість функціонує «на матеріалі» відображення, а її продуктом стає структурування фрагментів об'єктивної реальності, представлених як наявна ситуація. Таке взаємне визначення – ситуації через свідомість і свідомість через ситуацію – передбачає наявність загального закону або принципу їх будови. На наш погляд,

таким принципом є **принцип організованості**, який припускає структурованість елементів, їх відносну внутрішню несуперечність, функціональну цілісність і просторово-часову обмеженість. Дві організованості можуть вступати у відносини взаємозалежності й взаємодіяння, тільки у тому випадку, якщо вони відповідають *критеріям взаємної конгруентності і адекватності*.

Адекватність означає, що, з одного боку, елементи об'єктивного миру утворюють деяку відносно стійку цілісність (це і є середовище), з іншого боку, комплекс психічних змістів, що відображають цю цілісність, утворює цілісний образ-геіталт (у самому широкому сенсі – життєвий досвід). Між цілісністю реального буття й психологічним конструктом установлюється відношення конгруентності, що й фіксується у понятті «ситуація».

У методологічному плані адекватність означає якісну характеристику відносини між двома системами – це завжди певний стан систем. Очевидно, можна стверджувати, що людина установлює відношення адекватності з навколишнім світом не тільки за рахунок активної зміни деяких елементів ситуації (миру), але й за рахунок активної зміни себе самого як суб'єкта життя й поведінки.

У той же час, необхідно враховувати, що ситуація, з одного боку, завжди «належить» конкретному індивіду, тобто завжди є «моєю ситуацією», а з іншого боку, вона не є чимось суто індивідуальним, а завжди є сукупним продуктом взаємодії людей. Взаємодії людей між собою і з предметами, власне, й створюють життєву ситуацію кожного: «Інші люди» утворюють ситуацію «для мене», а «Я» утворюю ситуації для «інших». Особистість через мову і дії постійно подає певні сигнали і знаки в простір ситуації, з надією на їх адекватне сприйняття, і сам має постійно «слухати голоси» інших людей, що утворюють ситуацію. Включення свого власного «голосу», тобто власної дії у загальну ситуацію та слухання інших передбачає не тільки, а може й не стільки наявність здатності до аналізу інформації, скільки здатності до розуміння смислів діяльності і поведінки інших людей. Таким чином, принцип організованості повинен бути доповнений **принципом комунікативності та діалогізму** будови ситуації.

Наведені ознаки дають змогу дати перше, найбільш загальне визначення поняття ситуації.

Ситуація – це суб'єктивна організованість простору буття, що встановлюється індивідом у діалогічній взаємодії із соціо-предметним середовищем через розуміння значення його елементів.

Таке визначення дозволяє конкретизувати поняття як за психологічними параметрами, так і за об'єктивними параметрами середовища життєдіяльності особистості.

У першу чергу, слід відмітити просторово-часову обмеженість будь-якої конкретної ситуації. Це означає, що кожна ситуація має свій початок і закінчення, а сукупність ситуацій не утворюють суцільний континуум, а постають як диференційована множина, де суб'єкт досить добре розрізняє одну від одної. За такого підходу неминуче виникає питання: а що знаходиться за межами конкретних ситуацій? Мабуть треба визнати, що за межами конкретних ситуацій знаходиться простір буденного життя кожної людини, а кожна ситуація є тільки фрагментом цього життя. Буденне життя характеризується:

- усталеним способом життя;
- суб'єктивною узгодженістю мотиваційно-цільових установок і отримуваних результатів;
- впевненістю особистості, що все відбувається правильно і закономірно.

Будь-яка ситуація виникає у житті людини внаслідок порушення цієї закономірності і буденності, внаслідок виникнення певної події. Події як психологічному феномену присвячено достатньо велику кількість досліджень і є різні теорії, але майже загальноприйнятою є теза, що подія завжди є точкою зміни напрямку розгортання життєвого шляху індивіда. Подія у житті людини означає виникнення таких нових обставин, які вимагають від особистості зміни у власних установках і способах діяльності. При цьому, події можуть бути як зовнішніми щодо особистості, так і внутрішніми, психологічними, але необхідність змінювання залишається незмінною (див. рис. 1).

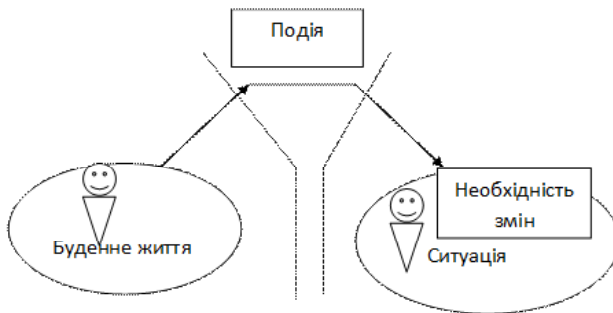

Рис. 1. Функціональна модель виникнення життєвої ситуації

Дуже важливим є те, що такі події об'єктивно можуть бути не тільки негативними стосовно життєдіяльності, але й позитивними, не тільки руйнувати усталений спосіб життя, але й призводити до

покращення якості життя. Наприклад, і випадкове травмування, що спричинило інвалідність особи, і несподівана закоханість, що призвела до бажання одружитися та народити дитину, для життя особистості будуть подіями, які потребують значних змін, як у суто психологічному плані, так і у структурі способу життя. Тобто, незалежно від змісту події провідною психологічною проблемою індивіда постає його власна готовність до змінювання. У психологічних практиках ми зазвичай стикаємось з тими випадками, коли в індивіда ця готовність відсутня і тому сама необхідність змінювання постає як невіршена особистісна проблема.

Утворення життєвої ситуації об'єктивно розпочинається із певної події, а у суб'єктивному плані вона оформлюється через усвідомлення тієї **нової життєвої задачі, яку тепер треба вирішувати**. У часовому контексті оце «тепер» має дуже цікаві особливості. Річ у тому, що воно має виразну темпоральність, пролонгованість і тривалість, але не має звичного для нас часового виміру – «тепер» не можна виміряти, а ні годинником, а ні календарем. Для «тепер» є відносно чітка точка відліку – ми завжди можемо вказати коли воно почалося і сказати чи триває воно зараз, але його завершення фіксується тільки тоді, коли індивід вважає, що дану життєву задачу вже вирішено, тобто постфактум, заднім числом. Незалежно від значущості і емоційного знаку, певна життєва задача може вирішуватися майже миттєво, а може розтягуватися на все життя особи. Наведемо два протилежних за своїм психологічним змістом приклади. Так, задача на подолання власної адикції (тютюнової, алкогольної, ігрової і будь-якої іншої залежності) може бути вирішеною суб'єктом миттєво, одномоментним вольовим актом, а може розтягуватися на довгі роки з невизначеним результатом. А задача на утворення шлюбу «на все життя» може дійсно вирішуватися подружжям протягом всього життя, а може й миттєво завершитися. Ці приклади показують, що ситуація залишається значущою для суб'єкта стільки часу, скільки є актуальною задачею, що вирішується.

Таким чином, **у вимірі життєвого шляху особистості кожна ситуація виникає і зникає як форма суб'єктивного структурування зміненого внаслідок події життєвого середовища через усвідомлення власної нової задачі життєдіяльності у період усього терміну актуальності її вирішення**. У цьому сенсі ми можемо представити життєвий шлях не просто як послідовність певних подій, а як змінювання значущих ситуацій у контексті буденного життя. За такого підходу ми отримуємо можливість розуміння особистості як активного суб'єкта побудови життєвого шляху через усвідомлене вирішення задач на змінювання власного життя.

Проте, одномірне уявлення про життєвий шлях як подієвий вектор від минулого у майбутнє є недостатнім для розуміння життєвих ситуацій особистості.

Річ у тому, що у кожний момент буття індивід є включеним в різні **сфери життєдіяльності**, які співіснують паралельно, утворюючи загальну архітектуру життєвого простору особистості. У сучасній психології існує багато варіантів структурування сфер (або середовищ) життєдіяльності, але усі науковці сходяться на тому, що в кожний конкретний момент життя кожний індивід є включеним, принаймні, у три різних сфери, але їх може бути і значно більше. Це означає, що у кожній сфері життєдіяльності одночасно можуть виникати (і виникають) свої власні ситуації, які «нашаровуються» одна на одну. Така конструкція може бути відображена у двовекторній моделі, де одна вісь задається вектором життєвого шляху, а друга – вектором різноманіття сфер життєдіяльності (див. рис. 2).

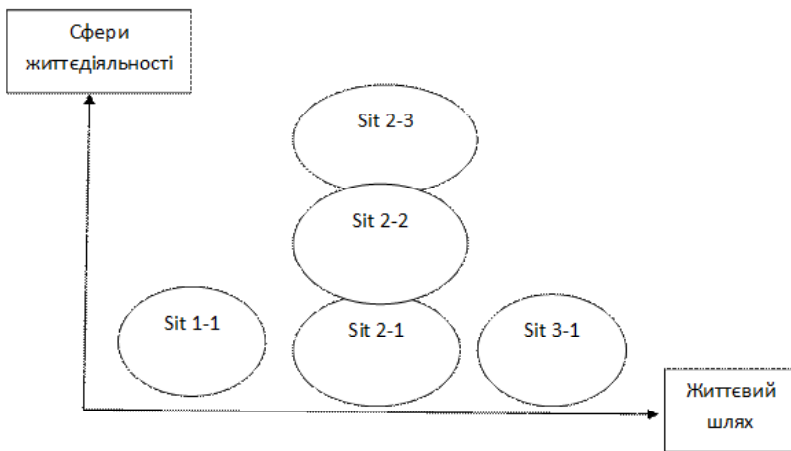

Рис. 2. Модель архітектури життєвих ситуацій.

Така багатшарова конструкція ситуацій, взагалі-то є нормальною для життєдіяльності і у кожної людини в життєвому досвіді формується провідна стратегія вирішення проблем і задач, що в них виникають. Сукупність конкретних ситуацій, які постійно виникають у різних сферах діяльності, утворює загальну **життєву ситуацію індивіда**. Дуже важливим є те, що ця сукупність зазвичай не носить системного характеру – кожна ситуація у конкретній сфері діяльності виникає за своїми причинами, має свою внутрішню логіку і будову, потребує свого вирішення. У повсякденному житті ми

так з ними і вчиняємо – розносимо у просторі й часі і вирішуємо кожну окремо. У буденній свідомості це зафіксоване у висловах, типу: «Прийшов на роботу – залиш свої домашні проблеми вдома, а прийшов до дому – робочі проблеми залиш на роботі».

У сучасному способі життя, особливо у деяких видах професійної діяльності, часто-густо виникає така загальна ситуація, коли кількість конкретних питань, які потребують нагального вирішення, починає перевищувати фізичні можливості індивіда – їх неможливо розвести (чи, навпаки, з'єднати) у просторі та часі. У людини з'являється відчуття, що вона «розривається на шматки» і це стає її загальною проблемою. Мабуть першими цю проблему відчули управлінці, бо складність керованих систем досягла такого рівня, коли кількість і якість управлінських задач, які потрібно вирішувати одночасно і у різних місцях, перетнула межу індивідуальної спроможності. Тому саме в психології менеджменту з'явилися перші теорії і технології організації діяльності в «полізадачних» ситуаціях. Серед найбільш вдалих психологічних розробок у цьому напрямку ми би виокремили три. По-перше, це зміна базової концепції управління, яка запроваджує перехід від принципу одноосібного прийняття рішень і контролю до колегіальних форм прийняття рішень і делегування повноважень. Делегування повноважень передбачає визнання інших людей повноправними (і повносправними) суб'єктами діяльності у конкретних ситуаціях. По-друге, це розробка технологій «управління часом» (тайм менеджмент), в яких показана можливість системної організації мислення і діяльності у несистемному (хаотичному) просторі задач, які потребують вирішення. По-третє, це теорія і технологія групових методів вирішення проблем і прийняття рішень, в яких практично стверджується комунікативний принцип будови складних і проблемних ситуацій, а також діалогічна природа мислення по вирішенню цих проблем.

Таким чином, у психологічному плані **перший тип** складних життєвих обставин утворює **ситуація перевищення кількості конкретних задач, які потребують вирішення «тут і зараз», можливості індивіда по організації власної діяльності**. На суб'єктивному рівні ця проблема переживається як «тотальне невстигання», «втрата спроможності», «відчуття провини» тощо. У симптомокомплексі це виявляється у синдромах «вигорання» та «хронічної втоми». На сьогодні такі ситуації вийшли далеко за межі професійної діяльності і набули масового розповсюдження, що потребує розробки відповідних технологій психологічної допомоги. Так, наприклад, мати з дитиною, яка в силу певних життєвих обставин залишилась без підтримки інших дорослих (чоловіка, своїх батьків тощо), але намагається повноцінно реалізувати усі необхідні сімейні функції, обов'язково потрапляє у цей тип склад-

них життєвих обставин. Один з можливих варіантів швидкого просування у цьому напрямку – адаптування психологічних технологій, розроблених у галузі менеджменту, до інших ситуацій, у першу чергу, буденних життєвих обставин особистості.

Проте, загальна життєва ситуація може набувати системного характеру, коли виникає внутрішня сутнісна зв'язаність між конкретними ситуаціями, а зміни в одній викликають зміни й у всіх інших. Така системність може виникати або внаслідок дійсно глобальних об'єктивних змін у функціональній структурі життєдіяльності соціуму, або внаслідок системної «наскрізної» дії самого суб'єкта життєдіяльності. До другого варіанту ми повернемося трішки нижче, а зараз зупинимось на першому варіанті.

Таким чином, у психологічному плані **другий тип** складних життєвих обставин утворює **ситуація виникнення такого чинника, який змінює об'єктивні умови і характер протікання базових процесів життєзабезпечення і життєреалізації (життєздійснення)¹ особистості**. Проблемність таких змін для суб'єкта полягає в особливостях соціальної перцепції, бо ми не сприймаємо зміни самого процесу, а відображуємо тільки його предметні прояви. Але ж самі прояви не мають системного характеру, більш того, ми бачимо не всі з них, а тільки ті, що потрапляють у доступну нам інформаційну мережу. Більше того, інформаційна мережа заповнена не тільки істинними даними, але й завжди містить певні викривлення і відверту брехню. Наявний брак інформації призводить до неспроможності відрізнити істину від брехні, що утворює «інформаційний колапс», який робить неможливим прийняття будь-яких розумних і раціонально обґрунтованих рішень. Будь-яке рішення у такій ситуації може виявитися хибним і потенційно може призводити до погіршення особистісного і соціального стану людини.

Проведений аналіз дозволяє зробити певні **узагальнення і висновки**.

1. Динамічний характер життя як способу існування світу постійно призводить до змінювань в об'єктивних умовах життєдіяльності людини. Ці зміни можуть по-різному впливати на структуру та зміст життєдіяльності, що залежить від ступеню безпосередності чи опосередкованості їх значення для організації та здійснення конкретних діяльностей індивідом.
2. Однією з ознак життєдіяльності людини є її спрямованість на стабілізацію умов існування з усталеними формами і способами

¹ Різні автори використовують різний термінологічний апарат, але у даному випадку це не є принциповим питанням, тому ми не будемо на ньому зупинятися

життєзабезпечення і життєреалізації особистості. Ця усталеність виявляється у феномені буденного життя і буденної свідомості.

3. Ті зміни в умовах життєдіяльності, які компенсуються за рахунок поточної корекції у структурі засобів чи в операційній схемі конкретних актів діяльності ідентифікуються особистістю як **«нормальне» життя** і взагалі не сприймаються як зміни. Ті зміни, які викликають необхідність вирішення додаткових задач в організації та реалізації діяльностей ідентифікуються як **життєві «труднощі»**. Ті зміни, які вимагають від індивіда прийняття нових рішень ідентифікуються як **життєва «ситуація»**. Ті зміни, які стають перешкодою на шляху розгортання усталеного способу життя ідентифікуються як **«складні життєві обставини»**.
4. Провідною формою фіксації зв'язку зовнішніх умов життя і форм організації діяльності є поняття «ситуації». Суб'єктивне уявлення про ситуацію має двошарову будову. Нижній шар містить уявлення про елементи ситуації і їх зв'язках, а верхній шар містить уявлення про способи дії й поведінки стосовно елементів ситуації. Ця конструкція з'єднується й утримується на образі мети-предмета, який задає внутрішню усвідомленість усім її компонентам. Образ ситуації починає осмислюватися й переживатися, як «моя ситуація», а уявлення про способи дій перетворюється в план дій, в образ поведінкового акту. Якщо в уявленні суб'єкта ці два шари виявляються добре погодженими, то розгортається конкретна поведінка, але якщо в них виникають розриви або протиріччя, то розгортаються особливі процедури рефлексії та проблематизації.
Ці розриви можуть бути трьох типів:
 - елементи образу ситуації не складаються в цілісний і внутрішньо несуперечливий образ, що фіксується на рівні свідомості як питання-твердження: «Я не розумію, що відбувається»;
 - відсутній образ-зразок якого-небудь значимого способу дії: «Я не знаю, що робити»;
 - не знаходяться підстави для визначення доцільності: «Усе це зовсім безглуздо».
5. Складні життєві обставини переживаються індивідом як неможливість «жити за таких умов» та власна неспроможність змінити самі умови життя. Вони виявляються на двох рівнях: на рівні депривації можливості здійснення самостійного забезпечення життєвих потреб і на рівні депривації можливості самореалізації особистості.
6. Складні життєві обставини завжди виникають «раптово», як зміни що лежать поза зоною очікувань і прогнозування. Їх проблемність

полягає у принциповій відсутності в індивіда **психологічної готовності** до утворення нових схем організації власної життєдіяльності в умовах, що змінилися. Але утворення нових схем організації власної життєдіяльності принципово неможливо в рамках усталеного «образу-Я» та «Я-концепції» індивіда, які склалися і забезпечували життєву ефективність у попередньому, же не актуальному і не адекватному способі життя.

7. Внутрішня неспроможність особистості **прийняти нові обставини як необхідність самозмінювання** постає провідною психологічною перепоною на шляху подолання складних життєвих обставин. Психологічні бар'єри щодо самозмінювання закладені у структурі стратегій життєдіяльності, які неререфлексивно переживаються особистістю як правильні і ефективні.
8. Практика соціальної допомоги індивідові у складних життєвих обставинах у вигляді надання елементів життєзабезпечення є необхідною, але тимчасовою мірою. У життєвій перспективі особистості така практика призводить тільки до подальшого погіршення ситуації і до деградації самої особистості.
9. Практика психологічної допомоги індивідові у складних життєвих обставинах має будуватися як фасилітація і розвиток особистісної спроможності до самозмінювання у мінливих умовах сучасного життя.
10. Складні життєві обставини розпочинається з події, а завершуються особистісним вчинком.

Швалб Ю.М. Сложные жизненные обстоятельства как объект психологических практик

В статье предложен экосистемный подход к пониманию сложных жизненных обстоятельств как разновидности ситуаций жизнедеятельности. Ситуация рассматривается как сложный когнитивный конструкт, который объединяет представление личности о структуре жизненных условий и осознаваемые содержания значащих жизненных целей, который обеспечивает формирование задачной программы жизнедеятельности. Показано, что сложные жизненные обстоятельства возникают вследствие определенного события как непредвиденного ситуативного фактора, который делает невозможным дальнейшую реализацию устойчивого образа жизни. Доказано, что основным психологическим условием преодоления сложных жизненных обстоятельств является субъективная готовность индивида к самоизменению и выработке новых стратегий деятельности.

Ключевые слова: *жизненная ситуация, событие, сложные жизненные обстоятельства, осознание, личность, стратегии поведения, жизнедеятельность.*

Shwalb Y.M. Complicated life circumstances as an object of psychological practices

The article proposition an ecosystem approach to understanding complicated life-circumstances as a variety of life situations. The situation is seen as a complex cognitive construct that combines the person's conception of the structure of living conditions and the perceived contents of meaningful life goals that ensures the formation of a task-oriented life program. Social work, and even more so psychology can not be limited only to indicators of the financial and economic state of a person who finds himself in difficult life circumstances. We must accept the thesis that complex life circumstances are one of the forms of the life crisis of the individual. This crisis covers not only its internal Self, but also the social being of person.

The initial position of our work: the situation does not exist as an objective reality, but arises as a reality of conscious conditions of activity and life of the individual. In this respect, the consciousness functions "on the material" reflection, and its product becomes the structuring of fragments of objective reality, presented as a current situation. Such a mutual definition - situations through consciousness and consciousness through situation - presupposes the existence of a general principle of their structure.

In our opinion, this principle is the principle of organization, which implies the structuredness of the elements, their relative internal consistency, functional integrity and spatio-temporal limitations. Two organization can enter into a relationship of interdependence and mutual cooperation, only if its meet the criteria of mutual congruence and adequacy.

It is shown that complex life circumstances arise as a result of a certain event as an unforeseen situational factor that makes the further realization of a sustainable way of life impossible. It is proved that the basic psychological condition for overcoming difficult life circumstances is subjective readiness of an individual to self-change and development of new strategies of activity.

Keywords: *жизненная ситуация, событие, сложные жизненные обстоятельства, осознание, личность, стратегии поведения, жизнедеятельность.*

НАШІ АВТОРИ

- Березянська
Влада Віталіївна* аспірант кафедри психодіагностики та клінічної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
- Вернік Олексій
Леонідович* старший науковий співробітник лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м.Київ
- Вовчик-
Блакитна Олена
Олександрівна* провідний науковий співробітник лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м.Київ
- Кирпенко
Тетяна
Михайлівна* молодший науковий співробітник лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м.Київ
- Кліманська
Марина
Борисівна* кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів
- Клименко І.В.* кандидат психологічних наук, начальник Департаменту кадрового забезпечення Національної поліції України, м. Київ
- Котик Інна
Олександрівна* кандидат психологічних наук, доцент м. Вінниця
- Литвинчук Леся
Михайлівна* кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

<i>Люта Леся Петрівна</i>	кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
<i>Овчиннікова Анастасія Сергіївна</i>	аспірантка Інституту психології НАПН України ім. Г.С. Костюка, м. Харків
<i>Паніотова Дарія Дмитрівна</i>	магістр, аспірантка Університета імені Адама Мицкевича в Познані, Польща
<i>Рудоміно- Дусятська Олена Володимирівна</i>	провідний науковий співробітник лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м.Київ
<i>Савченко Ганна Володимирівна</i>	науковий кореспондент лабораторії психології навчання Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Київ
<i>Ткач Тамара Володимирівна</i>	доктор психологічних наук, професор, Жешувська політехніка, м. Жешув, Польща
<i>Швалб Юрій Михайлович</i>	доктор психологічних наук, професор, в.о. завідувача лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м.Київ

OUR AUTHORS

- Berezianska V.V.* graduate student of psycho-diagnostics and clinical psychology Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
- Klimanska Maryna Borysivna* Candidate of Psychological Science, Assistant Professor of the Department of Psychology, Ivan Franko Lviv National University of Lviv
- Klymenko I.V.* Ph.D. in Psychology, Head of staffing National Police Ukraine, Kyiv
- Kotyk Inna Oleksandrivna* candidate of psychology, associate professor, Vinnytsa
- Kyrpenko Tetiana Mykhailivna* candidate of psychology, research scientist of laboratory ecological psychology G. S. Kostyuk Institute of psychology by NAPS of Ukraine, Kyiv
- Litvinchuk Lesya Mikhailovna* candidate of psychological Sciences, senior researcher, senior researcher of the laboratory of psychology of socially maladjusted minors psychology Institute G. S. Kostyuk NAPS of Ukraine, Kyiv
- Lyuta Lesya* PhD in Sociology, Associate Professor of Social Work Department of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv
- Ovchinnikova Anastasiia* post-graduate student G. S. Kostyuk Institute of psychology by NAPS of Ukraine, Harkiv
- Paniotova Dariia* master, post-graduate student of the Adam Mickiewicz University in Poznan, Poland

- Rudomino-Dusiatska Olena Volodimirivna* candidate of psychological sciences, leading research scientist of laboratory ecological psychology G. S. Kostyuk Institute of psychology by NAPS of Ukraine, Kyiv
- Savchenko Anna* Research correspondent of laboratory of Psychology study at GS Kostiuk Institute of Psychology of NAPS Ukraine, Kyiv
- Shwalb Yurii Mykhailovich* Doctor of psychology, professor, head of laboratory ecological psychology G. S. Kostyuk Institute of psychology by NAPS of Ukraine, Kyiv
- Tkach Tamara Volodymyrivna* Doctor of Psychology, Professor, Polytechnic Rzeszow, Rzeszow, Poland
- Vernik Oleksii Leonidovich* candidate of psychological sciences, senior research scientist of laboratory of ecological psychology G.S.Kostiuk Institute of psychology NAPS Ukraine, Kyiv
- Vovchik-Blakytina Olena Oleksandrivna* candidate of psychological sciences, leading research scientist of laboratory ecological psychology G. S. Kostyuk Institute of psychology by NAPS of Ukraine, Kyiv